

‘વા. મો. શાહ’ અંથમાળા મળકો પાંચમો

પ્રગતિનાં પાદચિન્હો

❧ અથવા ❧

અનુભવના ઓડકાર

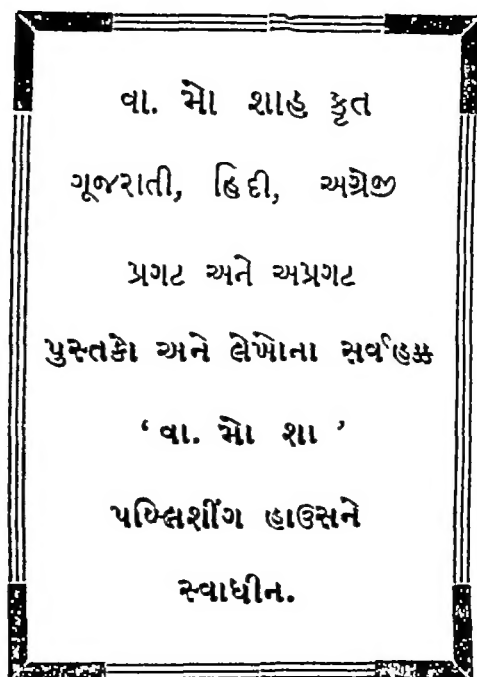

સ્વ. વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ

મધુમક્ષિકા, સ સારમા સુખ કહયા છે ?, મૃત્યુના મ્હોમા અસહ-
કાર, પોલિટિકલ ગીતા, મસ્તવિલાસ, જૈનદીક્ષા, નગ્નસત્ય,
મુઝાફ પડેલી દુનિયા, એક આદિના લેખક સંયુક્ત
જૈન વિદ્યાર્થીગૃહ (ખાંડી ગહાલસ)ના સ્થાપક: વિવિધ જૈન
કોન્ફરન્સના પ્રમુખ ‘જૈનહિતેચ્છુ માસિક’, ‘હિંદી જૈનહિતેચ્છુ’
પાક્ષિક અને ‘જૈનસમાચાર’ સાપ્તાહિક પત્રના તત્ત્વી.

પ્રસિદ્ધકર્તા
શકરાભાઈ મોતીલાલ શાહ.
ઘાટકોપર (મુબઈ)

પ્રથમાવૃત્તિ, પ્રત ૨૦૦૦.
જુલાઈ, ૧૯૩૩.
મૂલ્ય એક રૂપિયો.

વા. મો શાહ કૃત પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું -
'વા મો શા' પબ્લિશીંગ હાઉસ.
સારંગપુર—જુખારાની પોળ, અ મ દા વા દ.

પુસ્તક નિવેદન

ૐ

“વા. મો. શાહ” ગ્રંથમોળીના ચાર મણુકા-પુસ્તકો (એક, મહાત્મા કબીરના આધ્યાત્મિક પદો, મહાવીર કહેતા હવા, અને આર્યધર્મ) અત્યાર આગમ્ય પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે, પાચમા અને છઠ્ઠા મણુકા તરીકે ‘પ્રગતિના પાદચિન્હો અથવા અનુભવના ઓડકાર’ અને ‘નગ્નસત્ય’ ગયા ઑક્ટોબરમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું જણાવેલું હતું પરંતુ પ્રેસની અગવડતાને લીધે આજે પ્રગટ થાય છે.

આ પુસ્તકમાં આપેલા સૂત્રો અને વા. મો. શાહનું આત્મવૃત્ત સન ૧૯૨૭માં પ્રગતિ, જૈનજીવન, હિંદુસ્તાન આદિ પત્રોમાં પ્રગટ થઈ ચૂક્યા પછી પુસ્તક રૂપે આ પ્રથમવાર જ પ્રગટ થાય છે.

આ પુસ્તકનું વા. મો. શાહના હસ્તાક્ષરનું અસલ લખાણ નહિ મળી શકવાથી જે જે સાધનો મળી શક્યા અને તેમાં જે જે જગાએ ત્રુટિઓ જણાઈ તેમાં યથાશક્તિ સુધારો કરવામાં આવ્યો છે, છતાં પણ કોઈ જગાએ ત્રુટિ રહેલી જોવામાં આવે તો વાચક સુધારી લેશે એવી આશા છે.

વા. મો. શાહના પુસ્તકોની હિંદી આવૃત્તિ માટે મારવાડ, મેવાડ, પંજાબ આદિ સ્થળેથી ઉપગ્રહિત થતી રહેલી માગણીને લીધે હિંદી અનુવાદનું કાર્ય શરૂ કરવામાં આવ્યું છે આશા છે કે નવેમ્બર આખર સુધીમાં એક મહાત્મા કબીરના આધ્યાત્મિક પદો, મહાવીર કહેતા હવા અને આર્યધર્મ એ ચાર પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થઈ શકશે.

જૈન ઘટલે ?

“ જૈન એ કોઈ જૂદી પૃથ્વીપરનું પ્રાણી નથી એ બીજાઓ જ્યેમ જન છે—મનુષ્ય છે, માત્ર વે માત્રા એની વિશેષતા છે ભવ્ય આકાશગામી કલ્પનાશક્તિ (Imaginative power) અને પુરુષાર્થ અથવા તપ એ બે પાંખો જ સામાન્ય ‘જન’ ને ‘જૈન’ બનાવે છે ગરુડ બનાવે છે, સિંહ બનાવે છે, દેવ બનાવે છે, વિજેતા બનાવે છે, સ્વજન—સંરક્ષણ અને સંહાર શક્તિનો ઢાઈનેમો ધરાવતી કુશલતા બનાવે છે. જ્યહા તે બે પાંખો નથી ત્યહા જમીનપર આઢોટવાની પ્રકૃતિ છે, દીનતા છે અને દીનતાજન્ય ર્ષા અને દમ છે ‘કીઢા’નું કલેવર છે. . કીઢો જીવતરને લબાવવા ઢરે છે, જૈન જીતવા માટે જીવતરને પળ હોમે છે કીઢાનું ધ્યેય ‘સુખ’ છે, કે જે જમીનને—સ્થૂલને—મિલ્કતને—માન-પૂજાને વઢગી રહેવામા મનાયુ છે. ‘જૈન’નું સ્વાભાવિક ધ્યેય ‘મુક્તિ’ છે, કે જે પુરુષાર્થથી મઢી આવતી તમામ પ્રાપ્તિઓનો રસ અથવા અનુભવ ચાચી લઈ ચોચાને યજ્ઞમા હોમી દેવામા સમાયલી છે ‘જૈનધર્મ’ એ બીજુ કાઢ નહિ પળ એક એવુ બીબુ છે કે જે વઢે ત્રિગુણાત્મક માટીમાંથી ગગનવિહારી ગરુડો ઘઢાય, અરણ્યપ્રેમી એકાતવાસી સિંહ ઘઢાય જ્યહા ઘઢતર કલા નથી ત્યહા જૈનત્વ નથી, જ્યહા ઘઢતર ચોચ અને શક્તિ નથી ત્યહા જૈન ધર્મ નથી ” —વા મો. શાહ

स्व. वाडीलाल मोतीलाल शाह कृत पुस्तके।

गुजराती भाषामां

(१) मधुमक्षिका	(२४) धर्मसिंह भावनी
(२) सती दमयंती	(२५) जैन समाचार गद्यावलि
(३) दम्पती स्था डिरेक्टरी	अ ३ १-२
(४) इषिदत्ता आभ्यायिका	(२६) " अ ३ ३-४
(५) सम्यक्त्व-धर्मनो दूरवाले	(२७) " अ ३ ५-६
(६) हितशिक्षा	(२८) " अ ३ ७-८
(७) पारव्रत	(२९) " अ ३ ९-१०
(८) धर्मतत्त्वसंग्रह	(३०) श्राविका धर्म
(९) नमीराज (नोवेल)	(३१) आर्यनारीधर्म
(१०) जवदयाना हिमायतीओने	(३२) इतराध्ययनसूत्र
अपील	(३३) दशविकासीक सूत्र
(११) स्था. प्रथम को नो हेवाल	(३४) दीक्षा कोने आपी शकाय ?
(१२) श्री महावीर	(३५) तीर्थोना अधडा माटेअपील
(१३) स्था. जील को नो हेवाल	(३६) पर्युषण पर्वअथवा पवित्र
(१४) सुदर्शन (नोवेल) भाग १	जवननो परिचय
(१५) ससारमा सुभ क्खडा छे ।	(३७) महावीर भीशन
(१६) ऐतिहासिक नोध	(३८) सात सूत्रेनो सार
(१७) स्था. चौथी को नो हेवाल	(३९) महावीर कहता हवा
(१८) श्वे. स्था. प्रथम मुनि-	(४०) असहकार
परिषद्दो हेवाल	(४१) मृत्युना भोमा
(१९) जैन समाजनु द्विगदर्शन	(४२) मस्त विलास
(२०) क्षीरना आध्यात्मिक पदो	(४३) तमाम हिंदी कोमोने येतवणी
(२१) सद्गुण प्राप्तिनो उपाय	(४४) हुट्टपुरनो हुत्थाकाड
(२२) श्री सक्तामर स्तोत्र	(४५) जैन दीक्षा
(२३) कल्याणम द्विर स्तोत्र	

हिंदी भाषामां प्रगट थयेलां पुस्तके।

(१) ससारमे सुख कहा है ?	(५) जैनशास्त्रमाळा खंड १ ला
भाग १-२	(६) " खंड २ रा
(२) नमीराज (नोवेल)	(७) ऐतिहासिक नोध
(३) सच्चे सुखकी कुजिया	(८) साधुपरिषदकी रिपोर्ट
(४) सप्त रत्नो	(९) सद्गुणप्राप्तिके उपाय

(૧૦) મહાત્મા કવીરકે પદ ભાગ-૧

(૧૧) „ ભાગ ૨ રા

(૧૨) તીર્થોંકે જગડેકે લિણ અપીલ

(૧૩) સ્થા જૈન કૉં કે ચતુર્થ

સમ્મેલનકા જહેવાલ
અંગ્રેજી ભાષામાં

Political Gita—સન ૧૯૨૧ પ્રત

૫૦૦૦ વિનામૂલ્ય પ્રચાર પૃષ્ઠ ૨૧૬

(૧૪) જ્ઞાનદીપક

(૧૫) શ્રીપાલચરિત્રકી સમાલોચના

(૧૬) શ્રાવિકા ધર્મ

મરાઠી ભાષામાં

રાજતત્ર—સન ૧૯૨૧ :

વિનામૂલ્ય પ્રચાર

વા. મો. શાહે પ્રગટ કરેલાં અન્ય લેખકોનાં પુસ્તકો

(૧) ખરા સુખની કુચીઆ

(૨) દિવ્ય યાત્રા

(૩) જ્ઞાનદીપક

(૪) બુદ્ધિ ચરિત્ર

(૫) દયાનો ઝરો

(૬) યોગીની કુચી

(૭) સ્વર શાસ્ત્ર

(૮) સુસઠ ચરિત્ર

(૯) કયા ધર્મવરે આ વિશ્વ રચ્યુ?

(૧૦) મોતી કાવ્ય

(૧૧) ઉપદેશરત્નકોષ

(૧૨) સતિસાવિત્રી

વા. મો. શાહ કૃત અપ્રગટ પુસ્તકો

(૧) સરળ અંગ્રેજી વ્યાકરણ

(૨) મહારો જ્ઞેહનો અનુભવ

(૩) માયાની છાયામા

(૪) મૂઝાઈ પડેલી દુનિયા

(૫) જૈન દીક્ષા—ભાગ ૨ જો.

(૬) આ બધો પ્રતાપ વેપારનો !

હમણાં જ પ્રસિદ્ધ થયાં

(૭) નગ્ન સત્ય

(૮) પ્રગતિના પાદચિન્હો

(૯) એક

(૧૦) કપીરના આધ્યાત્મિક પદો

(૧૧) આર્યધર્મ

વા. મો. શાહ કૃત મળી શકતાં પુસ્તકો

સુદર્શન (નોવેલ) ૦-૧૦-૦

મૃત્યુના મહોમાં ૧-૦-૦

જૈનદીક્ષા ૨-૦-૦

મહાવીર કહેતા હવા ૦-૫-૦

આર્યધર્મ ... ૦-૫-૦

નગ્નસત્ય ... ૨-૦-૦

પ્રાયશ્ચિત્ત ... ૦-૨-૦

એક ... ૧-૦-૦

કપીરનાં પદો ૧-૪-૦

સગાળશા શેઠ ૦-૨-૦

પ્રગતિનાં પાદચિન્હો ૧-૦-૦

વા. મો. શાહ કૃત પુસ્તકો—

(૧) કોઈપણ ધર્મના ધર્મગુરુઓ, શિક્ષકો અને લાય-
બ્રરીઓને પોણી કિંમતે મળી શકે છે

(૨) વિનામૂલ્ય વહેંચવા માટે કોઈપણ પુસ્તકની સામટી
પ્રતો ખરીદવા ઇચ્છનારને કિંમતમા ખાસ ઘટાડો કરી આપ-
વામા આવે છે.

(૩) વિનામૂલ્ય વહેંચવા માટે કોઈપણ પ્રગટ કે અપ્રગટ
પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ છપાવવા ઇચ્છનારને કોઈપણ જાતનો
બદલો લીધા સિવાય તેવી ગોઠવણ કરી આપવામા આવે છે

પત્રવ્યવહાર — ‘વા. મો. શા.’ પબ્લિશીંગ હાઉસ
સારંગપુર, જુખારાનીપોળ—અમદાવાદ

સહગત શ્રી વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ સ્થાપિત

શ્રી સંયુક્ત જૈન વિદ્યાર્થી ગૃહ-મુંબઈ

(સ્થાપના : સન ૧૯૧૭)

THE UNITED JAIN STUDENT'S HOME-BOMBAY.

મુંબઈની કોઈપણ કૌલેજમા અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા

મુંબઈ બહારના હરકોઈ જૈન શીરકાના કે હરકોઈ દેશના

હિંદુ કોમના વિદ્યાર્થીઓ માટે વિદ્યાર્થીઓની પોતાની
વ્યવસ્થાથી ચાલતું ઓર્ડીંગ હાઉસ.

કોઈનાં ડાનેશન્સ લેવામાં આવતાં નથી.

દાખલ થવા ઇચ્છનારે નીચેના ઠેકાણેથી અરજીનું ફોર્મ મંગાવી લેવું

સંયુક્ત જૈન વિદ્યાર્થી ગૃહ } ચંદુલાલ મોતીલાલ શાહ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ } ઓ. સેક્રેટરી ‘શ્રી સંયુક્ત જૈન વિદ્યાર્થી ગૃહ’

ધી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમા પટેલ મુળચંદલાઈ ત્રીકમલાલે
છાપ્યું. ઠે પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

વા. મો. શાહ દ્વિત પુસ્તકોની

હિંદી આવૃત્તિ.

નવેમ્બર આખરે તૈયાર થશે.

એક	..	...	મૂલ્ય ૧-૪-૦
મહાત્મા કબીરના આધ્યાત્મિક પદો	...	...	૧-૪-૦
આર્ય ધર્મ	...	.	૦-૬-૦
મહાવીર કહેતા હતા	.	.	૦-૬-૦

અંદરની 'ભૂખ' વગર મિષ્ટાન્ન પણ 'તનુ-
રસ્તી'ને હાનિકારક થઈ પડે, અંદરની 'ગરજ'
વગરતુ વાચન લેખન કેલશકારી થઈ પડે-બહારની
ક્ષણિક ચળ ભાગે એ જીદી વાત છે

❧

વાચક-લેખકના સગ મહોટે ભાગે વ્યભિચાર
સમા હોય છે, એક ખીલની આતરિક 'જરૂરીઆત'
તૃપ્ત કરવાની ખાસીઆત ધરાવતા જોડા-પતિ-
પત્નીના કે વાચક લેખકના-ભાગ્યે જ બનવા પામે
છે. એ 'કૃપણતા' પણ કુદરતની આવશ્યકતા છે

❧

પ્રત્યેક 'ગરજ' હૃદયાકાશમા બળતીજવાળા-
હોય. મગજની કલ્પના માત્ર નહિ, બુદ્ધિની-
પસદગી નહિ, શબ્દાડબર નહિ

❧

દરેક ગરજ જીલ્મી હોય, પોતાની દરેક પ્રકા-
રની 'મિલકત'ના ભોગે તે પોતાની તૃપ્તિ ઈચ્છે ધન,
ધરખાર, કુટુંબકળીલો, ઇજ્જત, લાગવગ, નરી બુદ્ધિ-
થી થતી ઈચ્છાઓ અને સ્થૂલ દેહ તથા ત્હેની ઇન્દ્રિયો
આ સર્વ પોતીકી 'મિલકત' માત્ર પોતીકી ગરજના ચક્ક-
કુડના ઈધણુ બનવા માટે જ આવી મળતા પદાર્થો હોય.

—વા. મો શાહ

વા. મો. શાહનું આત્મવૃત્ત*

પ્રિય ‘પ્રગતિ’કાર,

ચિઠ્ઠી પહોંચી. રૂબરૂમા અપાયલા આમ ત્રણ બાદ શું ચિઠ્ઠી અનિવાર્ય હતી ? હું આગ્રહ માગતો હોઉં, અથવા નૈતિક શરમાળપણુ મ્હને આત્મવૃત્ત લખતા અટકાવતુ હોય, અથવા કાંઈ માની લીધેલી ‘પવિત્રતા’ શરમાળપણુનો દેખાવ કરવા પ્રેરતી હોય, એવી એકાદ કલ્પના શું ત્હમારા આ આગ્રહના મૂળમા નથી ? મ્હને કહેવા દો કે જેમ હું ‘જનતાને માટે’ ‘મ્હારૂ આત્મવૃત્ત’ લખવા બાબતનું ત્હમારૂ આમંત્રણ ભૂલી ગયો નથી તેમજ આગ્રહ, વાસ્તવિક શરમાળપણુ કે બનાવટી શરમાળપણુ એમાના કોઈ પણ ‘ભૂત’ને મ્હે મ્હારો આત્મા અદ્યાપિ પર્યાંત તો વેચ્યો નથી, અને તેથી મ્હારૂ આત્મવૃત્ત ત્હમને આપવા ન આપવાને હું સ્વતંત્ર જ છું.

હકીકત એમ છે કે, મ્હારે ‘જનતા માટે’ લખવાનું માથે લેવું અને તે પણ મ્હારૂ ‘આત્મવૃત્ત,’ એવી ઈચ્છા દ્વારા તો ત્હમે મ્હારા શિરપર એક ડુગર ફેંક્યો છે,—જે વાડીમા બેસી હું આ લેખ લખી રહ્યો છું, ત્હેની સહામેના ડુગર જોટલોજ ‘મ્હોટો’ અને એટલો જ કંઈનું ડુગર જોઓએ યુવાનીમા પુષ્પબાણુમાં વજમાણુ અનુભવ્યું છે અને પાકટ વયે

* આ આત્મવૃત્ત માટે સદ્ગત શ્રી વા. મો. શાહ પાસે, ‘પ્રગતિ’ પત્રના તત્ત્રી શ્રી પરધુભાઈ વહા. શર્માએ માગણી કરી હતી, એ સંબંધમાં થયેલો પત્રવ્યવહાર અત્રે મૂકવામા આવ્યો છે

—શ મો શાહ

રાઈના દાણામા પર્વત જોયો છે તેઓને મ્હારો આ ભય વાસ્તવિક જણાશે, પણ દુગરનેય પાખો આપી શકાય છે, એ વાતનું સ્મરણ મ્હારા ભયને દૂર કરે છે

‘જનતા’ અને ‘જયા’— સમાજ અને સ્ત્રી શું માગે છે તે મ્હારાથી અજાણ્ય નથી નેતાઓ અને ઉપદેશકો માને છે કે તેઓ જનતાને ‘દોરી’ રહ્યા છે કે ‘સુધારી’ રહ્યા છે, અને દરેક પતિ માને છે કે તે નાણુકતાની ‘રક્ષા’ કરી રહ્યો છે, પણ વાસ્તવમા સ્ત્રી એક ધનુષ્યની દોરી (Bow-string) છે, Overpowering force છે, Excessive Demand છે, પુરૂષને ભયકર ઉચ્ચાણમા ઉડવાની ફરજ પાડનાર ધક્કો છે પુરૂષને ‘હિંમત’ આપનાર સ્ત્રી છે, અને નેતા કે ઉપદેશકને તે પોતાને વટાવી જાય એવી ગતિ પ્રેરનાર જનતા છે, તેથીજ તેઓ બન્નેની પ્રકૃતિ અમતુષ્ટ હોય છે, અને તહેમા નિત્યનવી અને કેટલીક વાર તો અશક્ય અને ભયકર ઇચ્છાઓ ઉદ્ભવ્યા કરે છે. દુ સાધ્ય દોહદની એ સાક્ષાત્ મૂર્તિઓ પોતાના ભક્તોને આકાશમા ગુલાટ ખાતાખાતા આગળ ને વધુ આગળ ધકકેલતા જોવાનો ‘જોખ’ ધરાવે છે, અને જમ્હા એ ‘શોખ’ છે, ત્હા ‘દયા’, ‘રક્ષા’ કે ‘ભક્તિ’નું અસ્તિત્વ માનવું એ નીતિવાદીઓ અને ધર્મવાદીઓનો ભ્રમ માત્ર છે.

‘જનતા’ અને ‘જયાના’ ના જીગરના અવાજથી હું છેકજ અપરિચિત ન રહી શક્યો હોઉં. એ કામળતામા છૂપાયેલી ભયકર જિજ્ઞાસા જોવાના પ્રસંગોથી હું છેક જ બેનશીય નથી રહ્યો, અને મ્હારાજ શ્રેણીકની પત્નીનો દોહદ તો આજે અને હમણા પણ મ્હારા કાનમા અથડાઈ રહ્યો છે તેણીએ ખુદ શ્રેણીકના જ કાળજીનું માસ ખાવા માગ્યું હતું! એ

માગણી પરથી હું તેણીને ‘અંસતી’ કે ‘મૂર્ખ’ માનવા કદાપિ તૈયાર ન થાઉં તેણીએ ત્હેના પતિને એક પુત્ર તો ક્યારેતોય આપ્યો હતો, જહેનું નામ અભયકુમાર હતું; અને હમણાં તેણી એથીય વધુ મહત્ત્વશાલી પુત્રને પ્રસવવાની તૈયારીમા હતી એ ચોક્કસ સન્નેગોમા તેણી ગમે તે ભય કર દોહદ ધરાવવાને હકદાર હતી.

જીવન નામની સ્ત્રીના ઉદરથી એક વાર અભય જન્મ્યા પછી જ પ્રકાશ પ્રકટાવી શકાય છે અને દોહદ માત્રની તૃપ્તિ ઉપજાવી શકાય છે,—પછી તે દોહદ ‘મુક્તિ’ નામનો હોય કે ‘સ્વરાજ્ય’ નામનો હોય, ગમે તે હોય.

અભયકુમારે માતાનો દોહદ ખૂબીથી પૂર્યો શિકારથી મેળવેલુ માસ રાજની છાતીપર છૂપી રીતે બાધી તે ઉપર વસ્ત્રોનું ‘આચ્છાદન’ કર્યું અને પછી ખુલ્લી રીતે છાતીપર છુરી ચલાવીને માસ કાપી, ભુજી રાણીને ખવરાવ્યું અને તેણીને તૃપ્તિનો અનુભવ કરાવ્યો.

યોગીઓ જાણે છે કે આ કાઈ પતિના કે પરાયાના, મનુષ્યના કે જનવરનાં સ્થૂલદેહમાના લોચાને સવાલ નથી, પણ ‘અનુભવ’ અથવા આત્મજ્ઞાનનો પ્રશ્ન છે, અને છાતી ચીરાયા સિવાય એ પ્રશ્નનો ઉકેલ મળી શકતો નથી છાતી ચીરાવનાર, સ્ત્રી અથવા જીવન જ છે, અને ચીરનાર, અભય જ છે.

પણ એવા દોહદનો માત્ર અભયકુમારની માતાને અને શ્રેણીકની પત્નીને જ હક્ક અથવા અધિકાર હોય કારણ કે શ્રેણીકને એવા દોહદ દ્વારા જ એકાએક શ્રેણિ આગળ વધવું છે—‘પ્રગતિ’ કરવી છે. ‘પ્રગતિ’ની ધખશ જેનામા પ્રકટી નથી, મહત્ત્વશાલી કાર્ય ઉપજાવવાની તાલાવેલી જેનામા ઉદ્ભવી નથી, તેવી ‘વધ્યા’ને કાઈ આવા દોહદનો હક્ક ન હોઈ શકે.

તેને તો ક્ષણિક લાલસાઓ અને ઇચ્છાઓના જાળાજ હોઈ શકે, કે જે પૂરવા—ન પૂરવાનો વિચાર કરવાનું કોઈ પુરૂષને ન પાલવે.

નિત્યનવા જીવનચરિત્રો અને ઉપદેશો વાચવાની ઇચ્છા ખતાવતી જનતા શું ખરેખર મહત્ત્વશાલી કાર્ય માટે તત્પર છે ? વિનિગીષા (જયપિપાસા) અથવા જિજ્ઞાસા એમાનું એક પણ ખીજ જનતાના હૃદયમાં સ્થિર થઈ ચૂક્યું છે કે ? જે એમ જ હોય તો ઇતિહાસ, ભૂગોળ તથા ખગોળ. ત્રણેના મરવાળા રૂપ ફક્ત એક મહાભારત કે એક જ રામાયણ શું હરકોઈના દોહદને તૃપ્ત કરવાની યોગ્યતા નથી ધરાવતું કે જેથી વ્યક્તિના વિવિધ ઇતિહાસોના બોજથી મગજને ભારે મારવાની વ્યર્થ તકલીફ બહારવી પડે ? અને જે એમ ન હોય તો, નવા ઇતિહાસો લખવાના શ્રમનું કાંઈ પ્રયોજન ?

અને શું ત્હમને ખાતરી છે કે મ્હારો ઇતિહાસ ‘ પ્રગતિના પાદચિન્હો ’ શીર્ષક લેખમાં નથી જ લખાઈ ચૂક્યો ? તો પછી મ્હારે એમજ સહમજી લેવાનું રહ્યું કે મ્હારી પાસેથી જે મેળવવા ઇચ્છ્યું છે, તે એ જ કે હું કચ્છારે અને કચ્છા જન્મ્યો, કેવી કેવી સ્થિતિઓ વચ્ચે પસાર થયો, કચ્છા અને કેવા પરાક્રમો કે પામર કૃત્યો કરવા પામ્યો, કેવી નામનાઓ કે નાલાશીઓ પામ્યો, સાક્ષરતા કે નિરક્ષરતાના કેટલા ગાસડા રબ્યો. છત્યાદિ છત્યાદિ ।

કોઈને આવી જાતની ઇચ્છા કેમ થવી જોઈએ એ પ્રશ્ન હું કદાપિ ન કરૂં ઇચ્છાને બુદ્ધિ નથી હોતી ! કોઈ પ્રશ્ન થવા યોગ્ય હોય તો તે મ્હારા પોતા પ્રત્યેનો પ્રશ્ન છે અને તે એ છે કે મ્હારે અમુક ઇચ્છાનો પડઘો પાડવા તૈયાર થવું

કે કેમ ? પણ ઠીક છે, એ પ્રશ્નનો જય એક વાતના સ્મર-
ણથી અદશ્ય થાય છે એ વાત એ છે કે, સાચી તવારીખ
કદાપિ લખાવા પામી નથી, લખાવી શક્ય નથી ! વધુ પૂછો
તો કહુ કે જો તેમ થવું શક્ય હોત તો પણ જનતા માટે તે
ઘટ્ટ ન હોય-કારણ કે સાચો હીરો ચૂસવા માત્રથી શુ મૃત્યુ
નીપજતુ નથી ?

કોઈ રાજ્યનો કે રાજાનો, રાજદ્વારી પુરુષનો કે રાજકીય
ઘટનાનો, કોઈ ધર્મસ્થાપકનો કે ધર્મનો કે ધર્માચાર્યનો ખરો
ઇતિહાસ કદાપિ લખાવા પામ્યો છે ? પક્ષપાત અને દ્વેષ એ
કાંઈ હકીકતને વિકૃતિ આપનારા એકલા તત્ત્વો નથી, સ્થૂલ
ઘટનાની પાછળનાં કારણ જોવાની અશક્તિ એ ખરા ઇતિ-
હાસની અશક્યતાનું સૌથી મોટું કારણ છે અને એક
મુશ્કેલી તો નિર્મળમા નિર્મળ આશયવાળો પુરુષ કોઈનો
ઇતિહાસ લખતો હોય ત્યારે પણ એટલું જ નહિ પણ એવો
પુરુષ પોતાનો જ ઇતિહાસ લખતો હોય ત્યારે પણ ઉભી જ
હોય છે. અને જો થોડાઓ-તત્ત્વવિદો-કાર્યની પાછળના કારણો
જોઈ શક્યા હોય છે તેઓ તો ગમે તેવા ઉજ્જવલ જીવનના
પણ કાર્યોની નોંધ કરવાના શ્રમની જગાએ તમામ કાર્યોનું
વિસ્મરણ કરવાનો શ્રમ સેવવાનું પસંદ કરે છે !

જનતાને યુદ્ધ અને પ્રેમ : એ બે સબંધી વાતો સાબળવી
બહુ ગમે છે, -અને એમાં કાંઈ અજુગતુ પણ નથી, કારણ
કે યુદ્ધ અને પ્રેમનો સંયોગ એ જ જીવન છે, પણ આતર્જ-
વનમાં થતા યુદ્ધ અને પ્રેમના ખેલ જોવાને કોણ દરકાર
કરે છે ? બહાર દેખાતા યુદ્ધમાં શુ નિયમ તરીકે યુદ્ધવૃત્તિ જ
હોય છે ? એમ હોય તો બે એકટરો વચ્ચે સ્ટેજ પર થતા

યુદ્ધમાં કેમ કોઈ ધવાતું નથી ? અને બહાર દેખાતા આલિંગનમાં શુ નિયમ તરીકે જ પ્રેમવૃત્તિ હોય છે ? જો એમ હોય તો ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ આટઆટલી બગલગીરી કરવા છતાં અંદરથી કેમ ઘૂરકે છે ? . અર્જુને યુદ્ધ કર્યું હતું અને અંગ્રેજો પણ આજે કંઈ નથી યુદ્ધ કરતા ? પૃથીરાજે મુસ્લિમોને યુદ્ધ આપ્યું હતું, અને આજે મુસ્લિમો કંઈ નથી હિંદુઓને યુદ્ધ આપતા ? નાટકના તખ્તા પર યુદ્ધ થાય છે, અને બાળકોની રમતમાં યુદ્ધ થાય છે સાક્ષર-મન્યોની સલામાં યુદ્ધનો ટોટો કંઈકારે પડે છે ? શાંતિ અને મમાનવાદના ઉપદેશ પર જીવન નિભાવતા ધર્માચાર્યો કંઈકારે યુદ્ધ વગર રહી શક્યા છે ? પ્રણયકલહ વગરનું કયું ધર, નાટક કે નોવેલ નજરે પડે છે ? ... પણ આ બધા યુધ્ધોમાં શુ તકાવત નથી ? બહારથી તો આ તમામ ઘટનાઓ યુદ્ધની ઘટના દેખાય છે, પણ અંદરની સૃષ્ટિમાં શુ બિન્ન બિન્ન વૃત્તિઓની ક્રિયા નથી ચાલતી હોતી ? અને તે જોવા કે સહમજવાની યોગ્યતા અને દરકાર કેટલા થોડાઓમાં હોય છે ? જીવનનો ઇતિહાસ તો અંદર બજવાય છે, બાકી ફલાણા-ભાઈ ફલાણી તારીખે, ફલાણા રણક્ષેત્રે ધૂમવા ગયા હતા, એવી નોંધો ફલાણાભાઈ પોતે લખે કે કોઈ પાસે લખાવે તેથી માનવ છોડના ઉછેરને લગતા સાયન્સને એની ઓછી જ કાંઈ અમર થવાની છે ?

આ જ કારણથી હિંદુધર્મશાસ્ત્રોએ અને જૈનધર્મ-શાસ્ત્રોએ જ્યાં જ્યાં ' ઇતિહાસ ' લખવાની જરૂર જોઈ છે, ત્યાં ત્યાં બાહ્ય જીવન ઘટનાઓ નહિ પણ આંતર જીવન ઘટનાઓ જ આલેખી છે એ ઇતિહાસોમાં જ્યાં જ્યાં સ્થળોના

નામ અપાયા છે, ત્યાં ત્યાં આત્મજીવનની ભૂમિકાઓ પર
 લક્ષ્ય રખાયું છે, અને પાત્રોના નામ લખાયા છે, ત્યાં વૃત્તિઓ
 પર લક્ષ્ય રખાયું છે, ત્યાં ત્યાં પ્રાપ્તિ ગાવામાં આવી છે, ત્યાં
 ત્યાં ચોક્કસ અનુભવ વર્ણવા મળ્યું છે સૂર્ય અને ચંદ્ર
 વગેરેના મતાનના જીવનચરિત્ર રૂપે, દૃષ્ટા અને મહાવીરના
 ઇતિહાસ રૂપે, કર્મયોગી અને જ્ઞાનયોગીના આત્મજીવનના
 બની શકે તેટલા પ્રસંગોની નોંધો જ લખાઈ છે એમણે
 ભિન્ન ભિન્ન ખાગીચતના માનવ છોડેલા વિકાસક્રમ અને
 વિકાસક્રિયા નોંધવાનું જ કાર્ય કર્યું છે કે જે નોંધમાં મંત્રણા
 અક્ષિતો પોતપોતાના ઇતિહાસ વાચી શકે પણ મહાત્મા આ
 એક જ કથન-શાસ્ત્રોનું આ વાચન-ધણાએ ભાવિકોને ભડકાવશે
 અને એમ થાય તો હું આશ્ચર્ય પણ પામું નહિ મનુષ્ય-
 મમાજ અદ્યાપિપર્યંત સાયન્સ અને ધર્મનું જોડાણ કરવા
 જેટલો આગળ વધ્યો નથી, સાયન્સીસ્ટોને ધર્મના નામની
 મુગ છે અને ધર્મરસિકોને સાયન્સ નહિ પણ ‘સાયન્સની
 પદ્ધતિ’ (Scientific Process) તરફ ધર્મ અભ્યાસવાની
 ગરજ હજી જાગી નથી. Strictly Scientific intellect,
 seriously cosmic feeling એ જેના યોગ દ્વારાજ માયો
 પ્રકાશ થવો શક્ય છે, અને જેનો યોગ તો દૂર રહ્યો પણ
 માત્ર સાયન્સીસ્ટ રથેય કે ધાર્મિક આર્દ્રતા જેમાનું એક પણ
 તત્ત્વ, ઇતિહાસો કે કથાઓ વાચવા માગનાર પૈકી કેટલા
 થોડાઓએ ખીલવ્યું હોય છે? એ જ કારણ છે કે આજે
 ત્રથો વધતા જાય છે અને ‘વાચવા’ની શક્તિ ઘટતી જાય છે
 તાલીમથી જાહેની જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત કરવામાં આવી નથી
 તેવો મનુષ્ય જરાજરામાં અજીર્ણનો ભોગ બને અને અજીર્ણ-

વાળાનું મન વધુને વધુ ખોરાક માટે તલસતુ હોય છે એ ખરી બ્રૂખ નથી, પણ ખીમારીની ખુમ છે, અને ખીમારની ચામડી હમેશ આળી હોય છે ! સહેલી અને મીઠી ચીજ તરફ તે સહેલાઈથી ખેચાઈ જાય છે, જરા પણ દમ ખેંચવો પડે કે હૃદય યા મગજને શ્રમ આપવો પડે એ એને અસહ્ય લાગે છે—અને ‘ જે અસહ્ય લાગે તે જ અસત્ય ’ એમ એની નિર્બળતા સિદ્ધાંત રચે છે

આમ સત્યઘટના લખાવી મુશ્કેલ છે તેમજ સત્ય તરીકે વચાવી પણ મુશ્કેલ છે એકદા વ્યાસને ઇચ્છા થઈ કે લોકોને પ્રગતિના પથ પર મૂકવા શ્રી કૃષ્ણનો ઇતિહાસ લખુ તેણે તે લખ્યો પણ ખરો અને લોકોએ તે વાંચ્યો પણ ખરો એક દિવસ કૃષ્ણ જયંતીના સન્મેલનમાં એક પછી એક કૃષ્ણ-ભક્ત પોતાના વાચનનો માર કહેતો હતો અને હું તે સાંભળતો હતો. એકે કહ્યું “ કૃષ્ણ ખૂબ દૂધ, દહીં, મલાઈ ખાધાં હતા—ચોરી ચોરીને પણ ખાધા હતા, માટે આપણે ખૂબ માલપાણી ખાઈ તગડા બનવું અને જરૂર પડે તો ચોરીમાં પણ વાધો ન રહમજવો, ” બીજો બોલ્યો “ કૃષ્ણ ગોપીઓથી વિલાસ કર્યો હતો તો ‘વ્યભિચાર’માં દોષારોપણ કરતા આપણે અટકવું નોંધએ, ” ત્રીજો બોલ્યો “ આખી ગીતા માત્ર ઈરીસ્ટરી છે જેનો દૂધા આશય માત્ર અર્જુન પાસે યુધ્ધ કરાવવાનો અને કૌરવોનો સહાર કરાવવાનો હતો, માટે શત્રુનો સહાર એ જ આપણો પરમ ધર્મ હોઈ શકે, ” ચોથો કહેવા લાગ્યો “ કૃષ્ણનો આખો ઇતિહાસ આપણને છળકપટ-દૂટનીતિ-ચાણાક્યનીતિ શિખવવા માટે છે, હેતુ માધવા માટે કરવું પડતું કાઈ પણ અને ગમે તે કાર્ય કરવામાં આપણે ધર્મનો ભય રાખવો ન

જોઈએ ” ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ. મહાભારતમા વર્ણુવાયલો કૃષ્ણ
 જો ખરેખર ઇશ્વરનુ અવતરણ હોય તો એક વખત જેમ
 કયુ' હતું તેમ હમણા ખીજી વખત પણ અવતરવામાં એને
 હરકત ન હોઈ શકે; કદાચ આજે એમ કરવામા વધારે અર્થ-
 સાધક થઈ પડે. કારણ કે, આજે એના પોતાનાજ ભક્તો
 એના એકાએક અગના ટૂંકડા કરે છે અને એની અનેક
 વિકૃતિઓવાળી આવૃત્તિઓ બહાર પાડે છે એનુ સર્વશક્તિ-
 માનપણુ આ અપમાનને સહન કરી શકે, પણ એની દયા આ
 રોગ જોઈ ન શકે તેમજ 'યદાયદાહિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ'
 ઇત્યાદિ વચનો દ્વારા એણે આપેલો કાલ મિથ્યા જાય
 એ પણ એને ન જ પાલવે, પણ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ
 કે મહાભારતને માનનારા તેમજ નાહ માનનારા લાખો લોકો
 કૃષ્ણ પર અનેક અન્યાય વર્ષાવે છે તે છતાં અને આસ્તિક
 તેમજ નાસ્તિક બન્ને દુનિયામા ધર્મની પૂરેપૂરી ગ્લાનિ દષ્ટિ-
 ગોચર થવા છતાં કૃષ્ણને આકાશ વીંધીને અહીં દેખાદેવાનુ
 વાજખી લાગ્યુ નથી અને અવતરણને બદલે ઉત્ક્રમણવાદને
 માનનારાઓનો મહાવીર પણ જગત્માત્રમા હિંસાનુ સામ્રાજ્ય
 છાઈ રહેવા છતાં જગત્માથી પાકી શક્યો નથી. હકીકતમા
 આતરિક જીવનના ઇતિહાસને સ્થૂલ ઘટનાની નોંધ માની લેવા-
 થી જ આ બધી comedy of errors થવા પામી છે; અને
 તેથી કાઈ ફલિત થતુ હોય તો તે એ જ કે આજનો મનુષ્ય
 બહિર્દષ્ટિ બન્યો છે, સપાટીપર ભમનાર બન્યો છે, 'ઉડાણુ'
 ગુમાવ્યુ છે જેથી ઉચાણુની વાતો પણ તહેને કાલ્પનિક કે
 અલકાર રૂપ કે Myth લાગે છે, અને પછી એ જીભ વગરના
 ઇતિહાસોને તમાચા મારી હરેક તર્કવાદી પોતપોતાના ભાવ

પ્રમાણે તહેમને બોલવાના બલાત્કાર કરે છે. આવા દેવોનાય ઇતિ-
દાય પર બલાત્કાર થતા જોવા બાદ હું માનવ શું પોતાનો ઇતિહાસ
લખવા તૈયાર થઈ શકું ? . શાન્તમ પાપમ્, શાન્તમ્ પાપમ્ !

પણ હું આ શું કરું છું ? પ્રગતિના આ જમાનામાં સમ્ય
(Civillized) દુનિયાની રહામે, સાક્ષરશાસિત સામ્રાજ્યમાં,
લાલતા ચાલતા 'બલાત્કાર' અને 'બલિચાર' જેવા બિલત્સ
ગળદોના પ્રયોગ કરું છું ? હજી તો 'ઓડકાર' અને 'જળજર'
જેવા ગ્રામ્ય અને જુગુપ્સાપ્રેરક શબ્દોથી તહમારા પ્રગતિમાન
પત્રને કલકિત કરવાના દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ લેવાયું નથી
એટલામાં ફરીથી શિષ્ટાચારનો ગુન્હો કરું છું અને જીવનવૃત્ત લખ-
વાને બદલે ગરતો ચૂકી આડોઅવળો ભટક્યા કરું છું. પણ 'રસ્તો
ચૂકવા'ની ચિંતા આ કાળમાં શું થવા યોગ્ય છે ? આટઆટલા
પરગણુ ઇતિહાસકાગે, નવલકથાકાગે અને ઉપદેશકો છતાં ?
અને તેમ છતાં રસ્તો ચૂકાશે તો તહેનોય ભય નથી, કારણ કે
અમેરિકાનો ઇતિહાસ શિખવે છે કે દેશ સુધારનારાઓના
ત્રામધી નાશી છૂટેલાઓ ક્યાંઈને બદલે ક્યાંઈ ઉતરી પડ્યા
તો 'નવી દુનિયા' હાથ લાગી અને એમાંથી અમાધારણુ દોલત
મળી આવી-એટલી અમાધારણુ દોલત કે જાહેની 'જુની દુનિ-
યા'ને દગ્દમેશ ઈર્ષાજ થતી રહે ? વળી મહારા સિદ્ધાંત મુજબ
તો એકનો ઇતિહાસ તે મર્વનો ઇતિહાસ હોઈ, રસ્તો ચૂકેલા
અંગ્રેજોની બાબતમાં જે થવા પામ્યું એ જ મહારી બાબતમાં
થવા પામે, એવી શ્રદ્ધા મહાગે ભય દૂર કરે છે હા, ગરતો
મુકરર કરવાનો ઈન્કારો રાખનારાઓની બત્રીશીએ ચડવાનો
તહમને ભય હોય તો તહમારા પત્રની ઈન્જનિયર ખાતર મહને રસ્તો
ચાલવામાં વાધો નથી

હું ભૂલતો ન હોઉં તો રસ્તો અથવા સીરસ્તો એ છે કે, જીવનચરિત્રની શરૂઆત ચરિત્રનાયકના જન્મના સમય અને સ્થાન તથા જન્મદાતાની (વાસ્તવિક કે કલ્પિત) ખાનદાનીના ઉલ્લેખથી થવી જોઈએ, અને પછી ચરિત્રનાયકનું નામ કેમ પડ્યું તે નોંધવું જોઈએ. મહાર નામ તો તહમે અત્યાર આગમ્ય પોકારી ગયા છે એટલે એટલી પીડા તો તહમે ટાળી છે હા, તહમે હજી એ નથી કહ્યું કે એ અમુક જ નામ કયા ઉદ્દેશથી પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું પણ તે તો હું પોતે જાણતો નથી ! નામવિધાનની ક્રિયા મહારાપર કરવાની હોવા છતાં મહારી તો સમ્મતિ કે સલાહ લેવા જેટલુંય થોભવાનું કાંઈને પાલવ્યું નહોતું. નામો પાડવા અને ગુણો આરોપવાની ઉલટ સૌમા એટલીજ હોય છે, આ કાંઈ હું ક્યારેય રૂપે કહેતો નથી, હકીકતમાં હું જે નામ પસંદ કે સહન ન કરી શકું એવું નામ તો મહારા પર નથી જ ઠોકી દેવામાં આવ્યું વાત એટલીજ છે કે કાંઈ પણ નામ બક્ષવાની ઉદારતા મહને જરૂરની ન હતી ! માલેકીના શોખે પોતાનો હકક સાબીત કરનાર નિશાન ક્યાં વગર કાંઈ કે કશાને છોડ્યા નથી ! તમામ ધર કે ખેતર પર નખર જોશો, સરકારી ઝાડપર પણ નખર જોશો, ખેડુતો અને પરગણુ પાજરાપોજો પણ ઢોરના શરીર પર માલેકી જાણાવતી દારકાની છાપ કાતરી કાઢે છે, કાંઈની પુત્રીને સહ-ચારિણી તરીકે ધરમાં લાવો છો ત્યારે મનુષ્ય પ્રાણીનેય માલેકીની ચીજ શું નથી બનાવતા ? ફલાણી મહારી સ્ત્રી એમ શું નથી કહેતા ? આજની આગળ વધેલી સ્ત્રીને “સ્ત્રી એ પુરૂષની મિલકત છે” એવો ખ્યાલ માત્ર પણ અસહ્ય લાગે છે પણ હજી સુધી યુરોપ અમેરિકામાંય કાંઈ

વિવાદિત ઓએ કલાણા પુરૂપની મીસીસ એવા નામથી જ
 પોતાને ઓળખાવવાના રીવાજ સ્થામે બળવો કર્યાનું સાબળવામા
 આવ્યું નથી આ દેખાતી દુનિયામા બધેય માલેફ્રીના દાવા
 બડા જ છે. સ્ત્રીની શુ વાત કરીએ, પુરૂપ પણ જન્મતાવેત
 કુટુંબીઓની મિલ્લત નથી બનતો ? સમાજ અને રાજ્ય પણ
 શુ તમામ પર પોતાનો હક્ક નથી કરતા ? ત્હમે જહેને મિત્ર કે
 નિર્દોષ માનતા હો તેવી વ્યક્તિ કે પ્રજાને ત્હમારા હાથેજ
 મગાવવા માટે રાજ કે રાજ્ય શુ ત્હમારા પર હક્ક નથી કરતા ?
 શ્રીમત હો વા સાક્ષર હો વા સાધુ હો, આ બહારની દુનિયામા
 તો જહેનો જ્યાં હાથ પડ્યો ત્હેનો ત્હા, દાવો ઉભો જ છે ।
 ક્રાઈસ્ટને ઘેટું (Lamb) કહેવામા આવે છે, પણ
 જનરલ ગુથનો હાથ જેઠલા ઘેટા પગ પડે તે બધા પર
 ક્રાઈસ્ટના પ્રતિનિધિની માલેફ્રી ચ્હોટી જાય છે જ ને ? હક્કના
 હાઉથી બચવા ક્યા નારી છૂટશે ? સાપ જેમ કાચળી છોડીને
 બાગે તેમ અગ્નેને ઇંગ્લંડ છોડીને નવી દુનિયામા પહોંચ્યા,
 પણ ત્હાય શુ ઇંગ્લંડે ત્હેમની પાસે પોતાનું સ્વામિત્વ સ્વીક-
 નાવવા યુદ્ધ નહોતા કર્યા ? લયંકર યુદ્ધો બાદ ઇંગ્લંડથી 'સ્વતંત્રપણું'
 જાહેર કરવામા આવ્યું અને 'સ્વતંત્રતા'નું ગળવર પૂતળું
 સ્થાપવામા આવ્યું તોય શુ ? છેલ્લા મહાયુદ્ધ વખતે 'લોહીનો
 હક્ક' આગળ કરીને અમેરિકાને ઇંગ્લંડની સેવામા નહોતું ખેચી
 શકાયું । અને એમ જાતિબધુ તરીકેનો હક્ક, દેશબધુ તરીકેનો
 હક્ક ધર્મબધુ તરીકેનો હક્ક, અને બધુ પ્રગતિકાર ઇસારામા
 સ્થગિત રાક્યો કે ભાષબધ પત્રકાર તરીકેનો હક્ક કયો બલાતકાર
 નથી કરતો ? એય હીક, પણ ખુદ ત્હમારે શરીર ત્હમારી
 પાસેની કેટકેટલી મેવાઓ લેવાનો હક્ક કરતું આવ્યું છે ? એમજ

તહમારે મન તહમારાપર હક્ક કરે છે, એમજ બુદ્ધિ, એમજ તહમારે 'હું' પણુ. એ સર્વના દાવા શું થોડા છે ? કેના- કેનાથી નાશી છૂટશે ! કેટલાઓ રહામે 'કર્યાદ' કરશે ? કંઈક કંઈક તહમારા સ્વતંત્રતાના હક્કની દલીલ કરતા ફરશે ? ..દલીલને છોડી સ્વસ્થ થાઓ અને અદરની Will ને નિમ્રાથી છોડવો તો એ જ સ્વતંત્રતા છે, બાકી કોઈ સ્થાને સ્વતંત્રતા નહિ દેખી શકાય...આથી પણુ સહમજાશે કે જીવન એ અદરની ક્રિયાનુ નામ છે, નહિ કે બહારની ઘટનાઓનું

પણુ હું મહારા નામની વાત કરી રહ્યો હતો હું કહી ગયો તેમ મહારા પર 'હક્ક' કરવા ઇચ્છનારાઓએ મહારી સલાહ કે સમ્મતિ વગરજ મહારૂ નામ 'વાડીલાલ' એવું નક્કી કર્યું હતુ, જો કે મહે તો એમાનો પ્રથમ અક્ષર જ બસ માન્યો છે, અને એ પ્રથમ અક્ષર વમા ચારે અક્ષરનો ભાવ સમાયલોજ છે. વળી હું નામમા આવી 'કરકસર' કરૂ તેથી પ્રાચિન રૂઢિને કે આજની નીતિને કે કોઈના માનેલા હક્કને ખીલીખટકા થવા સહવ નથી. દરેક સાચો વ્યાપારી ખર્ચામા 'કરકસર' કરે છે, દરેક ઉડો વિચારક 'સત્ર'(Aphorism) દ્વારા જ લખે છે, દરેક વિહંગમ ટૂંકા રસ્તોજ પસંદ કરે છે, દરેક સાચો શુભટ શસ્ત્રનો ઓછામા ઓછો ઉપયોગ કરે છે, દરેક સુવ્યવસ્થિત રાજ્ય ઓછામા ઓછા કાનૂન અને થોડામા થોડા અમલદારો રાખે છે, દરેક ઉત્તમ નાટક ઓછામા ઓછાં પાત્રો માગે છે—અને એક દિવસ મહુને એવીજ ઘેલછા થઈ આવી હતી કે એક પ્રખરમા પ્રખર 'અસર' ઉપજાવવાનું કાર્ય દોઢ જ પાત્રથી ભજવાતા ન્હાનામા ન્હાના નાટકદ્વારા કરવું ! અને તે પ્રયોગ 'મસ્તોની અનોખી મસ્તી' શીર્ષક લેખના એક ભાગ તરીકે

અને વરાટક (દોરડું, પોતે પોતાને વટાવી જનાર અર્થાત્ મનુષ્ય) એમ ઉત્તરોત્તર ચઢતી શ્રેણિની સંતતિ અસ્તિત્વમા આવી આ, અવતરણનો નહિ પણ ઉદ્દગમનનો કાળ હતો, કારણ કે કાળની કલ્પના મનુષ્ય મગજમાંથી ઉદ્ભવે છે એ કાળ લખાતો ગયો અને મનુષ્યખીજ વિકસતુ ગયુ ત્યારે વખત પ્રકટયો અને વર્ચસ ખીલ્યુ

એ વખતકાળે વ્યાસ, વાલ્મીકિ, વાત્સ્યાયન, વાજસનેયિન્ વાત્સરપતિ, વૈશ પાયન, વિવસ્વત્ (આ યુગનો સમાજ વ્યવસ્થાપક મનુ), વશિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર આદિ કાર્ધ કાર્ધ રહસ્યવેત્તા અને કૃષિકારો પ્રકટાવ્યા તેઓને પોતાનુ અસ્તિત્વ અસહ્ય લાગ્યુ અને પોતાનેય વટાવી જાય એવા વસુધાના મૂળથી વ્યોમની પેલી પારના અવ્યક્ત બ્રહ્મ સુધી વ્યાપેલા-મનુષ્યવૃક્ષ ઉપજ-વવાના પ્રયોગોમા જીવનનો યજ્ઞ કર્યો એ યજ્ઞમાંથી, એ હોમાયલા વિશ્વહોની જ્વાળાઓમાંથી વર્ધમાન (પ્રતિક્ષણ પ્રગતિ કરતા, કાયડારૂપ પુરૂષ) અને વાસુદેવ (કૃષ્ણ) જેવી પૂર્ણતાઓ પ્રકટી

કૃષિકારોએ તેણીના ઉદરને ફેકટ ચૂંચ્યુ નહોતુ એવી ખાત્રી થવાથી વસુધા હવે પ્રકુક્ષિત બની પૃથ્વીને મળેલા એ ગૌરવને લીધેજ પૃથ્વી અને પ્રિયમુખીની 'કિંમત' ખુદ લક્ષ્મી કરતાય વધી પડી રાજ્યખંજનો ભલે જાય પણ જમીનનો એક તસુ જેટલો ટુકડો ન જવા દેવો, માથુ ભલે જાય પણ માનુનીનુ માનભગ ન સાખવુ એ પ્રકૃતિ ત્યારથી જ મનુષ્યમા ઉદ્ભવી

પ્રકૃતિ અથવા ધરતીના એ ઉજ્જવલ સમયમા તેણીના ઉદરમાંથી કેટલાએ વજ્ર અથવા હીરા પાક્યા, જેઓ કોલસાની વચ્ચે જ પાકવા છતાં કાળા અને પોચા કોલસાથી તદ્દન ઉલટીજ પ્રકૃતિ ધરાવતા હતા તેઓમા પ્રકાશવાનો અને સર્વ કાષ્ટને

બળવી શક્તી તેથી સત્તાન માત્ર, કાર્ય માત્ર નકામા રોપા (Weeds) જેવા લાગ્યા બૂખના સત્તાનોથી, દુષ્કાળના પાકથી, દુનિયાનું શાસન ચાલવા લાગ્યું, સર્વત્ર વર્ચસને સ્થાને વરૂ ખેલવા લાગ્યો, વિલાસ અને વિજયને સ્થાને વિષય અને વિખ્યાતિનાં સામ્રાજ્ય જામ્યા.

વિષય અને વિખ્યાતિની વાટ (રસ્તા) તથા તે પર વિચરવાનો વેગ પણ મહારામાંથી જ મળતો હતો, વાટે ચાલતા તે વિષયોએને જે કાર્ષ નજરે પડતું તો તેનું વિલોકન અને તોનાથી વિગ્રહ કરવા તેઓ ચૂકતા નહિ પણ એ બંધી ક્રિયા અશક્તિમાંથી ઉદ્ભવતી હોઈ તેઓને થોડા વખતમાં અપચો થવા પામ્યો. અપચાએ વ્યાધિ પરમ્પરા ઉપજાવી અને વૈદના અસહ્ય થઈ પડી ત્યારે તોમના જીવનમાંથી વિઘ્નની માગણી પ્રકટી.

માગણીની સાથેજ હાજરી આપવાની પ્રકૃતિવાળો 'હું' પ્રથમ તો વિરેચન રૂપે ઉપસ્થિત થયો અને કંઈકેકેને જાળવવા એકાતમાં ઉપરા ઉપરી ધક્કેલી તોમના ગોટલા છોતરા ઢીલા કર્યા પછી તોમને વિપદના વન્હિમાં નાખીને વિપાકરૂપ-ભસ્મરૂપ-ખાખરૂપ-શક્તિરૂપ બનાવ્યા, એ ખાખ ઓછી જ ધધાદારી વૈદોને ત્યાં મળી શકે છે !

જેઓ વિરેચન અને વન્હિને ' ભયકર ' માનતા હતા, તેઓને નિરતર નરક સમાન જાંદગી માણવાને સ્વતંત્ર જ રહેવા દેવામાં આવ્યા હતા, તેઓના વ્યાપાર અથવા વ્યવહારો એમને વિત્ત, વનિતા, વાદ્ય, વાદ અને વિખ્યાતિ આપતા રહે છે તે જોને ભોગવવા જતાં તેઓ તે જોથી ભોગવાઈ જાય છે, The possessor is possessed, The deceiver is deceived, પણ ઠગતા અને ઠગાતાં તેઓ વ્યાયામ

તો અવગ્ય પામતા જાય છે અને એમાંથી જ એક દિવસ વિશ્વવ શક્તિ પાણુ પામશે, કે જે વિશ્વવ જ વ્યુત્થાન પ્રેરશે ત્યાં, પૃથ્વીની મધ્યગીતે વળગી રહેલો છોડા વિશેષતા પામી વિશ્વવ જનશે આમજ ભૂત વિશ્વતિને પ્રાપ્ત થાય ।

હા, એમજ ભૂત વિશ્વતિને પ્રાપ્ત થાય, એમજ વિશ્વવ અને વ્યુત્થાન દ્વારા જ. પાણુ આજે વિશ્વવ અને વ્યુત્થાન એમને છે જાને ? તે ગમે છે જ જાને ? અને તે અને છે અને આવડે છે, માત્ર જાન અને તે પણ હુકમીને હાથે અને તેથીજ લોકશિક્ષકોએ હુકમીને ગુમાવવાને હુકમ વાચ્યનો વ્યવ કર્યો છે એક જગત કોઈ હોઈને વિશ્વવ અને વ્યુત્થાન એમની ગીત રીત રીત મુજબને એ ગીતથી પ્રગત થઈ હ આજે અને હોઈને મુજબને ગર્વવાથી મદાઈ તેજ ખમી શકાય નહિ અને તેજ રીત મુજબના 'વિશ્વવ' નહિ પણ જગત રીત રીત રીતે ગાવા માગી । કારણ કે તે 'હોઈને' રીત રીત રીતે લોકોને વાચાળ બેઠી બનાવવાનું હુકમ ને હોઈને અને બેઠીઓને લોકોને એક બેઠીથી અને હોઈને રીત રીત વાચવામા આપ્યું હતું તે 'હોઈને' રીત રીતે પાતાના મનને પગ મુજબને એક હોઈને રીત રીતે રીત રીતે

યુરોપી ખાણુનો કાલસો હતો, હિંદી ખાણુનો હીરો પાસા પાડીને મૂકાયલો ન્હોતો તેથીજ તો તેણે હીરા અને કાલસાને સમાનતા અર્પી હતી અને તેથીજ, જ્યારે આ ‘બળવાખોર’ નિષ્ફળ ગયો ત્યારે એણે કાલસામાંથી ઘડેલી કુખ્ખાઓ એના શત્રુની શય્યા સમારવામાં ગર્વ લેવા લાગી મ્હારા શંકર સ્વરૂપને દયા શિખવવાનો ફોકો રાખતો આ તપસ્વી આમજ દયાજનક રીતે પોતાનું આસન ઊલટાઈ ગયેલું જોઈ વિંહળ બની પ્રતિદિન ખુદ ભગવાનની દયા યાચે છે. અને ભગવાન ખુદની પહાડી દયા મૌનથી જવાબ આપે છે “વિલાસ કરવા નીકળવું અને ‘જમીન’ની દયા ખાવી ? કૃષિ કરવી અને હળથી વીધાતી પૃથ્વીની ચીસ સાભળવા કાન ખુલા રાખવા ? આખો અને કાન બંધ કરતા શિખ્યા વગર ‘યોગ આરભવો ?’ પોતાની દયા વિસારી તે શુ પારકી દયાના બરફથી પીંગળવા માટે?”

એમ તો ‘યોગી’ઓનો અને આખો તથા કાન બંધ કરી શકનારાઓનો કાઈ છેક જ દુષ્કાળ પડ્યો નથી ! એવા એ Superman કાઈ કાઈ ખૂણે પડેલા છે કે જે પોતાને કાંઈ વિકાર ન હોવા છતાં માત્ર લોકરૂઢિ રૂપ સેતાનને હરાવવા માટે જ લગ્ન વિષયક પ્રણાલિકા સહામે બળવો ઉઠાવી શકે છે, પણ ‘કાનૂન’ની વફાદારી બળવીને ! કારણ કે, પ્રણાલિકામાં પ્રાણ રહ્યા નથી અને કાનૂનમાં સર્વશક્તિનો વાસ છે ! આ ‘કલી’યુગમાં આમજ વિપ્લવ અને વ્યુત્થાન થાય છે ! —હેલામા સહેલે રસ્તે અને વધુમાં વધુ ધોધાટ સાથે ! પહાડમાં અને ગુફામાં પાકતા Superman હવે નાટકના સાદ્, સપાટ અને પોલા તખ્તાપર જન્મવા લાગ્યા છે અને ત્યાં ભાકુતી છડીદારો નેકી પોકારવાને સદા તૈયારજ હોય છે.

એક બાળુ સૂર્યવંશી કૃષ્ણની-કર્મયોગની-' નક્કલ ' આ પ્રમાણે થતી હતી, ત્યારે બીજી બાળુ ચંદ્રવંશી રામની જ્ઞાન-યોગની નક્કલ કરવા એકાદો વિલાકર પણ તખ્તાપર આવી ચૂક્યો હતો. એણે નાટકના તખ્તાપર નૂતન સૃષ્ટિ રચી જેમાં મનુરને મહત્ત્વ અને મુક્તિ આપ્યા અને સ્ત્રીને સ્ત્રી સાથે પરણાવી જનતા ખૂબ પ્રમદ થઈ અને બહુચરીના લક્તોએ પુષ્કળ ટાળોટા પાડ્યા પણ મનુ કે જે આ બધો વખત આકાશમાં ઉભો ઉભો શાપ વર્ષાવી રહ્યો હતો ત્યેની સહન-શીલતાનો છેડો આવ્યો. તેણે ત્વરાથી આ નૂતન ક્ષત્રિને પોતાની પામે ખેંચી લીધો અને કાન આખળીને કહ્યું "બેરીસ્ટર અને ક્ષત્રિ એમ બેવડા પદ પામવા છતાં હજી ડોક નિશાળાએ જ રહ્યો? વિલાકરનો વશજ બનવા છતાં તુ નિશાચરની માફક સ્ત્રી અને જનતાની નગ્નતા જોવામાં નિષ્કળ ગયો? ઘોડા વર્ષ અહીં ગદી મ્હારી અનુસ્મૃતિનું અધ્યયન અને દોહન કરી, એટલામાં સ્ત્રીથી પરણતી સ્ત્રીઓની સૃષ્ટિમાં અસતોષ અને ધોવાદલ જાગતા પુનર્વ્યવસ્થા માટે મ્હારે નીચે ઉતરવું જ પડે છે અને તે વખતે મ્હારે ત્હને મ્હારા કિરણ તરીકે વાપરવો પડે છે. ત્યારે બિગદર વેલ્ડે નવું સ્વર્ગ અને ચર્નાર્ડ જાએ નવું નર્મ રચવામાં જે 'ઉડાણ' અને જે 'કઠણાશ' વાપર્યા છે તે ત્હને ત્હને મેળવવાના બાકી છે, અને તે મેળવવા માટે આકાશ (પેકાત) અને અવકાશ (કુમ્મદ) બન્ને તત્ત્વો અનિવાર્ય હોઈ ત્હને ત્હને કલ્યાણ માટે જ અહીં ખેંચવામાં આવ્યો છે."

આજે પણ વિલાકર, વિલ્ચમ ઝેક્સપિયર (કે જે 'ધેટા'નો જ નહીં પોખીન હતો), અને વિલ્ચમ સ્ટેડ (કે જોડેને પોતાનો નહોતો મોકલવા માટે જીલ્લીઆ-એક સ્ત્રી જ મળી રાકી હતી,

કોઈ પુરૂષ નહિ): એ ત્રણે એક સાથે મળી વિવસ્વત્ અપરનામ મનુને ચરણે મનુસ્મૃતિ શિખી રહ્યા છે. તેઓ મનુના હૃદયને આગપાર વીંધી તહેનુ અધ્યયન કરી રહ્યા છે, એટલા માટે કે તેઓ આગામી યુદ્ધમાં તે વિજયવતના વજ્ર તરીકે લબ્ધ ખેલ ખેલી શકે

તાબુખીની વાત છે કે આજે ખેલવાની ઇચ્છાવાળાઓ બધા વિલાયત જ દોડે છે, જ્યાં ધુમસ અને ધુવા સિવાય ખીજુ કાંઈ નથી તહેમને પોતાની વારાણસી અથવા કાશીપુરીનુ તો સ્મરણે થતુ નથી, જો કે ત્યાં અખંડ પ્રકાશ અને ઘટનાદ અને દિવ્ય રાસલીલા છે અને જો કે તે સ્થાન દરેકને વધુમાં વધુ નજદીક છે પણ વાત એ છે કે વારાણસી, વૃદાવન કે દ્વારકા સમુદ્ર તળે છે, તળેટીપર નહિ પ્રાણોને ઘૂટી શકે તે જ ડૂબકી મારી શકે અને દિવ્ય સ્થાનોના દૈવી અંશો બની શકે

પણ બન્ધુ 'પ્રગતિ'કાર, મ્હારી આ વિસ્મય વાર્તા વધુ વખત લખાશે તો ત્હમારા વાચકોનીય ધીરજ ખૂટવા લાગશે માટે મ્હારે હવે મ્હારા વૃત્તાંતને જલદી જલદી આટોપવુ જોઈએ. એમ તો, વ પોતે સ્વતંત્ર શબ્દ હોઈ સધળા વર (શ્રેષ્ઠ) ગુણોનુ નિવાસસ્થાન છે, જેથી એની ગીતાનો પાર ન જ આવી શકે. ત્હમારૂં વ્યાકરણ પણ સાક્ષી પૂરશે કે એક ઉપસર્ગ તરીકે વિને જ્યાં જ્યાં સ્થાપવામા આવે છે ત્યાં ત્યાં તે વિશેષતા અર્પે છે વ જ્યાં જ્યાં ફ્રિયાત્મક બને છે ત્યાં જ્યાં વિરૂપ ધારણ કરે છે અને એમાંથી સધળી મહત્વની ક્રિયાઓ વહે છે. જેવી કે, ગતિમાન થવુ, ફેલાવુ, ખેચવુ, હજમ કરવુ, ગર્ભ ધારણ કરવો, પ્રકાશવુ, મુક્ત થવુ, ઇત્યાદિ ત્હમારા શાહુકારો અને સાહિત્યકારોને જ્યાં જ્યાં ડોલવાની મરજી થાય છે ત્યાં જ્યાં તહેમને ડોલાવનાર ત્રણે સાધનો—વસન્ત, વન કે વાટિકા અને વિણાયુક્ત વિનોદિની—

જ પાંચેથીજ મળી ગયું છે અને ત્યારે દ્રાષ્ટિચિંતક(Thinker), વિજ્ઞાની (Scientist) કે વિદ્વાન (Philosopher) ને પ્રવિનિગીયાની નૂત્તિ વિજ્ઞાના માથે બેઠવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે પણ જો જોમને વિધિના મસ્તકપર પગ મૂકવી જ્યોમમા દેહાદી પ્રકૃતિમા પડેલાદી દે છે, કે જ્યાં કામજવરવાળા કાવિદાની કૃષ્ટિથી કુતુહિત થવાના ભયને સ્થાન નથી.

આમ હું મર્મને આનુકૂળ હોઈ મ્હાગથી વિમુખ થવા કે વિગ્રાથ કરવા વિદ્વાન કે વિમર્શ કાઢને ઇચ્છાજ થતી નથી. કાગળ કે વિગ્રાધની ક્રિયા પણ જોને આગળ કર્યા વગર બનીજ દયા મોકે છે. કાઢનો પોતાનો મ્હારા સ્વરૂપમા વિલય કર્યા પછી કે મ્હારાથી વિયોગ પછી તો પણ જાણતા-અજાણતા-મ્હારામા જ આવી પડે મ્હારું વિસ્મયજી કરવાનો પ્રયત્ન જ કરનારને દાગ અખડ સ્મરણમાં લાવી મૂકે. વિનય કે કે વિદોષ, વિનિમય કે કે વ્યતિગેહ, વિશ્વાસ કરે કે વિતર્ક, વ્યવહાર કરે કે વિરાગ, વિદ્રોહ કે કે વિશ્વપ્રેમઃ જે કાંઈ જે કાંઈથી કરાય તે મ્હાગી અંદર રહીને અને મ્હારા બળપરજ થતું શક્ય છે અને તે છતાં હું નથી બળવાન કે નથી અમલ, નથી ક્રિયાત્મક કે નથી અક્રિય, નથી દેનાર કે નથી લેનાર નથી દષ્ટા કે નથી અધ મ્હને ઉઠેલવા મથનાગએ. મ્હાગપર મ્હાન અન્યાયો કરી બેસે છે અને તે છતાં તેઓ પોતેજ પોતાના આજ્ઞા ઉઠેલને કાલે ખોટા કહે છે. આ આનુકૂળિતિમા મોજુ અને કેમ નિર્ણય કરી શકે કે હું ખોટો છું કે મ્હને સ્વર્ગોદ્ધારનું પાત્ર બનાવનાગએ! અને જો નિર્ણય ન થાય શકે તો તો એવા દગધડા વગરના 'અણધાર'ની કસબો શું કામ. અને કાગળ દાને મ્હાગવા.

પ્રિયભાઈ શ્રી વાડીલાલ

શું ત્હમે જીવનચરિત્ર મોકલ્યું છે ? મળક તો નથી કરતા ? જીવનચરિત્ર લખવાને બહાને જીવનચરિત્રો લખનારાઓને કે જીવનનાટક લખનારાઓને માટે એકાદુ શાસ્ત્ર તો નથી લખતા ?

કાંઈને અન્નની ભૂખ હોય તેવે વખતે ઉપવાસના ધર્મની વાતોથી એને ધરાવવા મથનારને દુનિયામાં કૃપણ કહેવાય છે, એ તો ત્હમારી બાળ બહાર નહિજ હોય.

મ્હારા સવાલને ત્હમે પાખો આપી ઉડાડી મૂકવા પ્રયત્ન કરશો એવી મ્હેં કદાપિ આશા રાખીજ નહોતી ત્હમે જાણોજ છો કે પાખો જેમ આપી શકાય છે તેમ કાપી પણ શકાય છે !

મ્હારો સવાલ જો કઠણ પહાડ જેવો હોય તો, મને કહેવા દો કે, ત્હમારૂં જીવન પણ કાંઈ ઓછી કઠણાઈઓ વચ્ચે પસાર થયું નથી અને એ કઠણાઈઓનોજ પ્રતાપ છે કે ત્હમે આજે જે છો તે છો. અને તેથીજ ત્હમારા જીવનની ઘટનાઓ જનતાને કાંઈકે કઠણ બનાવનારી અને મનન પ્રેરનારી બનવા પામશે એવી માન્યતાથીજ ત્હમને પોતાને ત્હમારૂં જીવનવૃત્ત લખવા વિનવ્યા હતા અને એ મારી વિનંતિ હજી ઉભીજ છે, બલકે તે સ્વીકાર્યેજ છુટકો છે.

સૂત્ર રૂપે ત્હમે હમણાં જે ‘પ્રગતિના પાદચિન્હો’ લખો છો તે કષ્ટ જીવનઘટનાઓમા પ્રગટી શકે છે એ સમજવાની જનતાને તક આપવામા ત્હમને શુ વાંધો હોય શકે તે હું સ્હમજતો નથી.

ત્હમે સમજી શકો છો કે પ્રગતિના યસમા ત્હમે રાજીખુ-શીથી નહિ પડો તો જનતા જબરજસ્તીથી ધકકેલશે. જનતાની જકડથી કોણ બચી શક્યું છે ?

અનુકૂળ પડવાની રાહ જોતો ત્હમારો

પરધુભાઈ

ઉપસા પવનો ઉત્તર.

પ્રિય. 'પ્રજનિ'કાર !

જીવનન લખવાને બદલે મળક કરવામા આવી હોય એવા આશંકા લખને થઈ તે જોઈ લેવે આગળ લખતા બહુ બાધિયાર થાય છે ! જીવનને શું હું મળકમા ઉતારી શક્યો ! દહે, દહે ! એ નક્તિ મ્હારામાં ક્યાથી ? મ્હારો પ્રભુ જાણે છે કે હું એ નક્તિ માટે ટેકેટલી કિમનો ભરી ચૂક્યો છું.

જીવનને મળક ગણવાનું તો દક્ષત રામની પ્રકૃતિમા હોય, કે જાતની દંડેક મિયાનક્તિના ઉભરાવાનું શ્વાભાવિક પરિણામ મેળવે છે—માણસની ગમતરૂપ હોય છે. બાકી તો બધાય રાવણ ૧૬, જાતની દંડેક મિયાનકનરૂપ, આઘાત—પ્રત્યાઘાતરૂપ હોય છે. રજી તો હું ગવાણ અને રામની વચ્ચે ઉભેલો વિભિષણ છું, કે જે વચલી રિયતિમા જીવન વધુમા વધુ કલેશમય હોય છે. અદોહર ગવાણ પર કાશ્વર ઉગામનું શક્ય ન હોય તેમ ખેચાણ કન્ટા ગામ પાછળ ભટક્યા ક્યાં વગર પણ એન પડતું ન હોય. એવી જો 'દશા'મા જીવન એટલું બધું ત્રાસદાયક અને અસહ્ય માર્ગ પડે કે એને બ્રહ્મભાવના 'કોઝ' સિવાય ચાલી શકેજ નહિ તેથીજ તો, ત્હમે તપ્કારે મ્હને જીવનવૃત્ત લખવાનું કહેવા દાન. મ્હારા જીવનની અશક્યતા કે જાહેને ભૂલવા હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો ત્હને પુનઃ અમરણ કન્ટાની ભયકર ત્રાસ પ્રગટાવ્યો. ત્હાં, આમા વેદાન્તજ્ઞાનને મ્હારી મદદે બોલાવીને મ્હાન નામ માથે ઝોકેજાર કરી મ્હાનમા 'બેદરકારી' અથવા 'મર્યાદા' પ્રગટાવવા મ્હે મારિય કરી; એને ત્હમે 'મળક' કહેતા હો, હું એને મ્હારી 'જરૂરીઆત' કહું છું—ખીમાર વાલીસાસની 'દવા' કહું છું, તુમનામ જોડે એને 'આત્મીનો પથાળ' કહેતા.

એ 'ખીમારી' સ્ત્રીઓની રૂતુકાળની ખીમારી જેવીજ હોય છે તદ્દાવત એટલોજ કે સ્ત્રીઓને ત્રણ દિવસ તહેને તાબે થવું પડે છે જ્યારે પુરૂષને બારથી ચૌદ વર્ષ સુધી એ ખીમારી ભોગવવી પડે છે. સ્ત્રીને તેમજ પુરૂષને સ્ત્રીત્વ અને પુરૂષત્વ બરાબર ખીલવા વખતેજ તહેની શરૂઆત થાય છે, પણ સ્ત્રીને તે ખીમારી ફરી ફરી આવે છે. રામનો દેશવટો, પાંડવોનો વનવાસ, મહાવીરનો 'તપ', કાઉન્ટ મોન્ટીક્રીસ્ટોનો કારાગૃહવાસ સર્વ બાર બાર વર્ષની ખીમારીઓ હતી કે જે ખીમારી સંસારના સુખને સ્પર્શવા ન દે તો, સ્વજનકાર્ય પણ કરાવી ન શકે; એ 'શુદ્ધિકાળ' મહા ભયકર છે 'વિચારક' માત્રને એ પ્રદેશમાં થઇનેજ પસાર થવું પડે છે એટલુંજ નહિ પણ એ પ્રદેશના છેલ્લા ભાગમાં પથિકે ગુપ્ત-પણું રહેવું પડે છે, નહિ તો ખીન્ન બાર વર્ષનો દેશવટો સહેવો પડે છે નજે એટલા માટે તો કદરૂપા અને હસામણા બાહુકનો સ્વાગ ધારણ કર્યો હતો ! સમર્થ પાંડવો એ કાળમાં પવૈયા જેવા થઇને રહ્યા હતા ! અને આજની દુનિયાનો મ્હોટામાં મ્હોટો વિચારક ફ્રેડરિક નિત્શે એ કાળે દિવાનો બન્યો હતો અને લોકોએ અને લોકોના પડિતોએ એને ખરેખર દિવાના-શાળામાં ધક્કેલી દીધો હતો, એટલુંજ નહિ પણ દિવાનાપણામાં જ મરણ થયેલું જાહેર કર્યું હતું.

જવા દો 'દિવાના' અને 'ખીમારો'ની એ વાતોને ! ત્હમારા વાચકોને તો 'ડાહ્યા' અને 'થેકડા મારતા' એકાદ પાત્રની નવલકથા જોઇએ છે, અને ત્હમારી એ માગણીની વિશેષતા વળી એ છે કે એવી નવલકથા મ્હુઝે 'જીવનવૃત્ત' હોવી જોઇએ ! એટલે કે ત્હમે એમ ઈચ્છો છો કે પાંડવોની રૂબરૂમાં

કદપનાશક્તિથી વર્ણવશે, પછી તે ઇતિહાસ, જીવનવૃત્ત, હકીકત તરીકે પ્રસિધ્ધિ પામશે ! ‘મનુષ્ય તું પોતાને ઓળખ !’ એમ દરેક જમાનાના દરેક દેશના ડાહ્યા પુરૂષો બોલતા આવ્યા છે, પણ વાસ્તવમાં મનુષ્યની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ એટલી બધી હોય છે કે પોતાનું ધર તપાસવાની ‘કુરસદ’ અને શાંતિ ફાળવ પાડી શકતો નથી અને આ વીસમી સદી કે જેમાં સારામાં સારા કહેવાતા મનુષ્યોને પણ એટલી હદબહારની પ્રવૃત્તિ રહ્યાં કરે છે અને ‘કુરસદ’ તથા શાન્તિની એટલી બધી તગી રહ્યાં કરે છે કે આજે બોલાતા કે લખાતા કોઈ પણ વર્ણન કે સિધ્ધાંતને ‘હકીકત’ સાથે ઓછામાં ઓછો સંબંધ છે એમ માની લઇનેજ તે વર્ણન કે સિધ્ધાંત વાચી શકાય જોતોની ‘દિક્ષા’, બ્રાહ્મણોનો વાનપ્રસ્થાશ્રમ આદિ ‘યોજના’ઓનો દુર-પયોગ થવાથી ભલે આજે તેઓ નિદાતી હોય, પણ વીસમી સદીમાં ‘જાણુવા’ની ઇચ્છાવાળા માટે સમ્પૂર્ણ અલગપણ એ એક જ અને અનિવાર્ય પહેલું સાધન છે સામાજિક કે રાજકીય, ધાર્મિક કે સાહિત્ય વિષયક દરેક પ્રવૃત્તિથી અને ‘સોખત’ માત્રથી અલગ રહ્યા સિવાય પોતાનું ધર તપાસવા અને જાણુવાનું શક્ય જ નથી. તપાસવાનું કામ તો ખરેખર અતિ મુશ્કેલ છે જ, પણ તપાસવા માટે જોઇતું ‘અલગપણ’ મેળવવું અતિ મુશ્કેલ છે અને તે સહન કરવું અને લાંબો વખત જાળવી રાખવું એ તો એટલું ત્રાસદાયક છે કે માણસ દિવાનો ન બનવા પામે તો તહેનું સદ્ભાગ્ય ! આ ‘મુશ્કેલી’જ મનુષ્યોને તપાસવાના કામથી દૂર રખાવે છે અને રહેલા કામમાં—‘બહાર’ ભટકવામાં પ્રેરે છે. એ રહેલા કામમાં આજના લગભગ તમામ સાહિત્ય અને પોલીટીકસનો સમાવેશ થાય છે આ ચીજો પર

૧. ૧૧ નથી પૂના કટાણા (disfigure) ઉત્પન્ન ન થાય ત્હા
 નથી કે જે ન્યાયન 'એકાત ની ગરબ કરતો નથી અને એકાત
 ૨૨. ૧૧ નાના જગતને ખરા રૂપમા દેવાની અને ત્હેનો યથાર્થ
 ૩૩. ૧૧ નાની શક્તિ ને પામી શકેજ નહિ પરિણામે સઘળા
 '૧૧' (૧ ૧૧૧૧૧) 'કલેશ' કે પછી 'યદ' પડે એમા શુ આશ્ચર્ય ?
 ૪. ૧૧ નાને લગભગ પચાસ વર્ષના જીવનના અનુભવથી કહુ છુ કે,
 ૫. ૧૧ નાં પુત્રકે દરેક શાસ્ત્ર, દરેક મિદ્ધાત, દરેક મહા-
 પુરુષ કહેવાનાનું દરેક કાર્ય કહેવ, અમ તોપ અને કટાણા આપનાર
 થા' પડે છે અને દરેક પળ અને વાગેલુ, માલજેલુ માત્ર ભૂલ-
 પાના પ્રયાગ નરક પડેલતી રહી છે આથી જોયતી વિરુદ્ધમા
 માર્ગ નાપીત થતુ નથી, આ નો જાનાની અમુક મિથિતિ જ સૂચવનાર
 થતી છે જાના, જાન અને જીવ ત્રણેની લિખતાને રચાને એકતા
 ૬. ૧૧ ના શોખતા Will-I'power (ઇચ્છાશક્તિ) સિવાય
 બીજીથી નાં શકતી ન હોય, અને Will પ્રકટાવવા માટે
 ૭. ૧૧ એકાત જ શમ લાગતું હોય, એ પ્રતિશબ્દ એકાતને ઝખ્યા
 ૮. ૧૧ અને પ્રતિલાયુ એકાત આગથી દૂર ને દૂર રહે છે ।
 ૯. ૧૧ બીજા કાણે એકાતની મળે છે, ત્હાને 'નગ્નમત્ય' અને
 'પ્રગ્નિના પાદચિન્હો' તથા 'મરત વિજાસ'માના 'રામાયણુ તો
 ૧૦. ૧૧ જીવનરથા છે', 'રામદામનુ પ્રાચશિત', 'જમાણાતીતનુ
 ૧૧. ૧૧ રામજી', 'પીછાન', 'પ્રચડ મળેનાની અનેાળી મન્તી,'
 ૧૨. ૧૧ ની જગત જતા, આ ખરે કે ને ન હિત્તાનિ લખ્યા લખાવા
 ૧૩. ૧૧ એ જીવન લખી ન્યા પછી લખાયલુ નાશ કરવાની
 ૧૪. ૧૧ જગત માં આજ છે ત્હાને દરેક લખાણુ, દરેક કાર્ત,
 ૧૫. ૧૧, બીજા કાણે જ નહીને નિરુકાગ પાત્ર લાગે છે અને
 ૧૬. ૧૧ ની દરેક પાડતા નિત્રા તેમજ પાતાની નિર્બળતા લખના

પ્રેરે છે, જાને નરક કમળો આગે છે, અપક્રમાવનો આટલો ઉપકાર કે તેને આગ પાળનાં ગર્ભ પુનઃજન્મની નિર્ભયતા આગે દર્શાવવાના વાદ્યોની ઝોગી કરાગે અને તે અવાજો ઝાડવો છે, કેવળ એ અનુભવની નોંધો ન માની શકાય એવી રીતે, આગ દારૂની ગર્ભ છે, આજે આગ જાળવવા એક પણ પુનઃકે આકલી નકલ કે એક પણ લેખ આગી પામે નથી, માર્કસવાદમાં મળના મનુષ્ય વગર જે જે માર્કસ આગે દર્શાવે છે આગ પાળુ દત્ત ને ગર્ભ માથોઆગ અને જોડી ગયું છે અને તે પાળામ ગર્ભ પડેલા જે દેવો તે આજે ફરીથી-એક વાળો ગરુડો આજે-આજે પાળો છું નહિ લેખક, નહિ વાગક' અને અમુક છુ કે એ અર્થિત કમળા કમ ગમ વા' તો દેવો પામે એવીએ અને ગર્ભો આ આ નિયમને શિથિલ કરના ગર્ભ પડે છે, તેથી દુ કમ એમને દેવા દેવા નથી માગતા, દેવ તો આગ નિયમની દયાગતો જે જે પણ તેથી કાર્મ કર્મન ચતુ દેવ તો ને એટલુ જ કે જદા મુંદી એ કમાગ છે જદા મુંદી આ વિગેષોના મંબવના સ્થાનથી દુર ચતુ ગારીરિક અર્થિત પણ એ જ માગી મુંદી છે, કમ્પ વિધિ વિગેષ કયા કો છે !

અનુભવ લખવાને આને મુદ્દલ લખવાનુજ્ઞ અધ કરવાનો નિયમ કરતી વખતે એકાદ બે વાતો ફરી લઉં 'પ્રગતિના પાદચિન્હો અથવા અનુભવના ઝંપાડકાર' એ લેખમાળા લખવામા આગે આશય જનતાને ઉપદેશ આપવાનો હતોજ નહિ પણ જનતાને પ્રગતિ આપવાનો દાંડો કરતા પત્રકારો, ઉપદેશકો ઈત્યાદિ મગદા ફેટવાક સુત્રો જાહેર કરવાનો હતો-એમ 'પોલીટીકલ ગીતા' એ માન દિંદના વંદ્ય અને કડીઆ બનેલા એક

મટાપુત્રની નીચામાં કેટલાક સૂત્રા લાવવાના આશયથી લખાઈ
 રતું. નીચામાં તે મટાપુત્રને Shock લાગ્યો એમ લેખણે
 લખાઈ રતું અને 'પ્રગતિનાં પાદચિન્દો'ની લાખા ગ્રામ્ય
 મીઠાનું કેટલાક આદિવ્યકારને લાગ્યું હતું. કોઈની લાગણી
 કે શુદ્ધિયં વલ્લભેટ આપવા બેમવાથી કાંઈ હિત મળતું નથી.
 તપી એમાં બે સૂચન કરીને જ સતોષ પકડીશ કહ્યું ખોરા-
 કનો વ્યાજ બોખા નેમથી ન લઈ શકાય અને પીડા જ થાય.
 'મીઠામન' નામને મળે 'ઉદ્ગાર' શબ્દ ન વાપરવા માટે
 નિર્ણય મળ્યતાને દોષિત મનાય તે પહેલાં એ બે શબ્દો જે
 બાવ દાખલ તે ભાવને સ્પર્શ્યા બોધે છે એાડકાર એ કાંઈ
 માત્ર ઉદ્ગાર નથી, પણ તુષિનો ઉદ્ગાર છે, ઉદ્ગાર
 જેના કારણેના તુષિ અવધા લરપૂરતા છે તેને જ એાડકાર
 નામ અપાય છે, વિષયનો ભાવ જે શબ્દો બોલાવે તે ઉદ્ગાર
 તામ, પણ એાડકાર નહિ શુદ્ધિનો નાચ જે શબ્દ પ્રકટાવે તે
 ઉદ્ગાર તોય, પણ એાડકાર નહિ ક્રુધા અને નિર્મલતા પણ
 ઉદ્ગાર કદાચે પણ લેખનાથી 'એાડકાર' ન નીકળે એાડકાર તે
 વિશિષ્ટાઈ નીકળી નો કે જે ગિયતિમાં કરી ક્રુધા ન હોય.
 'એાડકાર' બલ અનુદત 'ઉદ્ગાર'માંથી જન્મ્યો પણ જન્મદાતા
 કે બાલિયત અવલો જે કેટલાક શબ્દો અનવત પણ થયા છે,
 જેના તરીકે પણ અનવત થયેલો શબ્દ 'મસ્તી' છે ખાનદાન
 તે જન્મદાતા અને જાનીનું-પિયારીય બનવું એને 'મસ્તી'
 રહે તે જન્મદાતા વિષય અને પ્રપચના બેલવાને પણ 'મસ્તી'
 રજા લખાઈમાં આજે જે શબ્દો એવા ગદા બેલ બેલનારને
 જન્મ જે જન્મ આપ જે ઉચ્ચ જુનિશના અનુભવાને માટે
 કે જે જન્મદાતા શબ્દો આજે ગદરમા આલોટવાની દિશાએ

સાથે જોડવામાં આવે છે. આ વ્યભિચાર સાહિત્યપ્રચારને આભારી છે. નિતરોનો Superman શબ્દ પણ આમ જ વાયડો બનવા પામ્યો છે. ‘Beyond Good and Evil’નો સિંધ્વાત શિખવનાર નિતરો પોતે આખી ઉમ્મર બ્રહ્મચારી રહ્યો હતો અને ‘I love thee Eternity’ એ ગીત ગાઈ અનતકાળથી યોગ સેવતો, એ વાત એકલી નીતિથી સ્વતંત્ર થવામાં Supermanhood માનવા લાગેલા હિંદીઓને કોણ સ્હમજાવી શકે? Eternity નું ‘નગ્નસત્ય’ શિખવા ધ્રુવ-નારે એક શબ્દની કિંમત ભરવી પડે છે, અને એક એક શબ્દ જાહેર કરવા માટે દડા ભરવો પડે છે, એટલા માટે તે ‘નગ્ન સત્ય’ને મળેલા ઇનામ અને ઇજ્જત પૈકી ઇનામ સાહિત્ય સુંદરીને અને ઇજ્જત Supermanને બળાવી હું કારો કાગળ બની રહ્યાં હતો, રખે કોઈ ધારે કે એ ‘ઉદારતા’ અને ‘નમ્રતા’ નામક નીતિનું કાર્ય હતું ! એ તો મ્હારી ‘જરૂરીઆત’ હતી.

હું ધારું છું, ભોંઈ પરધુભાઈ કે આટલા શબ્દો મ્હારા જીવનવૃત્ત તરીકે બસ થશે પોતા માટે ‘અમે’ શબ્દ વાપરવાનો પરવાનો લઈ બેઠેલા રાજા, પત્રકાર અને સાધુઃ ત્રણે વર્ગના બળનો નહિ તો બળાત્કાર કરવાની શક્તિનો તો મ્હને પરિચય હોવાથી ત્હમારા આમત્રણનું માન રાખ્યું છે. આશા રાખું છું કે વધુ દબાણની ધમકી હવે શાન્ત પડશે

તા. ૨૪-૪-૨૭
ઘાટકોપર

} ભવદિય,
વાડીલાલના જય સચ્ચિદાનંદ

પ્રગતિના પાઠ્ઠચિન્હો

અથવા

અનુભવના ઓડકાર.

૧ ત્યાં ત્યાં ગતિ નજર પડે છે ત્યાં ત્યાં વાસ્તવિક
ગતિ નથી, પણ પ્રેરિત ગતિ છે. જે ચનાર કે ધક્કેલનાર
મિત્ર 'કાર્ણ' છે

* *

૨ આ ચનાર કે ધક્કેલનાર શક્તિની ક્રિયાની પ્રતિક્રિયા
તરિક્કે છે ગતિ થાય છે તે 'પ્રગતિ' નો પ્રારભ
નિર્ણયી પામી શકે એ પ્રગતિ છે સ્વતંત્ર વદન એ
ગતિ છે એને તમારું વદન અન્ય વિધરતામાં કદ જાય
તમારું પાનિની પામી શકે એવું

*

સાથે જોડવામા આવે છે આ વ્યભિચાર સાહિત્યપ્રચારને આભારી છે. નિત્યેનો Superman શબ્દ પણ આમ જ વાચડો બનવા પામ્યો છે. 'Beyond Good and Evil'નો સિધ્ધાંત શિખવનાર નિત્યે પોતે આખી ઉમ્મર બ્રહ્મચારી રહ્યો હતો અને 'I love thee Eternity' એ ગીત ગાઈ અનંતકાળથી યોગ સેવતો, એ વાત એકલી નીતિથી સ્વતંત્ર થવામા Supermannhood માનવા લાગેલા હિંદીઓને કાણુ સ્હુમળવી શકે? Eternity નુ 'નગ્નસત્ય' શિખવા ઇચ્છનારે એક શબ્દની કિંમત ભરવી પડે છે, અને એક એક શબ્દ જાહેર કરવા માટે દડ ભરવો પડે છે, એટલા માટે તે 'નગ્ન સત્ય'ને મળેલા ઇનામ અને ઇજ્જત પૈકી ઇનામ સાહિત્ય સુંદરીને અને ઇજ્જત Supermanને ભળાવી હુ કારો કાગળ બની રહ્યાં હતો, રખે કોઈ ધારે કે એ 'ઉદારતા' અને 'નમ્રતા' નામક નીતિનુ કાર્ય હતું । એ તો મહારી 'જરૂરીઆત' હતી.

હુ ધારું છું, ભાઈ પરધુભાઈ કે આટલા શબ્દો મહારા જીવનવૃત્ત તરીકે બસ થશે પોતા માટે 'અમે' શબ્દ વાપરવાનો પરવાનો લઈ બેઠેલા રાજા, પત્રકાર અને સાધુ: ત્રણે વર્ગના બળતો નહિ તો બળાત્કાર કરવાની શક્તિનો તો મૂકે પરિચય હોવાથી ત્હમારા આમ ત્રણનુ માન રાખ્યું છે. આશા રાખું છું કે વધુ દબાણની ધમકી હવે શાન્ત પડશે

તા. ૨૪-૪-૨૭
ઘાટકોપર

} ભવદિય,
વાડીલાલના જય સમિત્યદાનંદ

પ્રગતિના પાદ્ચિન્હો

અથવા

અનુભવના ઓડકાર.

૧ જ્યાં જ્યાં ગતિ નજરે પડે છે ત્યાં ત્યાં વાસ્તવિક ગતિ નથી, પણ પ્રેરિત ગતિ છે: ખેતનાર કે ધક્કેલનાર શક્તિનું 'કાર્ય' છે

* *

૨ ખેતનાર કે ધક્કેલનાર શક્તિની ક્રિયાની પ્રતિક્રિયા તરીકે જો ગતિ થાય છે તે 'પ્રગતિ' નો પ્રારભ. અંદરની શક્તિની ક્રિયા એ પ્રગતિ છે સ્વતંત્ર વહન એ પ્રગતિ છે અને સ્વતંત્ર વહન, સ્વતંત્ર સ્થિરતામાં લઇ જાય ત્યારે પ્રગતિની પરાકાષ્ટા સહમજવી.

* *

૩ અક્રિયતા છે પ્રકૃતિ જાહેની એવી ગાડીને બેલ કે અથ્થ કે મનુષ્યથી ખેતવામાં આવતાં ગતિ નજરે પડે છે, પણ તે વાસ્તવિક ગતિ નથી, તેમજ સમાજને નેતા કે સત્તા

ઉશ્કેરણીથી કે કાનૂનદ્વારા પ્રેરેલા ભયથી કે લાલચથી ગતિમાન કરે તે કાંઈ વાસ્તવિક ગતિ નથી, અને તેથી જ સમાજની તે સમયની દેખાતી ગતિનું પ્રગતિમા રૂપાતર થવાની આશા રાખી શકાય નહિ

* *

૪ પ્રેરિત ગતિ, ગતિ કરનારની નહિ, પણ ગતિ પ્રેરનારના લાભ માટે જ હોય.

* *

૫ જનતા એ કોઈ પ્રગતિમાનવ્યક્તિનું વાહન, શસ્ત્ર, ઢાલ, દારૂગોળો, વખાર કે તીજેરી, કાચી માટી છે. જનતાનો પ્રકૃતિનો રહેલો દારૂ-તમોગુણુ-પ્રસંગોપાત ફાટી નીકળતો દેખાય છે, અને એ ક્રિયાને ‘પ્રજ્ઞકીય ગતિ’- Revolution, ઉથલપાથલ કે બળવો કહેવામા આવે છે, પણ વાસ્તવિક જોનારને ‘પ્રજ્ઞકીય ગતિ’ એવી કાંઈ ચીજ જ દેખાતી નથી ! યુદ્ધ કે સુલેહ કોઈ ‘પ્રજ્ઞ’ કરતી નથી ! એ એકે એકાદિ પ્રગતિમાન વ્યક્તિનું- વ્યક્તિવિશેષનું ‘કાર્ય’ હોય છે, ‘પ્રગતિ’નું કાર્ય હોય છે.

* *

૬ વક્ષાદારી, સેવા, ભક્તિ, ભોગ એ સર્વ પ્રેરિત ગતિનાં કાર્યો પર ઉસ્તાદોએ લગાવેલા સુદર લેબલો છે. ગતિ કરતી દેખાતી ગાડીને સુદર રંગ થાય છે, બળદને મળનો ટોકરો બધાય છે, રાજના હાથીના દાતને સોને મઢવામા આવે છે, રાજકર્મચારીઓ માટે ઉંચા આસન, સત્તા અને ખિતાબો,

તો પ્રજ્ઞસેવકો માટે સામૈયા, જ્યષ્ઠાનિ, માનપત્રો અને વિવિધ નામાભિધાનો તથા ધર્મસેવકો માટે ધર્મધુરધર (ધુરાનો ધરનાર એટલે જ બેલ) આદિ ઉપનામો અને લોકપૂજા ઉપરાંત સ્વર્ગના વચનો આ સર્વ પ્રલોભનો યોગ્ય છે, પરંતુ એ સર્વે સુદરતાઓ માત્ર ભોજ્ય પદાર્થના પુરાવા છે ભોક્તા એ સુદર ચીજની અદરનો નથી, બહારનો છે. જેમ કે સ્ત્રીની સુદરતા અને ભોજનનું મિષ્ટપાણ્ય એ સ્ત્રી કે ભોજનના નહિ પણ ભોક્તાના લાભાર્થે છે ભોક્તા અને ભોજ્ય, પુરુષ અને પ્રકૃતિ, ચેતન અને જડ બેનો યોગ એ જ જગત્-પ્રવાહ-વહન છે, એક એમા ગતિ પ્રેરે છે અને એક ગતિમાન થાય છે ગતિપ્રેરનારની ગતિ પ્રગતિ છે

* *

૭ પ્રગતિમાન પુરુષ કે વ્યક્તિવિશેષ, ગતિ કરતાં કરતા એટલું તો સહમજા ચૂક્યો હોય છે કે એના દાર્શગોળાને એની પ્રકૃતિ મુજબ જ જાળવી રાખવો ! અર્થાત્ એના અભિમાનને છેડવો નહિ ! કારણ કે દરેક સીધી પોતાને સુદર લેખાતો જોવા ઇચ્છે છે, દરેક મનુષ્ય પોતાને વિચાર કરી શકનાર અને સ્વતંત્ર કાર્ય કરી શકનાર તરીકે લેખાવા ઇચ્છે છે ! મનુષ્ય પ્રાણીનો મ્હોટામાં મ્હોટો રોગ મિથ્યાભિમાન છે, અને રોગીને વૈદ્ય પોતાની જ પસંદગીનો જોઈતો હોય છે, તેથી શી રજવાની દરકારવાળા વૈદ્યે રોગીની દૃષ્ટિમા સુદર દેખાવું જ જોઈએ અને તેમ થવા માટે રોગીની માન્યતાઓને છેડતી કરવાથી બચવું જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ એનું બહુ માન કરવું જોઈએ ખીજા શબ્દમા, ઉપચાર કરવા

રૂપ ક્રિયાની શક્યતા ત્યારે જ સભાને કે જ્યારે ઉપગારક ઉપચાર્યના ગેગીપણામાથી ઉદ્ભવતા મિથ્યાભિમાન અર્થાત્ 'અમત્ સ્વતંત્રતા'ને અનુકૂળ બને વસ્તુસ્થિતિ જ આમ હોવા છતાં આ જગતમા કોઈ જમાનો એવો આવ્યો નથી કે તત્કાલે જનતાને દોરનાર ઓકાતમત્યને જ અનુગરવાનો દાવો કર્યા વગર રહી હોય !

* x

૮ એક ફતેરો પોતાના ગમે તેવા માલિકના-પછી તે માલિક એક નોકરનોપ નોકર કા ન હોય - પણ ગાલે છે, અને એના અંદુગ તરફ લેધમે - ખુશાલીથી ખૂણડી દર્શાવે છે- પછી તે ગમે તેવા વિકૃત, હગમળો કે બર્ફશિકલ કાં ન હોય ! એક અન્ય પોતાની પીડ પર ભેગનારને લેધ દાખવે છે ! એક પાર્ટી પોતાના નેતાને ગલનુ જ માફાત્ સરખ માની જળનાર પોષાવે છે ! આમ કા ચનુ લેધમે એ તા પ્રત કામ અનભલી કરી નોકે જ નહિ ! એ ગર્વને એમનો ગવાર લેધમે છે ' પ્રદ્રીતને પાપ લેધમે છે ! સ્ત્રી ગમે તટલી અનભલાનો દેખાવ જ પણ પુરુષ વગર સ્ત્રીને ગય ૬ 'કિમન' દ્રાગ આપે ! એ બાંસ લેધમે છે ' Wanted 'ના મત્તાન છે ! 'પક્ષ માગનાર જરૂરનાને કાઈ પ્રગતિમાન નાકિનમે 'પ્રગત' એવુ મુદ્દા પેાળ મારી રાખ્યું છે, અને તે લેધમે ' ગમે છે' - તંના જરૂર અર્થમાનને ગલગલીઆ કર છે અને સ્ત્રીને વના ગલ-લીના પુરુષના આનદ માટે તથા સ્ત્રીના અન્યાના નાગ માટે ૬ ' પ્રગતિમાન નાકિનમેવાની ' જરૂરનાત ' પ્રગતમા

ગતિમોહના ગલગલીઆ ગ્રેરે છે એ વ્યવસ્થા એ જ સમષ્ટિ અથવા વિશ્વ યોજના ।

* *

૯ જગતનુ કારણ શોધનાર બુદ્ધિને એકદા વિશ્વકર્મા જડી આવ્યો. વિશ્વકર્મા એટલે કુભાર, અને કુભાર એટલે માટી અને માટીમાથી જ ઉચે તરી આવેલા વૃક્ષમાથી બનાવેલો ચાક એ બેનો ઉપયોગ કરનાર, ભોક્તા, સ્વામી તે કુભારનુ કાર્ય શુ ? માટીને પોતાના પગ તળે ખૂદવી અને ચાક પર ચઢાવી ચક્કર ચક્કર ફેરવી ત્હેને ‘ઉપયોગી’ ‘આકાર’ આપવો આજ સુધી ઉપયોગમા નહિ આવતા પદાર્થને હવે ઉપયોગમા આવવા જેવો બનાવ્યો એનુ નામ માટીનું ‘કૃત્યાણુ’ અને કુભારનો ‘આનંદ’ । કુભાર મૂગો મૂગો આનંદે છે, પણ એની કૃતિ અથવા વાસણુ તો ઠણઠણાટ કરે છે । એ વાસણુનુ મિથ્યાભિમાન જોવુ હોય તો જરા આગળી મારી જુઓ. તે રણકી ઉકશે અને કહેશે કે હું કાષ્ઠ ‘ચીજ’ છું । તમામ જનતા એમ જ પોતાને કાષ્ઠ ‘ચીજ’ માને છે રખે કાષ્ઠ એના ‘ચીજ’ પણાને (વસ્તુપણાને) આધાત કરતા-શરીરને ભલે ઉપયોગમાં લેજો ।

* *

૧૦ ધણીએ સ્ત્રીઓ જીલમાટ અને ત્રાસ સહામે પોતાની લજ્જાનુ અથવા સ્વત્વનુ રક્ષણુ કરી શકી છે, પણ એમને ઉચકી આકાશમાં ચઢાવનારની દષ્ટિએ એમની નમ્રતા દેખાઈ ગઈ છે । એ પતન નીતિના અભાવને આભારી નથી, પણ મિથ્યાભિમાનને આભારી છે અને આ કાષ્ઠ માત્ર સ્ત્રી

વર્ગમાં જ બને છે એમ નથી સ્વીસ્વભાવ એટલે ‘ જોઈએ છે ’ એવી પ્રકૃતિ, અથવા ધક્કા વગર ગતિ નહિ કરી શકનાર. તમામ પુરૂષ કહેવાતાઓમા પણ એમ જ બને છે અને બને. જનતાને છાપરે ચહાવો એટલે તહમારૂ ‘ ભોજ્ય ’ બનવા-તળે પડવા-ઉપયોગમા આવવા તૈયાર જ છે ! એના પર જરા ટીકા કરો અને જોઈ લ્યો કે એમાં કેવો જવાળામુખી છૂપા-ચલો પડ્યો હતો ! . અને જવાળામુખીનું ફાટવું એને ‘ લોકો ’ તાકાદ, ગતિમાનતા, ક્રિયાશીલતા, જગૃતિ, પ્રગતિ, મરદા-નગી, પુરૂષાર્થ એવા સુદર નામો આપે છે ।

* *

૧૧ પ્રગતિનો ઈજરો આજે પશ્ચિમમાં-સૂર્યાસ્તની દિશામાં- ગયો છે તેથી ગતિ માત્રે વામમાર્ગ પકડ્યો છે રાજ-કીય કે ધાર્મિક હરકોઈ પ્રવાહ પૂર્વથી પશ્ચિમને બદલે પશ્ચિમમાથી પૂર્વ તરફ ગતિ કરતો નજરે પડે છે શિક્ષણ પદ્ધતિ સુદ્ધા-મનુષ્ય છોડતો ઘાટ ઘડવાની પદ્ધતિ પણ તેથી જ વામમાર્ગને અનુસરતી બની છે ‘ અદરથી બહાર ’ ને બદલે ‘ બહારથી બહાર ’ અને બહુ તો ‘ બહારથી અંદર ’ એ વામપદ્ધતિનું સામ્રાજ્ય એ જ કલિયુગ ! એનું જ નામ ‘ અવ-સર્પિણીકાળ ’ પ્રવાહ જ્યારે નીચે ઉતરવા પર હોય ત્યારે પણ પુરૂષાર્થો વ્યક્તિ એન પાર કરી શકે, પણ પ્રવાહને ઉલટાવી શકે નહિ-અર્થાત્ જનતાનો માર્ગ પલટાવી શકે નહિ ! બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, યુક્તિ વ્યક્તિ ને સભવે, સઘ કે સમાજ કે જનતાને નહિ ।

* *

૧૨ ‘પ્રગતિ’ ના કાળમા સર્વોપરિપણુ સૂર્યને હોય કે જહેની સમીપ તો જઈ શકાય જ નહિ, પણ તે જ્યાં છે ત્યાંથી જરા ‘નજદીક’ આવે તો પણ જનતા દાઝી જાય તેથી જ તે પ્રાણુદાયક શક્તિ પોતાનું એકાંત જળવે અને જનતાની સમીપમા અને એના નેતા તરીકે લોકોમાથી જ ઉપજાવી કહાડેલા બુદ્ધિમાનો અને શ્રગ્યોને સ્થાપે ‘વિકૃતિ’ ના કાળમા—પ્રેરિત ગતિના કાળમા—સૂર્ય અદૃશ્ય થયો હોય, તહેના અસ્તથી પ્રાણુદાયક શક્તિનો અભાવ હોય જડતા વ્યાપક બની હોય, અને જડતાની વ્યાપકતા બુદ્ધિ અને શૌર્યને પિછાની શકે નહિ. તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રથમ જડ એવું ધન અને પછી મજૂરી—એમની સાર્વભૌમ સત્તા જનમવા પામે એ જ કારણ છે કે આજે મૂડીવાદની સત્તા છે, અને મજૂરવાદના પગલા વાગી રહ્યાં છે સૂર્યની પૂજમાથી મૂડીની પૂજમા આવ્યા એ આ જમાનાની ‘ગતિ’ ।—અને મૂડીની પૂજમાથી મજૂરીની પૂજમા જવા જનતા ફૂદી રહી છે, એ એની ‘પ્રગતિ’ ।...કહો, શું દુનિયામા ‘પ્રગતિ’ નો કાળ પડ્યો છે ?

* *

૧૩ જ્યાં જ્યાં ‘પ્રતિનિધિ’ પૂજાય છે ત્યાં ત્યાં વિકૃતિ અને પ્રેરિત ગતિ જ છે—પ્રગતિ સંભવે જ નહિ. સૂર્યથી મળતા પ્રકાશને બદલે એના પ્રતિનિધિ રૂપ બત્તી—ભલેને તે વીજળીક બત્તી હોય તો પણ—પ્રકાશે ત્યારે પ્રાણોને પ્રોત્સાહન થોકુ જ હોય છે ।.. છતાં આજની પ્રગતિ ‘પ્રતિનિધિઓ દ્વારા શાસન’ ધમ્મિ છે ।.. આજે સૂર્યની ધર્પા અને વિશ્વકર્માની માટીનું બહુમાન એ ‘ધર્મ્ય’ મનાયુ છે એ જ આજની ‘પ્રગતિ’ । ।

* *

૧૪ અંદરથી ઘડાયલો બહાર ઘડાવા માંડે એનું નામ પ્રગતિ બહારથી ટપલા ખાતો મનુષ્ય ક્રિયા છોડી અંદર કલ્પનાઓ કરે કે દાવપેચથી જનતાના એક હિંમ્મતો પૂજ્ય અને એનું નામ પ્રેરિત ગતિ, ગતિમાન જડતા, મોહ, દૌર્બલ્ય આ દુનિયામા ને કાંઈ છોડવા જેવું હોય તો તે દૌર્બલ્ય છે, અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય તો તે શક્તિ છે, કે જે સૂર્યમાથી જ જેવી શકાય છે પ્રતિનિધિ રૂપ બત્તી-ગોમાથી કદાપિ નહિ । અને તે પણ ખેત્રવાના પુરૂષાર્થ સિવાય નહિ । (પુરૂષાર્થ એ અંદરની મક્રિયતા માટે યોગ્યલો ખાસ શબ્દ છે ને કે આજે દરેક ‘ધાધલ’ ને પણ પુરૂષાર્થ કહી એ શબ્દને પણ વિકૃત કરવામા આવે છે વિકૃતિનો જમાનો કાષ્ઠ ચીજની પવિત્રતા રહેવા દેતો નથી ।)

* *

૧૫ હું જ્યારે ‘ધાધલ’ શબ્દ વાપર છું ત્યારે તો કેટલાકો મ્હારો આશય સ્પર્શી લે છે, પણ જ્યારે ‘રાણીના સાળાઓનું દાણું’ કહું છું ત્યારે વિક્ષાનો પણ મુંઝાઈ પડે છે અગર મ્હારા આશયને કાષ્ઠ કોષ્ઠ કલ્પિત અર્થો આરોપવા લાગી જાય છે

* *

૧૬ લોકો નેતાપણુ ઝખે છે અને લોકોત્તર પુરૂષ નેતાપણાના ‘સ્વીકાર’ મા પોતાની ગુલામી જીએ છે : એટલો જ માત્ર આળક અને જવાંમદ્ વચ્ચે તફાવત હોય છે !

* *

૧૭ “સેતાન પણ જ્યાં પગ મૂકતાં અચકાય છે ત્યાં
મૂર્ખાઓ યાહોમ ફૂદી પડે છે” કેટલી મર્દાનગી !
કેવી ક્રિયાશીલતા ! કેવી પ્રગતિ ! . તર્કવાદીઓ આ કહે-
વતને નીતિનુ રૂપ ખોટી રીતે આપે છે અને એનું સ્વાભાવિક-
પણું ઘ્રષ્ટ કરે છે સેતાન કાંઈ ‘નીતિ’માન નથી કે જેથી
નીતિના ડરને લીધે અમૂક ગતિ કરતા અચકાતો હોય અને
‘લોકો’ કાંઈ ‘નીતિ’ની આજ્ઞાને ધારણ કરીને ગતિ કરતા
નથી ! ભલુ નહિ તો બુરૂ પણ જે પોતાની અંદરની શક્તિથી
કરે છે એવો સેતાન કાંઈએ પ્રેરેલી દિશામાં ગતિમાન થતા અચ-
કાય છે, અને મૂર્ખાઓ કે જેઓમા અંદરની શક્તિ જ નથી તેઓ
હરકોઈ રાણીના સાળાએ ભરાવેલા ‘ભૂત’ થી પ્રેરિત થઈ
પ્રવાહમા ઝીપલાવે છે અને એ ઝીપલાવાને-બહારથી એમની
અંદર ધુસેલા ‘ભૂત’ ના ધક્કાથી થતી ગતિશીલતાને-તેઓ
પોતાની મર્દાનગી, ‘નીતિ’ કે ‘આત્મભોગ’ એવું સુદર નામ
આપી મ્હો મીઠું કરે છે ... જીવન એમ જ શક્ય બને છે !

* * *

૧૮ દુનિયાની તમામ મલાઓ, કૉન્ફરન્સો, કૉન્ગ્રેસો બેઈ
ચૂકવાનો દાવો મ્હારાથી દૂર હો, પણ જેટલું બેવાંમા
આવ્યું છે તેટલા પરથી તો એક જ અનુભવ થવા પામ્યો છે
અને તે એ કે લોકો પોતાના પ્રમુખને માન જેવી તુચ્છ
ચીજ આપીને બદલામાં એક કિમતી રેખા લૂટી લે છે, કે જે
રેખા તહેના છેલ્લા અક્ષર પર સુદર પ્રમતતા રૂપે હોય છે ! માનસ-
શાસ્ત્રીઓ એમ પણ માનવા લલચાય છે કે એ બોલો જવાથી જ
ક્ષણભરની ગભીરતા કેટલાએ મૂર્ખાઓ ધારણ કરી શકે

છે ! માણસ મૂર્ખાઈમાં પણ પોતાને વફાદાર રહી શકે છે, પણ પ્રેરિત ગભીરતા વખતે તો હરગીઝ નહિ ! આહ નીતિની દુનિયાવી બ્યાખ્યાઓની વિકૃતિ !

* * *

૧૯ અનતકાલમા પોતાના ભાનને સ્વતંત્રપણે પસારી શકનાર અને કાળનાય ઉપર ગતિ કરનારને પાચ-પચીસ વર્ષના ઉમરના તફાવત ઉપર બાલકપણુ અને યુદ્ધાપણુ, કદપવુ કેમ પાલવે ? એને હિસાબે તો જ્યાં અશક્તિ છે, ત્યાં બાલકપણુ છે, જ્યાં અશક્તિને છુપાવી શક્તિનો દેખાવ કરવાપણુ છે, ત્યાં સ્ત્રીપણુ છે, શક્તિનો થનથનાટ છે, ત્યાં જવાંમર્દપણુ છે, અને શક્તિનુ હજમ થવાપણુ છે, ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા છે. પહેલી બે સ્થિતિમા ધર્માનુ પ્રાધાન્ય હોય છે, ત્રીજામા ધર્માનો અભાવ હોય છે, ચોથીમા ધર્માનુ સ્થાન વિલાસે કે ઉદાસીનતાએ લીધુ હોય છે. બાળક અને સ્ત્રીને ‘જોઇતુ’ સ્વરાજ્ય કે સ્વતંત્રતા એ તાવમા પ્રગટતી તૃષા હોય છે, જવાંમર્દની સ્વતંત્રતા માટેની લડત એ એના અંદરના બળને હજમ કરવાનો પ્રયત્ન હોય છે, અને વૃદ્ધની સ્વતંત્રતા માટેની ઉદાસીનતા એ એની તૃપ્તિનુ ચિન્હ હોય છે, અને તે છતાં કવચિત્ તે લડતો દેખાય છે તો તે તહેનો વિલાસ માત્ર હોય છે.

* * *

૨૦ ઉદાસીનતા એ પતિત થયેલો શબ્દ છે મૂળે એ સૂર્યવંશી હતો, આજે પતિતોના મ્હોમાં સ્થાન પામી પતિત થયો છે તમામ ચીજો અને તમામ ઇચ્છાઓને-તમામ

‘ Wanting ’ ને-પસાર કરીજઈ ‘ ઉચ્ચે-આસમાનમા પ્રજ્ઞ અને પ્રજ્ઞના અસ્તિત્વ પર આધાર રાખનાર પ્રજ્ઞપતિ એ બન્નેથી સ્વતંત્ર (નિરપેક્ષ) ગાદી પર સ્થિર બેસનારની જે દશા તે ઉદાસીનતા છે અને એ પ્રગતિનું અને પ્રબળનું લક્ષણ છે આજે કાયરતાજન્ય અક્રિયતાને અને ચીજ માત્ર પરના દ્વેષને ઉદાસીનતા નામ અપાવા લાગ્યું છે ! મોટી ભાવનાઓ ન્હાના મગજ કે ન્હાની છાતીમા આમ જ વિકૃતિ પામે છે. અને તેથી જ ન્હાના મગજ અને ન્હાની છાતીવાળા માટે કાનૂનો, શાસ્ત્રો અને શબ્દો, સુદ્ધ જૂઠા જ રચવાની કાળજી પૂર્વના પ્રગતિવાન જમાનાના સ્વાભાવિક નેતાઓએ રાખવી પડી હતી ! તેઓ કાંઈ ભેદભાવના પૂતળા નહોતા !

* * *

૨૧ અધિકારની અપેક્ષાએ પ્રકાશ છે, તેવા જ અર્થમા જે જ્ઞાન અજ્ઞાનની અપેક્ષા પર હયાતી ભોગવે છે તે કાંઈ પ્રગતિ આપતું નથી પ્રગતિ તો જ્ઞાન-અજ્ઞાન બન્ને પાખોની ક્રિયા દ્વારા અને બન્ને પાખોનું સમતોલપણ જળવનાર નિરપેક્ષ જ્ઞાન વડે જ થાય છે

* * *

૨૨ ગતિ સ્ફુરવા પહેલા સ્થૈર્ય ગ્યાવું જોઈએ જે બાળક પગને સ્થિર રાખી શકતો નથી ત્હેને માટે પ્રગતિ સહિસલામત નથી. સહિષ્ણુતા એ જ સ્થિરતા છે એ તાલીમ સફલ થયા બાદ ગતિ શક્ય થાય છે, અને ગતિની લીટીનું છેલ્લું બિંદુ પ્રગતિ હોય છે. જોણે હજી સ્થૈર્ય નથી રચ્યું તે ‘ શુદ્ધ ’ છે, જોણે તે રચ્યું છે તે ‘ વૈશ્ય ’ છે, જે ગતિ કરી શકે છે

તે ‘ક્ષત્રિય’ છે, જે પ્રગતિ કરી શકે છે તે ‘બ્રાહ્મણ’ છે, અને જે અગતિ, ગતિ, પ્રગતિ એ ત્રણેયને હજમ કરી બેઠો હોય છે તથા જહેની સ્વતંત્રતા ત્રણે દશામા વિલસવાની તેમજ ત્રણેથી ઉદાસીન રહેવાની તાકાદ ધરાવે છે તે ‘અજ્ઞત’ છે

* *

૨૩ ‘અજ્ઞત’ કવચિત્ શીક્ષા જેવો અક્રિય હોય અને કવચિત્ સર્વોત્તમ નટી કરતાય વધુ સ્ફૂર્તિથી નાચનારો હોય-પગને બદલે શિરથી નાચનારો હોય ! અને એક ક્ષણમાં ત્રણે ‘ભુવન’ માં એની કુદડી ફરાઇ જાય, છતાંય સંભવ છે કે, તે પોતાને અક્રિય જોતો હોય અને સારી પ્રકૃતિને નાચતી જોતો હોય.

* *

૨૪ પ્રેરાયલી અક્રિયતા કે વિરાગ એ મનુષ્યની વિકૃતિ છે. બળમાથી પ્રગટેલી શાન્તિ એ સ્વાભાવિક વિરાગ છે, કે જહેને ચીજમાત્રને વળગી રહેવાનું પાલવતું જ નથી

* *

૨૫ એમ તો ‘ઈલાજ’ તરીકે અક્રિયતા પણ ‘ઉપ-યોગી’ છે, પણ દરેક ઈલાજ બીમારીની હયાતી સુધી જ ચાલુ રાખવો પાલવે તેમ ઈલાજ તરીકે ‘અપાતી’ અક્રિયતા પણ ખોટી દોડધામ કે ધાધલને રોગ મટાડવા પૂરતી જ ‘આપી’ શકાય, જથુના વ્રત તરીકે જનતાને વિરાગ બોધનાર મનુષ્યત્વનો મ્હોટામાં મ્હોટો શત્રુ છે. પરતત્ર હિંદના તમામ ધર્મપથો આ દષ્ટિએ શત્રુનું કામ બજાવતા દેખાય છે-

જો કે તમામ ધર્મનું મૂળ સૂત્ર તો એમ જ પોકારે છે કે 'ધર્મ' તે છે કે જે ગતિને સહાય કરે ' ગતિ માત્ર સ્વભાવતઃ સ્થૂલને પીડનાર હોય, અને સ્થૂલમા જહેનુ ભાન એકાકાર છે તહેને પીડા પાલવતી ન હોઈ ગતિ અનિષ્ટ લાગે અને તેથી તેવો મનુષ્ય ગતિથી વેગળો રહે અને ધાધલને જ ગાત માની જીદગીને સહ્ય બનાવે પછી તહેની 'જીદગી' નવો જ શબ્દકોશ રચે ! આમ જ વૈશ્યોના અને ક્ષત્રિઓના શબ્દકોશો ભિન્ન રચાય અને 'અઘાત' તો શબ્દકોશ વળી સર્વથી ભિન્ન રચાય

* *

૨૬ 'ભાષા' અનેક રૂપે છે અને દુનિયાઓ પણ અનેક છે-જેટલા મનુષ્યો તેટલી દુનિયાઓ છે, રે, એક એક મનુષ્ય અનેક દુનિયાઓ રચે છે અને તેમા વસે છે પણ પ્રગતિવાનને ઓછામા ઓછી દુનિયા હોય છે અને દુકામા દુંકી ભાષા હોય છે પ્રગતિને છેડે પહોચેલાને તો વળી દુનિયા જ નથી હોતી અને ભાષા પણ નથી હોતી. મૌન જ એની ભાષા હોય છે, અને તે 'મુનિ' ઓ જ સહમજી શકે છે 'પડિતો' એ ભાષાના 'અર્થ' કર્યા કરે છે-જીદગી સુધી અને યુગો સુધી- અને તે પણ ખોટા જ અર્થ !

* *

૨૭ સિંહ રળવા જતો નથી, સગ્રહ કરતો નથી, શિકારે જતો નથી, આવેલો શિકાર છોડતો નથી-છતાય શિકારનો ત્યાગી નથી ! અદરની ભૂખ સિવાય તરાપ મારતો નથી અને એક દાવ ખાતી જવા પામે-જો કે તેમ લાગ્યે જ

બને-તો ત્હેના શિકારને અભયદાન હોય છે, જો કે તેથી સિંહ પોતાને ' ઉદાર ' કે ' દયાળુ ' કે ' મસ્ત ' કહેવડાવતો નથી । .... પોતાની ખાસ રીતે પકડેલો શિકારનું કલેજું જ માત્ર પોતે ભોગવી તુચ્છગોપાગ મીજબાની માટે ટોળે વળેલાં ગીધોની તરફ બેતમાંથી ફેંકે છે, -જો કે તેથી તે પોતાને ત્યાગી, વિરક્ત, સખાવતે બહાદુર કે દાતા કહેવડાવતો કે માનતોય નથી ! ગીધો એ દુકડાને સિંહની મહેરબાની માને છે, અર્થાત્ સિંહની સ્વાભાવિક ક્રિયા પર મહેરબાનીનો અધ્યારોપ કરે છે. આમ જ સિંહની અને ગીધોની ભાષા સ્વભાવન ભિન્ન હોય છે, આમ જ ગીધોના ટોળા વચ્ચે આવી પડેલો સિંહ 'ગેરસમજ' ઉપજાવનાર ગણાય છે । -અને તેથી જ સિંહ ' વસ્તી ' થી દૂર વસવાનું પસંદ કરે છે, અને માત્ર દૂર જ નહિ પણ ' ઉચ્ચા-ણુ'માં ! - અને પુરુષસિંહની પ્રકૃતિ પણ એમ જ કરે છે. આ કથન વાંચીને કાંઈ જીજ્ઞાસુ વસ્તી વચ્ચે સગ્રહસ્થાનના પીજ-રામાં રાખેલા સિંહને જોવા જાય અને ત્યાં ઉપર કહેલાં સઘળા લક્ષણો જોવામાં નિરાશ થાય તો તેથી કાંઈ આ ચિત્રનું યથાર્થપણુ ગેરસાબિત થતું નથી, પણ મનુષ્યની વિકૃત્તિ કે જેણે સિંહને વિકૃત બનેલો જોવામાં આનંદ માન્યો તે જ સાબિત થાય છે. અને વધુ એ સાબિત થાય છે કે પરતત્રતા જ વિકૃતિનું મૂળ કારણ છે

* *

૨૮ હેતુપૂર્વક થતાં કામો કરતાંય વગર હેતુએ બનવા પામતી ઘટનાઓમા- ' અકસ્માતો ' માં કાંઈ વધુ ઉડો અને વધુ વ્યાપક હેતુ રહેલો હોય છે. એ છૂપા સત્યમાં ડાકીઉં

કરવાના પ્રમગો પ્રગતિના ઉમેદવારોને અવારનવાર મળ્યાજ કરે છે દૈનિક 'હિંદુસ્તાન'ના જે અંકમાં લેનીનનું ગોસ્પેલ અથવા મજૂરીવાદ લેખિક છાપવાનો પ્રસંગ આવ્યો તે જ અંકમાં 'વા. મો. શાહ'ના અનુલવોના ઉદ્ગારોને 'પ્રગતિ' માંથી ઉતારવાનો મયોગ બન્યો, કે જે લેખનો ૧૩ મો ફકરો મૂડી તેમજ મજૂરી બન્નેને વામમાર્ગની ગતિના વાહન જણાવે છે. મૂડી ધરાવનારના વાજા દ્વારા મજૂરીના આલાપ સતત નીકળતા રહે એ જેટલું આશ્ચર્યજનક લાગે તેથીય વિશેષ આશ્ચર્યજનક તો મજૂરીના સામ્રાજ્યના હિમાયતીને એ હિમાયતના ખાસ પ્રમગે જ મૂડી-મજૂરી બન્નેનો આધ કરનાર લાવનાનો ઉતારો કરવાની નિષ્કારણ પ્રેરણા થવા પામે એ છે, અને એનું જ નામ 'અકસ્માત' જાહેર નિતરે Fate કહે છે હિંદી તત્વવેત્તાઓ સમષ્ટિ કહે છે, અને જે Cosmic Economy નું કાર્ય છે 'હિંદુસ્તાન'ના જ મા પાના પર લેનીન છે અને ૧૩મા પાના પર પ્રગતિ છે - વાહ ! અકસ્માતનીય સુદર યોજના ! છ છ વિગ્રહો બાદ લેનીનનો મજૂરીવાદ મૂડીવાદની કબર પર તખ્ત કરી શકે, અને તે પછી બીજા વધુ છ છ વિગ્રહો બાદ 'સૂર્ય' વંશી રાજશાહી સ્થપાવા પામે ! 'પ્રગતિ'નું સામ્રાજ્ય તેરમી શ્રેણી પર જ હોય ! મૂડીનો, મજૂરીનો, અને ત્યાર બાદ પ્રપચ બુદ્ધિનો (કે જે મૂડી અને મજૂરી બન્નેને એ હાથમાં પૂતળા માફક નચાવે છે-લગાવે છે અને બન્નેનો રાટલો પોતે નિરાતે જમે છે) પરાજ્ય સર્વ ક્ષેત્રે થવા પામશે ત્યારે જ જગતમાં વિચારકો જન્મવા પામશે અને વિચારકોના પ્રતિદિન વિક્રમતા જીવન શક્ય બનશે અને એમાંથી એકાદો 'સૂર્યવંશી' 'રાજા' ઉગી આવશે કે જે મજૂરી, મૂડી, લગાયકબળ, વિદ્યા

સર્વને યોગ્ય સ્થાને રાખવાની અને સર્વ વડે જ ' સમરસ સમાજ ' સ્થાપવાની તથા પ્રતિદિન વિકસાવવાની કળા અને શક્તિ સ્વભાવતઃ ધરાવતો હશે ત્યાં સુધી તો મજૂરીનો અસ-
 તોષ (કે જે તહેની ભવિષ્યની તન્દુરસ્તીની જરૂરીઆત છે), મૂડીનો મોહજન્ય અંધાપો અને પ્રપચ બુદ્ધિનો વામમાર્ગી શોખ-
 એ ત્રણે ક્ષાત્રતેજનુરૂપ લઘુ ધૂમશે અને લડશે-બાર બાર વિગ્રહો કરશે-અંદરોઅંદર કતલ ચલાવશે અને કતલદારા જ અનુભવ પામશે (અકસોસ, સમષ્ટિની ગતિ અથવા ' અકસ્માત્ ' દયા અને અહિંસાને પિછાનતા નથી ।) ત્યાં સુધી તો, મૂડી અને મજૂરી બન્નેના ગુપ્ત નેતા તરીકે પ્રપચબુદ્ધિ જ ખેલશે અને મૂડી કે મજૂરીને એ ભયનું ભાન પણ નહિ હોય અને એ ભયનું ધર રાજા તેમજ પ્રજા બન્નેના ક્ષેત્રમાં હશે એ ભયનું ભાન થવાનેય હજી કેટલાય પગથીઆ ઉચે ચહડવું પડશે-
 બાર બાર આસમાન ચહડવા પડશે । શત્રુ જયનો માર્ગ અને પ્રગતિનો પથ કેટલો વિકટ છે એ કાષ્ઠ સાહિત્ય અને સૂત્રોનાં ચુથણાથી સહમજબ તેવું ઓછું જ છે ? લેનીન, લોટવાળા, સકલાટવાળા, ઇન્ડા, માલવીયા, લાજપતરાય, વિલ્સન, વેલ્સ, ગાંધી એ ચઢણનાં પગથીઆં માત્ર છે એમનાં શરીરો પર પગ મૂકીને એક પછી એક કાઈ કાઈ બર્નાર્ડ શો, નિત્શે, મતુ, વાલ્મીકિ આવશે આહ ! સસાર યુદ્ધક્ષેત્ર જ નહિ તો બીજું શું છે ? સુલેહ, શાન્તિ, મુક્તિ તો ' આસમાન ' માં પણ હૃદયા-કાશમાં તેરમે શિખરે ચહડેલી વ્યક્તિવિશેષની હૃદયગુહાના ખૂણા સિવાય બીજે ક્યા હોઈ શકે ? અને સાંથી તો વિગ્રહ પણ શાન્તિ રૂપે અને શાન્તિ વિગ્રહ રૂપે દેખાતા હશે તો ?

૨૯ પ્રગતિનો ક્રમ:—સ્થિરતા, અકસ્માતના આક્રમણ દ્વારા પ્રેરિત ગતિમા આવવું; પ્રેરિત ગતિ વચ્ચે અમુક સ્થાને ગળીઆ બળદની માફક ગતિહીન થઈ બેસી જવું; ‘બેઝવા’ ને સ્થાને વધુ વખત થોભી જઈ તે દરમિયાન સ્વતંત્ર ગતિનું બળ એકઠું કરવાપણું અને તે સાથે જ પહેલાંની ગતિની દિશા તેમજ તેથી ઉલટી દિશાએ બન્નેને છોડી અર્થાત્ જ્યાં સ્થિર બેઠો છે ત્યાંથી પૂર્વ કે પશ્ચિમનો માર્ગ ન લેતાં કાટખૂણાનો અથવા, ‘ઉપરનો’ માર્ગ નિશ્ચિત કરવાપણું; ‘ઉપર’ના માર્ગે સીધી લીટીમા તે ચઢણ ચાલુ રાખવાપણું; ચઢણની ગતિને સ્વેચ્છાથી ધીમી કરવાપણું; મધ્યસ્થ પહાડના છેલ્લા શિખર પર આસન જમાવવાપણું

* *

૩૦ પહેલી સ્થિતિ સ્થિરતાની, જડતાની, વ્યક્તિત્વ પ્રગટયું નથી તેવી, જ્યાં જ્ઞાન હજી સુષુપ્તિ અથવા ગાઢ નિદ્રામા છે તે દશા, જહેને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં ‘નિગોદ’ કહે છે. ત્યાંથી પ્રેરિત ગતિ કે જે ઉત્તમ આધાત દ્વારા જ પ્રગટવા પામે, તે વડે ઝાંખા જ્ઞાનમાં આવવાપણું થાય લાખા કાળ મુધી પ્રેરિત ગતિ જ સલવે બીજાઓની પ્રચલિત ગતિના ધક્કાથી એ ગતિ થવા પામે ત્યાં કર્તાપણું નથી કર્મપણું છે, બીજાઓને રમવાનો દડો છે, પવનના નાચનું એ ભાજન છે—તરખલુ છે. પ્રેરિતગતિથી તરખલુ બળજમા બળ્ય છે, મહેલના કાચનગૃહમા બળ્ય છે અને આસમાનમા પણ બળ્ય છે—પણ કશાનો આસ્વાદ તહેના નસીબમા નથી.

* *

૩૧ વ્યક્તિના, સમાજના અને અકસ્માતના ઠેલાથી ત્રાસ પામેલી વ્યક્તિની સ્થિતિ જ્યારે પોતાને જ અસહ્ય અને અશક્ય લાગવા માટે ત્યારે, તે વખતે તે જ્યારે હોય ત્યારે જ થોભી જાય અને હઠનો દમ ખેચી ધક્કો કે આઘાત કે લાત કે ધૂસરીને ઝીલવાની 'ના' કહે એ પહેલો સ્વતંત્ર નકાર, એ પહેલવહેલુ દમ ખેચવાપણુ, એ બહારને બદલે અંદર જવાપણુ, એ મૂગો બળવો અથવા નિરકુશપણુ, એ સમગ્ર જગત તરફ પીક કરી બધા પ્રહારો ખાવા છતાં પોતાના ભોયરામાં અક્રિય બેસી રહેવાપણુ, એ કાચબાપણુ, એ ભોંયરામાં ભરાવાપણુ, એ ગળીઆ બળદપણુ, એક તરફ ભલુ બુર જોવુ હોય તેવુ જગત અને જગતમાંનું સર્વ કાઈ અને બીજી તરફ પોતે એમ બે પક્ષો પૈકીના બીજાને વળગી રહી પહેલાની હયાતી જ સ્વીકારવાનુ ના કહેવાપણુ, એ અમુક પ્રકારનો નાસ્તિકતા, એ જગતમાત્રનો દ્રોહ અને ધાત અને અત્યંતાભાવ, એ 'પવિત્ર' નકાર, અરાજકતાની એ છૂપી ઘોષણા અને પહેલી મરણ્યાત પસંદગી એ જ પ્રગતિનો પાયો, એ જ સમ્યક્ત્વનો ઉદય, એ જ જીવનનો પહેલો શ્વાસ. ધાર્મિક પરિભાષામાં આને 'લાગ' એવુ નામ આપેલુ છે, જે નામને આજે આસ્તિકો તેમજ નાસ્તિકોએ પોતાની વિકૃત અને અશક્ત કલ્પનાનો આરોપ કરી ભ્રષ્ટ રૂપ આપ્યુ છે આ ત્યાગ અંદરના બળવાનું સ્વાભાવિક પરિણામ જ હોય, ઉપદેશાદિ બહારની અસરોનું પરિણામ નહિ. પ્રેરિત ગતિ અને ત્યાગ એ બે તો એક બીજાના પ્રતિપક્ષીઓ છે, અને ત્યાગનો ઉપદેશ એ પણ પ્રેરિત ગતિ જ છે—બહારથી નખાયેલી અસર જ છે—'દુનિયા' જ છે કે જે દુનિયા રહામેના બળવાનું

લેખક - વા. મો. શાહ

નામ 'ત્યાગ' છે આખો અને કાનતુ બધ કરવાપણુ એ
'લાગ' છે ધમકી અને લાલચરૂપે બહારથી આવતો શત્રુનો
અવાજ, આશ્વાસન કે સહાયના વચનરૂપે બહારથી આવતો
મિત્રનો અવાજ, જે આશારૂપે અંદરથી આવતો અવાજ: એ
સર્વને સાલણવાની ના કહેવાની ભીષ્મહઠ એનું નામ 'લાગ' છે.

* * *

૩૨ આ 'બળવા'ની સ્થિતિ પાસે જરા વધુ વખત
ઘોભી જવું જરૂરનું છે વેદધર્માનુયાયી અને જૈન-
ધર્માનુયાયી તેમજ અન્યાન્ય ધર્માનુયાયી ધણીએ વ્યક્તિઓ
ધર અને કુટુંબ છોડી અમુક પ્રકારનો સ્વાગ પહેરવાથી અથવા
લગોટ, ભગ્ન કે નમ્રતા ધારણ કરવાથી દુનિયાનો 'ત્યાગ'
થયો માને છે તેમજ 'સરકાર', 'સેતાન' છે, અમે "એની
આજ્ઞા નહિ માનીએ" એવી ઘોષણાને 'અસહકાર' નામ આપી
કેટલીક પ્રજાઓ એમ માનવા લાગે છે કે તેઓએ સરકારનો
'ત્યાગ' કર્યો છે ધાર્મિક ક્ષેત્ર તેમજ ગૈરધર્મીય ક્ષેત્રમાં થતા
આ બળના ત્યાગ વસ્તુત: 'ત્યાગ' નથી યથાર્થ ત્યાગ
બહારથી પ્રેરિત ન હોય, અદર વચેલી અસહતાનો સ્વાભાવિક
ઉદ્ગાર હોય અને તે મૃગો હોય એ અસહ સ્થિતિ એનો
દમ એટલી હદ સુધી ખેંચી રાખતી હોય કે સુખેથી 'હું
ત્યાગ કરું છું' એટલું બોલવાનો ય અવકાશ ન હોય શરીરની
અને હયાતીની બેદરકારીથી મૂગા-અક્રિય ભરાઈ બેઠવા રૂપ
સ્વાભાવિક ક્રિયારૂપે જ એ ત્યાગ અથવા બળવો હોય જવાબ
આપવો કે પોતાનો નિશ્ચય જણાવવો એ પણ બહારની અસરને

તાએ થવાપણુ જ લાગતુ હોય. બહારના અવાજને નહિ સાંભળ
તો ખાવાનુ નહિ મળે, પ્રહાર થશે, કાઈ ભવિષ્યના અનુકૂળ
સંજોગોમાં મળવી સભવતી મુક્તિ પણ ખોઈ એસાશે-ઈત્યાદિ
કલ્પનાનો પણ તે સ્થિતિમાં ત્યાગ હોય, કારણ એ સર્વ
કલ્પનાઓમાં બીજા પક્ષની હયાતીનો સ્વીકાર રહેલો છે.
આજના ધાર્મિક અને રાજકીય 'ત્યાગી'ઓ તો ત્યાગના
અભિમાન રૂપ સેતાનની રમતના દડા રૂપ છે ! એમનામાં
કાંઈએ ત્યાગ પ્રેર્યો છે, 'પુરુષ'નો ત્યાગ કે જે 'પુરુષાર્થ'
છે તે એ નથી, પણ પારકુ વીર્યનુ ટીપું લઈ સુવાવડના
ખાટલે પડવાપણાને 'ત્યાગ' નામ આપવામાં આવે છે અને
પછીથી રૂળ (સત્તાન) બહાર આવે છે ત્હેને માટે 'આ
મ્હારું કાર્ય' છે' એવુ અભિમાન લેવામાં આવે છે. સુવાવડીને
જેમ રૂળ (બાલક) જોવાની અને ત્હેને મ્હોટો બનેલો જોવાની
ધૃત્તિઓ થયા કરે છે તેમ આ પ્રેરિત ત્યાગીઓને પણ
સ્વરાજ્યની અને મુક્તિની ધૃત્તિના સ્વપ્ન આવ્યાં કરે છે;
રાજકીય અને ધાર્મિક ત્યાગો આ પ્રમાણે સુવાવડીના ખાટલા
છે-અશક્તોની ધમાલ છે-સુખની ગરજે સહાતા કષ્ટના અભિમાન
છે-આશા પ્રેરિત ગતિ છે, નહિ કે પ્રગતિની શરૂઆત. નમ્ર
સત્યના ઉપાસક દિગમ્બર જૈન શાસ્ત્રોએ એક ખૂણે લખ્યુ
હતું કે 'સ્ત્રીને મુક્તિ ન હોય' નમ્રતાને લયકર માનતા
વસ્ત્રધારી જૈનો, સ્ત્રીબહુમાનના જમાનાના પવનથી પ્રેરાઈને
પોકારી ઉડ્યા "હમ્બગ ! સ્ત્રીને મુક્તિનો હક્ક જ નહિ એમ
કહેવુ એ મનુષ્યત્વનો જ દ્રોહ કરવા બરાબર છે. શું સ્ત્રી
મનુષ્યક્રાંતિમાં નથી ?" આ 'દલીલ'નો જવાબ આપવા
ઘણીએવાર મ્હને કહેવામાં આવેલુ અને મ્હેં એ તરફ બહેરા

જાન કરેલા થું 'હકીકત' દલીલ પર જીવે છે? થું દલીલ કગ્નારનો પ્રશ્ન પોતાના સ્વતંત્ર અવલોકનનું પરિણામ છે? થું એવા પ્રેરિત ગતિવાળાઓએ 'મુક્તિ' અને 'સ્ત્રી'નું અવલોકન અને મનન કર્યું છે? ત્યારે જવાબ કાને આપવો અને 'હકીકત' કાને શ્રદ્ધાવધી? શાસ્ત્રો ગમે તે કહેતા હોય, મ્હારો અનુભવ પોતે બોલે છે કે સ્ત્રીને મુક્તિ હોઈ જ ન શકે! ભાજન મુવર્ણનું બનાવવામાં આવે તોય ભાજન છે, ભોજનને પપાળીને ભોગવવામાં આવે તોય ભોજન છે ધક્કો ઝીલનાર અને ધક્કો મારનાર એ બેમાં માત્ર ધક્કો મારનાર જ 'આગળ' વધી શકે છે, સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ-પ્રજ્ઞરૂપે પ્રગતિ કરી શકે છે. જે વ્યક્તિવિશેષ, સ્ત્રી દેહે હોવા છતાં, સમાજે સ્ત્રી દેહનો જે અર્થ આરોપ્યો છે તે અર્થ સદામે મુંઝો બળવો કરી શકે અને પોતાને પ્રેરનાર-ભોજનરૂપે વાપરનારના અસ્તિત્વનો જ અંદરથી ઈનકાર કરી શકે, સર્વત્ર સ્ત્રી મિવાય બીજું જોઈ જ ન શકે, પુરૂષદેહ અને પુરૂષદેહે સૃજેલી ભોક્તા-ભોજનની સૃષ્ટિનો જ જે અત્યંતાભાવ કરી શકે તે વ્યક્તિવિશેષ, દેખાતા સ્ત્રીદેહે પણ 'પુરૂષ' છે-મુક્ત-પુરૂષ છે. એને મુક્તિ એ કાંઈ મેળવવાની નહિ પણ વરી ચૂકેલી ચીજ છે-એ પોતે જ 'મુક્તિ' છે કદાચ એટલા જ માટે 'સ્ત્રીને મુક્તિ ન હોય' એવું કહેનાર શાસ્ત્રે પોતે જ ખુદ મુક્તિની ભાવનાને જ સ્ત્રીલિંગમાં પ્રદર્શિત કરી અને કાંઈ કાંઈ સ્થળે 'મુક્તિ સુદરી' એવા શબ્દનો ઉપયોગ કરી પહેલા કથનમાં 'દેખાતા' પક્ષપાતનો વ્યાજ સહિત બદલો ચાપી દીધો છે. એ શબ્દ પ્રયોગે આજના વેવડા ભગતડા-એને વિવિધ બનાવી મુક્તિ તરફ દોડતા બનાવ્યા છે, કારણ

કે, ત્હા મુક્તિ સુધરી છે, બદ્ધશીકલ કે સામાન્ય સૌદર્ય ધરાવતી આજની સ્ત્રીને છોડવાના કળ રૂપે મળતી અમાધારણ રૂપ લાવણ્યવાળી સ્ત્રી સાથેના ઇન્દ્રિયજન્ય કે માનસિક ‘સુખ’ છે !

આમ ‘પ્રેરિત’ ત્યાગ માત્રમા ‘સુખ’ની ભૂખ ગતિ કરાવી રહી હોય છે એ જ નિર્માલ્યતા છે, એ જ કગાલ્યત છે, એ જ પારતત્ય છે, એ જ મુક્તપણા માટેની નાલાયકીનું ચિન્હ છે. ‘ત્યાગ’નું ત્યાં નામનિશાન પણ નથી, ‘અસહકાર’ની ગંધ પણ નથી, ‘બળવા’નો જન્મ જ હજી થયો નથી સધળું પ્રેરિત ગતિમા આમ તેમ ‘ફેંકાવાપણું’ છે એ ફેંકાવાપણું અટકે ત્યારે તો ‘નિરાશપણું’ અને ‘મૌન’ પ્રથમ પ્રગટે અને એ પ્રગટવામા કારણભૂત પોતાને પોતાની જાંદગી અશક્ય થઈ પડવાનું લાન જ હોય, એમ થવા માટે ઉગ્રમા ઉગ્ર જુલમ-ત્રાસની જરૂર હોય. કોઈ પ્રિયપાત્રને મુક્તિ કે સ્વરાજ્ય અપાવવા ઇચ્છનારે, જો તે અનુભવી પુરૂષ હોય તો, પ્રતિપક્ષને વધુ ને વધુ ત્રાસ કરવાની બુદ્ધિ પ્રેરવી ધટે, રાહત આપવાની અરજ કે સલાહ નહિ “અમારા સત્તાનોત્તે સ્કુલો છોડાવીએ તો પછી ભણુતરનું શું થાય ? નોકરીઓ અને વકીલાતો છોડીએ તો પેટનું શું થાય ? મશીનરી છોડીએ તો અમે જૂના કાળના જગલી બની જઈએ અને આજની ‘પ્રગતિ’ (૧) કરતી દુનિયામાં પાછળ પડી જઈએ,” ઇત્યાદિ વકીલાત કરનારાઓ માત્ર પોતાની તરખલાની સ્થિતિ સાબિત કરે છે, —એમની સાથે દલીલો કરવા બેસે એ જ્ઞાની ન હોય, એમના ઉપરની મ્હોટામાં મ્હોટી દયા એ જ કે એમને ભયકર અસહ્ય સ્થિતિમાં લાવી મૂકવાની યોજના કરવી, કે જે સ્થિતિ પોતે જ એમના બાઈલરમાથી અસહકારની

સ્ટીમ-ઢહેને લાપા નહિ હોય, પણ માત્ર એકકું થયેલું
 બળ હોય તે-ગદાર ફેંકશે જે હું અત્યારે હિંદી સમ્રાટના
 સ્થાને મુકાયો હોઉં અને આખા હિંદના ધર્મગુરુઓ મહારા
 હદય પર દયા અને અહિંસા અને પરોપકાર અને પ્રેમ અને
 સમાન હક્ક અને ધર્મ આદિ સધળાં મનોહર નામોથી અપીલ
 કરી હિંદને સ્વરાજ્ય આપવાની જરૂર ઠસાવે તો હું સમ્યાધથી
 પડથો પાડતા ફરમાવું કે " મુક્તને સર્વત્ર મુક્તિ જ જેવામા
 આવે છે, તેમ સ્વતંત્રને સર્વત્ર સ્વતંત્રતા સિવાય બીજી નજરે
 પડી શકતું જ નથી સમ્રાટ પોતે ઇશ્વરનો-મુક્તિનો-પ્રતિનિધિ
 હોઇ એની દૃષ્ટિએ સ્વરાજ્ય સિવાય બીજી કાંઈ દેખાતું જ
 નથી આજે ત્હમે મહને પરતંત્રતા રૂપ બલાની હયાતીનું બાન
 કરાવવા આવ્યા છો, જે હયાતીમા નથી ત્હને મહારા જીગરમાં
 શૂતરૂપે હયાતીમાં લાવી મહને પીડા પહોચાડવા આવ્યા છો તો
 ત્હમારી એ ક્રિયાની પ્રતિક્રિયા પણ ભોગવતા જાઓ, " -અને
 હું એમને પગથી ગળા સુધીની બેઠીઓ નાખી કાઉન્ટ
 મોન્ટીક્રીસ્ટો (Count of Montecristo) ને જે ભોયરામા
 નાખ્યો હતો ત્હેના કરતાય વધુ ઉડા અને ઉગ્ર ભોયરામા
 જીદગી સુધી મૂડવા મોકલી આપુ, એટલું જ નહિ
 પણ સ્વરાજ્યની વકીલાત કરતા મવળા વકીલા
 અને લેખકો અને વક્તાઓને પણ ખેતીના ખેલ તરીકે કામમાં
 લેવાનું ફરમાવું અને આ બધું ' પવિત્ર હૃદય 'થી કરૂં, નહિ
 કે વૈર કે ક્રોધથી પ્રેરાઈને, પણ એમના પ્રત્યેની આધ્યાત્મિક
 દયાના ઉદ્દગાર તરીકે કારણ કે તે સજ્જોગ જ ત્હેમનામાં પહેલો
 ' નકાર ' અને ' ત્યાગ ' પ્રેરનાર થઈ પડશે. સ્કુલો અને
 નોકરીનો ત્યાગ તો નજીવી ચીજ છે. પણ શરીર મહાં છે

એવું માનવાની પણ ના કહેવાની 'ગરજ' તહેમનામાં તે સ્થિતિમા આપોઆપ આવશે, કારણ કે જે શરીર પોતાનું મનાતું ચાલુ રહે તો એના પર થતા ભૂખમરા અને મારના પ્રયોગ સહન જ થઈ શકે નહિ શરીર મ્હારૂં નથી કે હું નથી એ શ્રદ્ધા અસહ્ય સકટ અને સકટની 'અસર'થી જ જન્મ પામે છે, જ્યારે શરીરમાં મમત્વ અને અહિંસા, સગવડ અને આરામથી જ જન્મ પામે છે આ કાંઈ ભાવના કે કલ્પના નથી, પણ 'હકીકત' છે. મોહગ્રસ્ત મનુષ્યોને એ હકીકત માર પછી શ્રદ્ધા છે, મનનવાળાને મારના પ્રસંગની જરૂર વગર વિવેકથી તે જ હકીકતનો સાક્ષાત્કાર થાય છે પણ આ હકીકત એક વખત શ્રદ્ધા થી નિડરતા, નિર્ભયતા, નિષ્કપતા, અદરની સ્થિરતા ઉગી આવે છે અને હારેલા ઢોરને બદલે મનુષ્ય વિજેતા કે દેવ (દિવ્ય શક્તિવાળો) બને છે. રામનો વનવાસ, અને પાછળથી કાઉન્ટ ઓફ મોન્ટીક્રીસ્ટો બનતા નિર્દોષ પ્રેમી ખલાસી છોકરાનું ભયકર ભોંયરાણ કારાગૃહમાં પડવું એ જ એમના જીવનને દેવી બનાવનાર મુખ્યમંત્ર હતા. જેલમાં નહિ જાય ત્યાં સુધી સ્વરાન્યવાદી નહિ, એમ કહેનાર ગાંધીજી મારફત કોઈ ધર્મઝનૂન કે કેળવાયલાઓ પ્રત્યેનો દ્વેષ બોલતો નહોતો એ તો માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનો અવાજ હતો કોઈ પણ જાતનો ખાસ હક્ક માગવો નહિ, જેલના કાયદા ગમે તેવા અન્યાયી કે પીડાજનક હોય તો પણ એના વિરોધ કરવો નહિ, એ વગેરે આગ્રાઓ કોઈ ધર્મ કે નીતિ-શાસ્ત્રની ભ્રમણાઓ નહોતી, પણ દુઃખનો સ્પર્શ મર્મ ભાગને થવા દેવો અને એ રીતે શરીર પરના મમત્વ અને અહંત્વનો સ્વાભાવિક રીતે લોપ થવા દેવા માટે જે જે પરિસ્થિતિઓ

આવશ્યક છે તે તે પરિસ્થિતિઓને જાળવવાની કાળજી માત્ર હતી આ કાળજીને જ કેટલાક અનુભવીઓએ Resist not evil એવા શબ્દો દ્વારા પ્રગટ કરી છે આ તાલીમનો એક તત્વકો છે, નબળાઈનું મૌન નથી એમા જમરજસ્ત છૂપો જળવો રહેલો છે અને એ મૌન અને અક્રિય આતર બળવા મમરે જ બહારના યુદ્ધને જોઈતી સામગ્રીઓ અને પ્લાનો સૂક્ષ્મમા ધડાતા હોય છે પોતાને સ્વતંત્ર માનવાનું મિથ્યાભિમાન ધગવતા ગુલામ બુદ્ધિવાદીઓ અને શાસ્ત્રપડિતોએ કુદરતના આ કાનૂનને નહિ જાણવાના પરિણામે વ્યક્તિદ્વેષ અને અહ-ભાવથી પ્રેરાઈ ગાંધીજીની હીલચાલને તોડી પાડનારા બકવાદ વડે મમસ્ત જનતાનો દ્રોહ કર્યો છે અને બળ બતાવવાના નામે જ દિંદને નિર્બળ બનાવ્યું છે. ગતિ અને પ્રગતિ વચ્ચેનો ભેદ જ તેઓ મ્હમજી શક્યા નથી. અને ગુલામી દશામા અને ખામ કરીને રાજીદી જરૂરીઆતની તગી ન પડતી હોય તથા તાત્કાલિક સલામતીની બ્યવસ્થા હોય એવી ગુલામી દશામાં વિવેક અને આંતર્યાજ સૂતેલાં જ હાય અને મિથ્યા બકવાદને કે કાયરબુદ્ધના ચુંધણાને જ સ્વતંત્રતા મનાતી હોય કાયરો અને ગુલામોની સ્વતંત્રતા જ માત્ર નહિ પણ તેઓનાં પોલીટીક્સ અને નીતિશાસ્ત્ર અને સમાજશાસ્ત્ર સર્વ એવા જ હોય, સપાટીપગની ધાધલ અને શબ્દજળ હોય

૩૩ વ્યક્તિ કે કામ નેટલે અંગે બળવા માટે સ્વતંત્ર છે. તેટલે જ અંગે મમદિ એ બળવાનો પ્રતિકાર કરવાને પણ સ્વતંત્ર છે ગળીઆ બળદ પ્રત્યે તહેના માલેકનું જે વર્તન થતું જોવાય છે તેવું અને તેથીય વધુ પીડાજનક અને વધુ વિવિધ રૂપે પીડન બળવાખોર વ્યક્તિ કે કામ પર

ચોતરકથી રેલાશે. સ્વાર્થની હાનિ-પૂજા નહિ પણ પ્રહાર જ પ્રેરે, તેમ ન થાય તો માનવું કે મૂળે બળવો જ થવા પામ્યો ન હતો. એ બળવો અમુક વ્યક્તિ વડે પ્રેરાયેલો હોવા છતાં ખરેખર કાંઈ વ્યક્તિ સહામેનો બળવો નથી હોતો. વ્યક્તિ જે પીડાની અસર ઉપજાવે છે તે અસર સહામેનો બળવો હોય છે, અને તેથી સમસ્ત જગત સહામેનો બળવો હોય છે- 'અસરના સામ્રાજ્ય' સહામેનો બળવો હોય છે. તેથી જગતની અદરના તમામ પદાર્થો કંઈ કંઈ ઘટના રૂપે પ્રથમ કડવી અને પછી મીઠી અસર ઉપજાવવા એકસપી કરે છે અને અસરના રાજ્યનો ભાગ કરનારને એ રાજ્યમાં ખેતી લાવવા આકાશપાતાળ એક કરે છે. બળવાનો એ સ્વાભાવિક પડઘો હોઈ, કારણભૂત થતી વ્યક્તિઓ કે ઘટનાઓ પર ક્રોધ તો શું પણ વિચાર કરવોય પ્રગતિના પથિકને ન પાલવે.

* *

૩૪ એ સઘળા ધોંચપરોણા અને જીલ્લો વચ્ચે પણ જે બળદ પ્રથમ ફાટેલી સ્થિતિ આપે અને પછી ખીડેલી આંખે જગતને અને જગતના અસ્તિત્વને-અને તેથી જગતમાંના પોતાના શરીરનાં અને મનના અસ્તિત્વને પણ માનવાની ના કહેવાપણુ કાયમ રાખી શકે તે મનુષ્યવૃષભને બળવો પડે છે, હજમ થાય છે 'પ્રયત્ન' નહિ પણ 'ભૂમિકા' રૂપ બને છે.

* *

૩૫ બળવાના પ્રયત્ન વગર, બળવાના ધરિદા વગર, જગતની ઘસરી અને ધોંચપરોણા અને કાનૂનની બેડીથી પોતાને સ્વતંત્ર બોવાનું ચાલુ રહેવાપણુ એ 'સ્થૈર્ય'

છે. 'સ્વર્ધ' કાળે જ આત્માનો ગર્ભ ખીલે છે, વિકસે છે, અંગોપાંગ માથે પ્રગટે છે. એ નવા અંગોપાંગ અને એ નવો પ્રાણ શક્તિ વડે હવે તે ઉર્ધ્વ ગતિ કરે છે, જહેને 'પ્રગતિ' એવું નામ યથાર્થ વક્તાઓએ આપ્યું છે સપાટી પરની સો વર્ષની ગતિ એક ક્ષણની પ્રગતિ જેવું પરિણામ ઉપજાવવાને સમર્થ ન હોય. સો વર્ષની મનૂઝેની પેદાશ એક ઝવેરીના એક ક્ષણના સોાની પેદાશની તુલના કરી શકે નહિ

* * *

૩૬ બહારવટીઓ, રાજા, સાધુ અને વેશ્યા મમાજી
 ૩૬ મહામે એ ચાર બળવાળોર છે એમને કાષ્ઠ 'ઉલ્લાસી' શકે, પગને સ્થાને મસ્તક અને મસ્તકને સ્થાને પગ એ રીતે ફેરવી શકે તો તેઓ ગતિના રાજ્યમાથી પ્રગતિના રાજ્યમા આવી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ અસાધારણ ત્વગથી પ્રગતિની મીધી ઉભી લીટીના છેલ્લા બિંદુએ પહોંચી શકે છે, પણ જો તેઓ ખરા 'બળવાળોર' હોય તો જ. કારણ કે ચારેની પ્રકૃતિમા પોતા તરફની વફાદારી અને જગતનો અસ્વીકાર હોય છે

* * *

૩૭ ક્ષાત્રતેજના જમાનામા આ ચારે માટે રાજ્ય કચેરીમાં બહુમાન હતું, તિગ્મશસ્ત્ર કે દ્વેષ નહિ જરૂરથી રાજમાથી ક્ષાત્રતેજ ગયું ત્યાંથી બાકીના ત્રણેયમાથી પણ 'ખાનદાની' અથવા 'સ્વતંત્ર ગોળા'નું તત્ત્વ ફિક્કું પડતું ચારણ એક જ જમિના એ ચારે છોડમા વૈશ્યત્વ અને શૂદ્રત્વનો ગચ વહેંગો મારે થયો, જો કે હજી કાષ્ઠ રડ્યાખડ્યા બહારવટીઓના શરીરપરનું મનત્વ અને તહેને પરિણામે વિશુદ્ધ

પ્રત્યક્ષ, નિરૂપતા, ઉદારતા અને પોતાની બરાબરીના ન હોય તેવાની સ્થાને હાથ ઉગામવાના કંટાળારૂપ ‘ દયા ’ તેમ જ કુદરતના રહસ્યનું જાણી જાણ કોઈ કોઈ વખત મનુષ્ય પ્રકૃતિના અભ્યાસીને જડી આવે છે સધળા ગુલાબી ગુણો શક્તિમા રહેલા છે, સધળી તુચ્છતાઓ અશક્તિમાથી ઉદ્ભવે છે અને અશક્ત જે બુદ્ધિમાન હોય તો એ વક્ષ્યુદ્ધિને ઉપ-યોગ પોતાને સ્વાભાવિક એવી તુચ્છતાઓને પવિત્ર નામોના ઝબ્બા તળે છૂપાવે છે, અને એ રીતે પોતાના જીવનને શક્ય બનાવી લે છે

* * *

૩૮ દોડવું એટલે સપાટ ભૂમિપર-‘ સપાટી ’ પર ગતિ કરવી તે સપાટીને છોડવાથી ‘ પ્રગતિ ’ પ્રારંભે છે. સપાટીને છોડવાની તાલીમ નાચવાની ક્રિયાથી શરૂ થાય છે, વાગ્ધથી આગળ વધે છે, ધ્યાનથી ઓર આગળ વધે છે અને વગર પ્રયાસે ટકી રહેતી ધ્યાનની સ્થિતિમા વિરમે છે.

* * *

૩૯ જેટલું ‘ ઉંચું ’ સ્થાન હોય તેટલું ‘ ઉંડું ’ ઉતરવું પડે આકાશ અને ઉચ્ચતમ ભૂમિકાઓ ઉંડાણમાં છે, આંખે દેખાતા આસમાનમા નહિ.

* * *

૪૦ પ્રગતિને અતે જે સ્થિતિવિશેષ છે ત્યાંથી થતો ક્ષણ માત્રનો સત્ય સકલ્પ જ પ્રગતિનું જગત ઉત્પન્ન કરે છે. પ્રગતિજગતના વતનીઓ ગતિના જગતને પોતાના નાચની ભૂમિકા તરીકે સૃજે છે, ગતિ પોતાના

આયુષ્યને ટકાવી રાખવા (ભક્ષ, અશ્વ, રક્ત, હાલ ધત્યાદ
અનેક રૂપે ઉપયોગમાં લેવા) નિગોદની ભૂમિ માગે છે

* *

૪૧ ગતિના માત્રાભ્યંતરી વ્યક્તિ પ્રગતિનું માપ કરવા ધૃષ્ટ
તે જ ! અર્થાત્ ગતિના ગત્યનો ગજ ! દરણુ કે અન્નગતની
ઝડપને તેણે ગજ માન્યો હોય છે, અને એ ગજથી તે કાને
માપે છે ? 'પ્રગતિ' ને નહિ, પણ પ્રગતિ સખધી પોતે
જાણેલી કલ્પનાના જોખાને-મૂતને ! પ્રગતિનું માપ તો
એ ગત્યમાં વગનાયી જ અને એ ગત્યના જ ગજ વડે
થવું સભવે ! મહાપુરોની ખરી કિમત દુનિયામાં ન અકાષ
સકાતી હોય તો તેણું આ જ કાગળું છે

* *

૪૨ 'વૃત્તિ', 'પ્રવૃત્તિ', 'નિવૃત્તિ' એ ત્રણ ક્રિયાઓની
હીલચાલ એકચિત્તે અને લાગલાગટ ફટલાક દિવસો
સુધી અવલોકનારને પ્રગતિ મેહાઈથી વગરે

* *

૪૩ 'મને સુક્ષિત કે અગત્ય લેખએ છે' એમ કહે-
નારનું એ કથન કામ ધૃષ્ટા પ્રગટ કરે છે, અને
'અમૃત ચોખના વડે એ કળ મળી રહે' એ કથન સુક્ષિત
અસ્તિત્વ મળે છે દેખાતી દુનિયા પર હોય તો શરીર એ જ
કામ 'મનસ' નથી, પણ લાગણી અને સુદ્ધિ વહેના દોડવાને
ગતિ અને માર્ગ આપે છે તેટલું શરીર છે, એટલું તો જોખા-
માં જોખી અમૃતવાળાના પણ દમેશના લાનમાં રહેલું લેખએ
તે જતા લલલલા પગિનો, લેખકો, વકતાઓ, પત્રકારો, પ્રભ-

કીય નેતાઓ અને રાજ્યકર્મચારીઓ જ્ઞહારે મનુષ્ય-સમાજ પર ક્રિયા કરતા હોય છે કે ક્રિયાનો પ્રતિકાર કરતા હોય છે કે ક્રિયા પ્રતિક્રિયાનું અવલોકન કે યોજના કરતા હોય છે ત્હારે આ મૂળ વાતનું સાદુ સત્ય ધણે ભાગે ભૂલી જતા હોય છે ક્રિયા, બુદ્ધિ અને લાગણી પર કંઈ જાતની અને કેટલા અશની અસર ઉપજવશે અને એ અસરની પ્રતિક્રિયા એ અમુક ખાસિયતવાળી બુદ્ધિ અને લાગણી તરફથી કેવા પ્રકારની અને કેટલા બળવાળી નીકળશે-એ ગણતરી કરવા જેટલું તહેમનામા ધૈર્ય, કુશળતા અને ઉડાણ નથી હોતું કેમ જાણે નરા શરીર સાથે શરીરનું-કે બહુ તો દલીલ સાથે દલીલનું અથડાવાપણું જ માત્ર થતું કે થવાનું હોય એવા ઉપલક્ષીઆ ભાનમાયી તહેમના અભિપ્રાયો, નિર્ણયો અને ક્રિયા-પ્રતિક્રિયાઓ વહે છે એ જ દૌર્બલ્યનું લક્ષણ એ દૌર્બલ્ય સમાજમાં હોય એ કાંઈ બહુ અકસોસ જેવું નથી, પણ પ્રધાન રાજકર્મ-ચારીઓ અને લોકનાયકો તથા પત્રકારો, લેખકો અને ધર્મ ગુરુઓમાં હોય એ જ મહા ભયકર, અને એ વસ્તુ-સ્થિતિ આજની આખી દુનિયામાં અને ખાસ કરીને હિન્દમાં નજરે પડે છે, તેથી સહોગલામત રીતે કદી શકાય કે આજે દુનિયાને ગતિમાન કરનાર દૌર્બલ્ય ડાકીણી છે, શક્તિદેવી નહિ દુનિયાનો વિદાય-*divorced* હવે તદ્દન બાલ્યાવસ્થામાં છે, પણ બુદ્ધિતત્ત્વના પ્રકાપને લીધે જગજગન્ત અભિમાની બાલ્યાવસ્થા છે, આજની દુનિયા ભયકર ચીસો અને ગર્જનાઓ કરતા, પહાડ જેવા આયુધોને અદ્રશી આકાશને ગજવતા, લાખી કલગો અને ફફટા બૂસકાથી ધરતીને કપાયમાન કરતા અમુગેનું કુરુક્ષેત્ર છે 'આગમાનમાં થતા

દેવતાઈ યુદ્ધનો તો અવાજ આ નીચેની પૃથ્વી પર કાને પડવા પામતો નથી ' દેવા સુદમ ભૂમિકા પર અને સુદમ દેહથી પ્રગટતી નક્તિ વડે લડતા હોય ત્યાં ' ભૂમિકમ્પ ' છે જ નહિ અને ' મ્હે ' માર્ગો, હું મારીશ, હું અજીત ' એવી ચીસો કે જે આત્મદૌર્બલ્યને છૂપાવવાના મિથ્યા કાકા માત્ર છે તેનો પણ ત્યાં અભાવ હોય છે. ત્યાંના યુદ્ધના પક્ષકારો તો સમષ્ટિશૂદ્ધતા સમરત કુટુંબના પોપણુ અન વિકાસને અર્થે જોઇતા માખણુ માટે મ્દામ સ્લામી ગોઠવાઈ ગયેલી પ્રકુલિત ચરંચવાળી અને એક જ વલોણાની દોરીઓ પોતા તરફ ખેંચી જવાની દરીકાઈ કરતી જે કુલવધુઓ હોય છે । તેઓ પૈકી એક દોરી દીકરી મૂકીને બીજીને બળ ધીરે છે, અને દોરી ખેંચતી વખત બીજીનું બળ પોતામા લે છે, અને એ પ્રમાણે બન્નેમાંથી પ્રગટતું બળ સ્વેત સાત્વિકી રાક્તિના લડાર સમ માખણુ તાગવવામા જાનપુણુ હોય છે તેઓ એ બળ વારિ વસાવવામા ખર્ચે, નાદ કે કાઠવ વસોવવામા । દુધને પણ પનિપૂર્ણ જામરા દીધા નુધી વસોવવાની ક્રિયા મોકુક રાખવા વંટલુ જોમતામા ધૈર્ય છે બળ ખેંચવા અને ધીરવાની ક્રિયા મધ્યમ્ય વામ માનકત થાય છે કે જે પક્ષકારોમા રક્તિ વિનિમય કરીને જ નહિ અટકતા અતત નાચવા છતાં મ્યાનબ્રષ્ટ થતા વગર જ જામેલા દુધને ' અર્થ ' આપવાનું, દિમત આપવાનું, ઉન્નીકમ્પ આપવાનું, વિકસિત ક્ષાપતર આપવાનું, કામ પણ ત જ વખતે કરતો હોય છે બન્ને પક્ષને તાલીમ રક્તરસાદ અને ઉન્માદ તથા કુટુંબ માગને (જગતને) માખણા અને જોગ્યને (દહીને અથવા ધરતીના રસને) દિવ્ય કાષાપચ્છો આપે નહિ તે ' દેવોનુ યુદ્ધ ' નહિ ધમાલને યુદ્ધ

માનનારો એ જ નીતિવાદીઓને 'યુદ્ધ અધર્મ' છે. ' એવા સિદ્ધાન્ત પર ધકકેલી દીધા છે, બન્ને, દિવ્યતાના દુશ્મન છે.

* *

૪૪ ગો (પૃથ્વી, ગાય, જ્ઞાનેન્દ્રિયો) ને રક્ષવી, ઉછેરવી, દોહવી; અને એ દોહન (દુગ્ધ) ને પણ રક્ષવું, મેળવણીથી જમાવવું, વલોવવું, તથા એ માખણવડે વળી ' ગોખત 'ને (આકાશમા જન્મેલા દેવને, દિવ્યાત્માને) ઉછેરી પછી એ ગોધર (પહાડ) જેવા દઢ, ઉડા મૂળ અને ઉચા શિર-વાળા ગોવિંદ (ગોપાલ વિશેષ, કૃષ્ણ, સ્વરૂપિત, પરમ દિવ્યતાની સાક્ષાત મૂર્તિ) નેય પૃથ્વીનું વલોણું કરવામાં બેઠી દેવા રૂપ ગોમેધ (સમર્થનો યજ્ઞ) કરવો આહ છદ્મીને આથી વધુ ખાનદાન અર્થ આપવો શક્ય છે શું ? હે પૃથ્વીપતી ક્ષત્રીઓ ! હે ભરવાડો અને ખેડૂતો ! હે જીતેન્દ્રિયો અને જ્ઞાનીઓ ! માટીમાથી હર યુગે એકાદો ગોવિંદ ઉપજીવી ધરતી અને સ્ત્રીનું મુખ ઉજવળ કરવાનું કામ તહમાર છે સ્ત્રીસન્માનનું એ એક જ રૂપ છે રમે ભૂલતા, ધરતી, સ્ત્રી, ગાય, પ્રજા, ઇન્દ્રિયો એ સર્વનું રક્ષણ એ કાષ્ઠ ' ધ્યેય ' ન હોય શકે, ધ્યેય તો ગોવિંદ પ્રગટી શકે એવી પરિસ્થિતિઓ તૈયાર કરવાનું જ હોય શકે અને એમ કરવામા ધરતી, સ્ત્રી, ગાય અને પ્રજાનું રક્ષણ તેમજ દોહન બન્ને આવશ્યકતાઓ બનશે. પૂછો વલોણું કરનારીને એ પરિશ્રમ તે શા માટે લે છે ? માખણ ઉપજાવવા માટે કે છાશ માટે ? હે ગોવિંદો પોથીઓને શું શોધો છો ? શોધો અને સાધો ' ગો ' ને ? એના પૃથ્વીરૂપથી શરૂ કરી, ગાયરૂપ, સ્ત્રીરૂપ, પ્રજારૂપ, તીરરૂપ,

રત્નરૂપ, જ્ઞાનેન્દ્રિયરૂપને ગોધો અને માધો, પછી એને સર-
વ્યતી રૂપે, આકાર રૂપે, સૂર્ય અને ચંદ્ર રૂપે, કિંગ્સ રૂપે, ઇન્દ્રના
વજ્ર રૂપે ગોધો, —ગોધો અને એ સર્વમાથી એએલા માખણ
વડે એક એક વજ્રકાય ગોવિન્દ-મદાવીગ-પુષ્પોત્તમ-Superman
લગાયા ! ગોવિન્દનો ગોપ ન બની શકે તે કાવિદ જ્ઞાનો ?...
તે ગોધો, વિદ્વાનો, ગોધકો, વિચારકો, યોગીઓ ! ખૂબ ખેતી
કરે, ક્ષત્રિયિત્તે અને સાવધાનીથી-ભક્તિપૂર્વક-ખેતી કરે અને
પાક ખાલ્યો હોય ત્યારે ગોપીઓ અને ગોપીવલ્લભને
રામ રમવા લલચાવા

* * *

૪૫ નાકરે ! તમામ ગોપીઓ (જ્ઞાનેન્દ્રિયો) લતામડ-
પમા રૂપાયેલા કૃષ્ણ (આત્મા) તરફ અભિમુખ થઈ
તનમનાટ ન કરતી હોય ત્યાં મુઠ્ઠી લેખિનીને કારી ભૂમિ
(કાગળ) પર દોડાવવાનું માલસ કદાપિ ન કરતા લખવું એ
તો મોગ છે, અભાગ છે, સજ્જનકાર્ય છે, પોતાના લોહીથી
જિવ આપેખવાનું અને પોતાના વીર્યના સ્પર્શ ધાટ ધડવાનું
મામ છે એ એને અર્ધદગ્ધના કામત્વરની ક્રિયા બનાવતા !

* * *

૪૬ કાં છે કે મનુષ્યપ્રાણી સ્વભાવથી કામજ, દયાળુ હોય
તે. તને કદાચ, પણ મહે તો જોયું છે કે મનુષ્યપ્રાણી
તેવું કરે, નિર્દય, દિમક બીલું કાં પ્રાણી નથી પોતાના
રેવના પણ દુકડા કરવા ને વૂકનો નથી ! એકલા ' હૃદય મર્વ
રક્તિમાન છે ' એથી મોખળ થઈ, મનુષ્યે તેને ત્રીલી. શરીર-

બળ ધરાવતા શુદ્ધોએ એ ધ્વનિને મનુષ્યલોહીના અપ્પરવાળી અંબિકાની મૂર્તિમાં ઉતારી એની પૂજા આદરી, ધન અને તે દ્વારા આરામની છાંદગી ઇચ્છનાર વૈશ્યોએ કમળમાંથી જન્મતી લક્ષ્મીદેવીની મૂર્તિમાં એનો પ્રવેશ કરાવી પૂજા આદરી, ગરમ લોહીની દરકાગ્વાળા ક્ષત્રિયોએ સૂર્યમાં એને સ્થાપી સૂર્યપૂજા આદરી, વિદ્યારસિકોએ પોથી અને વીણા સાથેની વસ્ત્રાલકારથી સળચેલી સરસ્વતી દેવીમાં એને ઉતારી-ઢાકી-પૂજા આદરી, તમામ ઇશ્વરના એક એક અંગને કાપી-છૂટા પાડી એ બહાદુરીના પ્રદર્શનને ' પૂજા 'નું પવિત્ર નામ આપ્યું ! પવિત્રતાની દરકાર વગરનો એવો એક તત્ત્વવેતા જ માત્ર પ્રમાણિક છે કે જે દયા તેમજ નિર્દયતાના ' આશય ' વગર ઇશ્વરને પૂરો ન્યાય આપવામાં આનંદ છે, કારણ કે તે ઇશ્વરને કાંઈ ચિત્રથી મર્યાદિત કરવા ઇચ્છતો નથી, હરેક સ્થાને તહેને જોઈ શકે છે, હરેક અંગ દ્વારા આખાનો ખ્યાલ ઉપજાવી શકે છે, શરીર, બુદ્ધિ અને લાગણી એ પ્રત્યેકને દેખાતો ઇશ્વર તહેને દેખાવા ઉપરાંત એ ત્રણે જો ઇશ્વરભાગને છૂપાવે છે તહેનેય તે દેખે છે, અને પડદો કરનાર તથા અંગભંગ કરનાર પણ તહેની જ શક્તિથી તે કાર્ય કરતા હોય તેઓ ઉપર ગુસ્સો કરવાનુય તહેને આજસ હોય છે. ઉદારતા, અક્રોધ અને અહિંસા તો ફક્ત પૂર્ણતાને-તત્ત્વવેતાને જ વરી શકે છે, ભક્તિ, યોગ અને નિર્હેતુક ક્રિયાશીલતા જે દરેક સ્વતંત્ર દેવ તરિકે દુનિયામાં પૂજાય છે તે તે તહેના અંગ માત્ર હોય છે. એ અંગોનો ઉપયોગ તે વગર-પ્રયત્ન કરતો હોય છે

૪૭ તત્ત્વગ્ર સ્વભાવત. પ્રખર અરાજક (Anarchist) હોય અને છતાં રાજ કે રાજકર્મચારી પ્રત્યે દ્વેષ વગરનો, પ્રજા તરફના વલણ વગરનો, બંનેની વચ્ચે ઉભો રહી બંનેને ઉગ્ર વેગ આપનારો અને પોતાના હાથે પોતાનો યજ્ઞ કરનારો હોય છે ત્હેની ક્રિયામા કાનૂનનો ભંગ છે કે પાલન છે ત્હેનો નિર્ણય ન્યાયાધીશો કે પત્રકારો કે પ્રજાવર્ગ કરી શકે જ નહિ એ જ મ્હોટામા મ્હોટી અરાજકતા એ કાર્યમાં હોય છે કે જે કાર્ય આમવર્ગને કાયદેસરનું લાગતું હોય

* *

૪૮ 'જ્ઞાની'ની ક્રિયા બુદ્ધિની પેલીપારની હોય એમ કહેવામા આવતાં ભલભલા બુદ્ધિમાનો મુઝામ પડે છે, જો કે એ, 'હકીકત'નું 'સાદુ' કથન' માત્ર છે આ મુશ્કેલી શાને આભારી છે ? 'ગતિ' અને 'પ્રગતિ'ની દુનિયાઓ વચ્ચેની સાકળ સૃજવાની અશક્તિને લીધે 'આમ વર્ગ' અને 'જ્ઞાની' એ બે જગતને સાકળનાર 'વિચારક' છે, જે તે બેમ્મ શકે છે ગતિની સૃષ્ટિમા ધરાદો 'કર્તા' મનાયો છે, જ્યારે પ્રગતિની સૃષ્ટિમા ધરાદો 'કર્મ' બને છે, અર્થાત્ સકલપનુ રૂપ લે છે The one considers the other wills

* *

૪૯ ગતિના માત્રાન્યના વતનીઓ 'જ્ઞાની'ની ક્રિયાના 'ન્યાય' તોળવાનો મોહ અને પગિશ્રમથી બચે એમા જ એમનું પોતાનું હિત છે 'ક્યા ધરાદાથી એ ક્રિયા થઈ ?' એ પ્રશ્ન પર જ એમની પરીક્ષાનો મધો મદાર હોય છે અને પરીક્ષાના

૫૧ વ —તહમારા જેવા વિદ્વાન આમ અપ્રસિદ્ધિના ખૂણે પડી રહે અને નિર્ધનતામા શેકાય એ તો ખરેખર આશ્ચર્યજનક છે

અ:—આશ્ચર્ય માત્ર અજ્ઞાન સાબીત કરે છે.

વ —ખરેખર લોકો અજ્ઞાન જ છે, નહિ તો આમ થવા જ ન પામે.

અ —હું લોકોના જ્ઞાની-અજ્ઞાનીપણાની વાત કરતો નથી, હું તો આશ્ચર્ય પામનારને ઉદ્દેશીને બોલ્યો. વસ્તુસ્વરૂપ-હકીકત સ્વભાવ શકનારને કાંઈ કે કશાથી આશ્ચર્ય થવા પામતુ જ નથી, કારણ કે આશ્ચર્ય એટલે 'ન થવું જોઈતું થાય તે જ જોવાથી થતી અસર' દુનિયામા કાંઈ જ એવું થઈ શકતું નથી કે જે નહોતું થવું જોઈતું

વ —સલાળજે, તહમારી નિર્ધનતા અને અપ્રસિદ્ધિ થવા યોગ્ય હતી તેથી થઈ છે-તહમે એને જ લાયક હતા એમ તહમે પોતે જ તો માખીત નથી કરી બેસતા ?

અ —તહમને જાતાડવા હું કહીશ કે એમજ છે, બાકી હું કાંઈ સાબીત કરવાય નથી માગતો અને ગેરમાખીતે કરવા નથી માગતો સાબીતી પણ જો તહમે મક્કમ હો તો તહમારી માન્યતા એ માખીત કહે છે કે 'અપ્રસિદ્ધિ અને નિર્ધનતા દરેકને માટે અનિષ્ટ છે, પ્રમિદ્ધિ અને ધન એ વિદ્વાતાના ફળ, ચિન્હ અને કદર છે '

વ —અને એ ફલિતાર્થો બોટાય શું છે ? સામાન્ય અને તેથીય ઉતરતી અક્ષલવાળા સેકડો લોકો કરીઆણાના કે સાદિત્યના વ્યાપાગથી સગકારી નોકરી કે વખીલાતથી, પ્રબનાયક

ચીજ છે: એટલી ઓછી કે ત્હમે જેઓને ‘ પ્રસિદ્ધિ ’ અને પૂજા આપો છો ત્હેમનાથીય પરિચય નથી ધરાવતા હોતા અને તેઓ પણ ક્ષણે ક્ષણે રંગ બદલતા વાદળ જેવા મનહર અને સૂર્યની ગરમીથી સોસાયલા જળવાળા ખાખોચીઆના માછલા જેવા ત્વરિત ગતિમાન એવા ત્હમારા દેવદુર્લભ સ્વરૂપનોય પરિચય નથી ધરાવતા. અમે ત્હમારી દુનિયામાં ‘ પ્રસિદ્ધિ ’ પામીએ તો અમારૂં તો ક્ષણે ક્ષણે મ્હોત થાય. અમારા જીવન-સ્વરૂપ ‘કુરસદ’-એકાંત-મહામહેનતે ‘આકાશ’માંથી પકડેલા ઉડતા પખેરૂઓ-આગણામા પૂરેલા મોતીના ચોક-છથરમા અડધી ધડાયલી અમારી નૂતન સૃષ્ટિ (કે જ્હંડા અમે સમષ્ટિ અભિમાનને પણ સ્થાન આપવા નથી માગતા)-એ સર્વનો ધડોલાડવો જ ચર્ધ જાય હવે રહી વાત ધનપણાની જેમ ત્હમારી દુનિયાની પ્રસિદ્ધિને સ્થાને અમારી દુનિયામા પરિચય છે, તેમ ત્હમારે ત્હાના ‘ધનવાનપણા’ને સ્થાને અમારે ત્હા ‘ભરપૂરતા’ છે એનો અર્થ એ નથી કે અમે ધનને ધિક્કારીએ છીએ કે ધનથી મેળવાતી આવશ્યકતાઓના વિરોધી-ત્યાગી છીએ હકીકતમા, ધન-એ ત્હમારી દુનિયાની પેદાશ છે અને ત્હા તે સર્વ પ્રાપ્તિઓ માપવાનો ગજ છે, જ્હંડારે ‘ભરપૂરતા’ અમારી જમીનની પેદાશ છે અને અમારી સર્વ પ્રાપ્તિઓને માપવાનો ગજ પણ એ જ છે-હા, એટલો તકાવત ખરો કે ત્હમારા દેશમા ધનવાનના ધનની ગણતરી કરવાનો રિવાજ અને સ્વભાવ છે, જ્હંડારે અમાગ દેશમા પ્રાપ્તિઓનીય ગણતરી કરવાની ગરજ કે રિવાજ નથી-માત્ર પ્રાપ્તિ ધરાવનારના શબ્દ અને દિયામા ભગ્પૂરતા કેટલા અંશની ખેલી રહી હોય છે તે જ ત્રીણી નજરે જોવાય છે આવશ્યકતાઓની તેમજ મોજની

ચીજોની રેલમછેલ તેમજ આવશ્યકતાઓની પણ તગી. એ બંને અમારી નહાની બિરાદરીમાં હોય છે, પણ જે ધરમાં તે હોય તે ધરવાળાને જ ત્હેની હયાતી માલૂમ હોય છે—ખીજ કાઢને નહિ. કારણ કે પ્રદર્શન અને દ્રવ્યોદ બંને અમારા દેશમાં અપરિચિત છે, અને બિરાદરના શયનગૃહમાં પણ પ્રવેશ કરવાની પરવાનગી લેવાની અમને જરૂર નથી હોતી, તે છતાં એના રસોડામાં મિષ્ટાન્ન બન્યાં છે કે ઝાડના પાદડાં તૈયાર થાય છે તે રખે અમારી નજરે પડવા પામે એ બાબતની અમે બહુ જ કાળજી કરીએ છીએ, કારણ કે બિરાદરની તગી જોવી એ એનું મ્હોટામાં મ્હોટું અપમાન કરવા સમાન અમારામાં મનાય છે. ‘દયા’ અમે અમારા શત્રુઓ માટે વાપરવાના શસ્ત્ર તરીકે રીઝવડે રાખીએ છીએ બિરાદર સાથે કલ્પનામાં પણ અમે એ ભાવ ન જોડી શકીએ ભૂલેચૂકે પણ જો અમારી દષ્ટિ એક બિરાદરના રસોડાની તગી જોવા પામે તો આખનો સદેશો હૃદયમાં દાટી દબાવે છીએ કે જ્યાં તે અમને કિમતી ખજાના તરીકે અને ડાયનેમો તરીકે કામ આવે છે, કારણ કે તગી છતાં શરભગી થનારની યાદી કરતા ખીજ કંઈ ચીજ વધારે શક્તિ, પ્રકાશ, માન અને આનંદ પ્રગટાવી શકે ?

ચ —ત્હારે તો હું ત્હમ્હારી નિર્ધનતા જોવા પામ્યો એ ત્હમને અપમાનજનક લાગ્યું હશે ?

અ —લવલેશ નહિ, પ્રથમ તો મ્હારી નિર્ધનતા કે સધનતાનો સ્વીકાર કે ધનકાર કરવાને જ હું તૈયાર નથી એક વખત હું ખરેખર તંગીવાળો હોઉં અને ત્હમે કે ત્હમ્હારી સારી દુનિયા એ જોવા પામે તો તે સન્નિગમાય મ્હને ‘અપમાન’ ન

પહોંચે, કારણ કે અપમાન તો એક દેશીના દષ્ટિપાતથી જ લાગે, કૃતરા લમે છે તહેને તહમારી દુનિયાના મનુષ્યો શું અપમાન માની શકે છે ? તેમ જ પશુપક્ષીની હાજરી વચ્ચે તહમે ત્હારે જંગલમા મલત્યાગ માટે નગ્ન થઈ બેસો છો ત્હારે તહમારી નગ્નતા એમની દષ્ટિએ પડવાથી તહમને ‘શરમ’ની લાગણી થવા પામે છે ?

ઘ — ત્હારે તહમે મ્હોટા મત, પવિત્ર મહાત્મા, સદ્ગુણી હોવાનું અભિમાન રાખોછો એમ જ ને ?

ઘ — અમારી દુનિયા તહમારી દુનિયાનો વિચારનો વિષય બને ત્હારે એ જ જજમેંટ નીકળે એ હું સહમજી શકુ છું, પણ ‘જજમેંટ’ કાઈ ‘હકીકત’ નથી, હકીકત તો ‘વિવર્ત’ જ હોઈ શકે અને હોય છે મ્હારા અભિપ્રાયની દરકાર વગર તહમે પોતે જ આ પાસેનો કંમેરા પકડો, મ્હારો ફોટો લ્યો, અને પછી એમાના સ્વચ્છ, નિષ્કપટી કાચ પર પડેલું ચિત્ર તપાસો જુઓ, તે હું તહમને દેખાઉં છું તેથી ઉલટું જ રૂપ દેખાડે છે કે નહિ ? એ કાચ પરથીય ખીન્ન પદાર્થ પર એને લઈ જશો ત્હારે જ ખરૂં રૂપ દેખવા પામશો.

ઘ — મજુર, ત્હને વિચારવા ઘો આજે હું કાંઈ નવું જ સાબળું છું કે, જે મ્હારા દષ્ટિકાણને આખો પલટાવી નાખે છે.

ઘ — હા, એક પલટો બસ નહિ થાય, હજી ખીન્ને પલટો નોઈમે, જેમ મ્હારા રૂપની છબીમા બે પલટા થયા તેમજ ‘વિવર્ત’ પછી ‘આવર્ત’ થશે ત્હારે જ ‘હકીકતમા’ અથવા ‘સહમજના રાજ્યમાં’ અવાશે આ જ અર્થમા અમે રાજ્ય અને નેતાને અધોમુખ કરવાનું કહીએ છીએ, કે જેથી તેઓ

પ્રતિર્બિંબ ઝીલી શકે, ઝીલ્યા પછી પાછી સવળી ગુલાટ ખાધ એ ક્રિયાદ્વારા ઉલટા પ્રતિર્બિંબને સુલટાવી શકે; પણ અમારી વાત સાબળવાને થોડાઓને જ કાનડપી કંમેરા હોય છે અને જે થોડાઓ પાસે તે યત્ર હોય છે તહેમનામાંના બહુ થોડા ફોટોગ્રાફિક આર્ટ જાણતા હોય છે, તેથી અમારી ભાષા તહમારી દુનિયામાં સહમજબયા વગરની રહે છે, અગર તો ગેરસહમજ ઉત્પન્ન કરનાર થઈ પડે છે.

ब — Quite a matter of fact ! તહત્ ! હવે મ્હારા છેલ્લા પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવા કૃપા કરશો ?

अ:—જેમ અમારી ભાષા તહમે સહમજી શકતા નથી તેમ તહમારી ભાષા પણ ઘણી વખત-પ્રખર પ્રયત્ન વગર અમારાથી સહમજી શકાતી નથી, તહમે શું બોલ્યા હમણું ?

ब — ‘મ્હારા પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવા કૃપા કરશો ?’ એમ મ્હે પૂછ્યું ?

अ:—જો એ જ તહમારો પ્રશ્ન હોય તો મ્હારો ઉત્તર નકારમાં છે. તહમારો પ્રશ્ન અમૂક બાબતમાં કૃપા કરવાની મ્હારી ઇચ્છા જાણવાનો છે, અને અમારા બધારણમાં ‘કૃપા’ કરવાની ઇચ્છાનું તત્ત્વ જ નથી હોતું અમે કાંતો આપોઆપ ક્રિયા કરીએ છીએ, અગર તો કોઈ ઘટના અમને રૂચતી ક્રિયા કરાવે છે તો તે કરીએ છીએ, પણ વિનતિ કે આજ્ઞાથી પ્રેરાઈને તો ગતિ કરવાનું અમારી પ્રકૃતિમાં જ નથી, એમ હોઈ અમારાથી ‘કૃપા’ બને કે કૃપાની ઇચ્છા અમને થાય એ ખ્યાલ જ અમને વિદેશી લાગે

ચ — મહે અમારા શિષ્ટાચાર પ્રમાણે વિનયનો પ્રયોગ કર્યો હતો, મહારા કહેવાનું તાત્પર્ય તો એટલું જ હતું કે મહારા છેલ્લા પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે ત્હમારી પાસેથી કાંઈ વધુ અનુભવ હું ઇચ્છુ છું

અ — દેશભેદને લીધે કેટલો બધો સહમજભેદ ! ત્હમારા દેશમાં પૈસો છે, તેથી પૈસાથી મળતા અલકારો બહુ બહુ છે — એટલા બધા કે અલકારોની ભરમારમાં અસલ આશય — નમ્ર સ્વરૂપ — ખરી માગણી — કાંઈ જાય છે ત્હમારી ચોક્કસ ઇચ્છાને ઇચ્છારૂપે જ દર્શાવી હોત તો એ ક્ષેત્રે મહારી સ્વતંત્રતા — મહારી બુદ્ધિને ગતિમાન કરવા ખુશી છે કે નહિ એટલો જ મહારે માટે પ્રશ્ન રહેત હ, ચાલો હવે અપમાન અને શરમ લાગવા — ન લાગવાપણા સંબંધી અમારી પ્રકૃતિ મહે ત્હમને કહી તે ત્હમને મત, પવિત્ર મહાત્મા, સદ્ગુણી તરીકેના અભિમાનરૂપ લાગી હતી અને ત્હમારૂં એ લાગવું યથાર્થ હતું કે કેમ ને ત્હમે જાણવા ઇચ્છો છો સાબળો ત્હારે, પ્રથમ તો એ પ્રશ્નના ઉત્તરપદને જ પતાવું અમાગમાં અભિમાન નથી એમ કહેવું એ જ અમને મિથ્યાભિમાન લાગે છે અમારામાં અભિમાન છે એમ કહેવા કરતાં અમે માક્ષાત્ અભિમાનરૂપ છીએ એમ કહેવું વધારે યથાર્થ છે, સારી સમજિતું અભિમાન અમારા દેશીઓ પેકાના દરેકના જીગરમાં હોય છે, અને એ એ અભિમાનનો જ પ્રતાપ છે કે અમારી ગિરાદનીમાં કોઈ ‘સત’ જ નથી, કાગલું કે કોઈ ‘પાપી’ નથી, એકેકેય ‘મહાત્મા’ નથી, કાગલું કે કોઈ ‘તુચ્છાત્મા’ નથી, કોઈ પવિત્રતા ઇચ્છતું નથી, કાગલું કે અમાગ સૂર્યનો એટલો તાપ છે કે અમારી ભૂમિ પર

અપવિત્રતા આવવા કે રહેવા પામતી જ નથી, અને સદ્ગુણ શુ તે અમે જાણતા નથી, કારણ કે મનુષ્ય ત્રણ ગુણ પૈકીના જે ગુણનો પ્રતિનિધિ હોય છે તે જ ગુણ તે ખેલતો હોય છે; એટલે કે સમષ્ટિની ચોજનામાં જે સ્થાન તહેને માટે નિર્માયણ હોય છે તહેને તે વફાદાર જ હોય છે તો પછી એની એ વફાદાર ક્રિયા માટે ‘સદ્’ અને ‘દૂર’ (બલુ અને ખૂર) એવો ખ્યાલ પણ અમારા મગજમાં કેમ ઉત્પન્ન થવા પામે ? તહમારી દુનિયાના શિષ્ટાચાર જેમ બહુ છે તેમ પરોપકારનો ઢોંગ પણ એટલો જ વિસ્તૃત છે તહમને જ્યારે કોઈની ક્રિયા ભય કે પીડા કરનારી લાગે છે ત્યારે સીધેસીધા એ ભય કે પીડાથી બચવાને જરૂરી એવી ક્રિયા કરવાને બદલે કે એવી ક્રિયા કરવા જવા સાથે તહમે એ મનુષ્યને અને એની ક્રિયાને તમામ જનતામાં વગોવવા કમર કસો છો, એને ‘પાપી,’ ‘દુષ્ટ,’ ‘પતિત’ એવા પૂછડા લગાડી દુનિયા આખીને એની સહામે ઉશ્કેરી મૂકો છો, સર્વ સ્થાન માટે, અને સર્વકાળ માટે એની જીદગી અશક્ય બનાવી દો છો. આવી નિર્માલ્યતા અને તન્જન્ય સ્વજાતિની વ્યક્તિ તરફની ક્રૂરતા તો એક ‘નીતિ’વાનોની દુનિયામાં અને બીજી ક્રૂતરાઓની દુનિયામાં એ બે સિવાય અન્ય કોઈ સ્થળે મહારા સાબળવામાં નથી આવી. બીજી જાતિઓમાં જે કે વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચે આક્રમણ અને રક્ષણ માટેનું યુદ્ધ અવશ્ય હોય છે, પરંતુ તે સાથે યુદ્ધ દરમિયાન બન્ને પક્ષના સચોટ દાવ માટે બીજાઓમાં તારીફની લાગણી હોય છે એકને ‘પાપી’ માની એના ઉપર તિરસ્કારના વરસાદ સાથે બધાએ તૂટી પડી એ માની લીધેલા પાપી માટે યુદ્ધ આપવું કે યુદ્ધ લેવું અશક્ય બનાવી

મુકવાનુ તો માત્ર નીતિવાતોની મનુષ્યસૃષ્ટિ અને કૂતરાની સૃષ્ટિમા જ હોય છે. તહમે કહેશો કે એ અમારી સમાજ રચના-સમાજ રક્ષણ માટેની જરૂરીઆત છે, હું કહીશ કે એમ કહેવામા તહમે ગુન્હો, અજ્ઞાનતા અને મિથ્યાલિમાનઃ ત્રણ રંગોનુ પ્રદર્શન કરેા છો. હું માની લઉ કે સમાજની રક્ષા 'કાનૂન' વગર થઈ શકે જ નહિ, વળી માની લઉ કે સમાજ-રક્ષાના કાર્ય તરીકે સમાજની એક વ્યક્તિ પર થતા આક્રમણ વખતે સમાજની બીજી વ્યક્તિએ મદદે ધાવુ જોઈએ, તો પણ તેથી કાઈ એ કલિત નથી થતુ કે એકની રક્ષા કે એકનો પ્રતિરોધ આખા સમાજનુ બળ માગે છે, અને પ્રતિરોધ વિપની લાગણી સાથેનો હોવો જરૂરી છે એમ તો કોઈ મૂર્ખ પણ કહી શકશે નહિ આ વિષ પ્રથમ ધર્મોએ ઉત્પન્ન કર્યુ અને ધર્મો પાસેથી જ્યારે રાજ્યએ અને રાજ પાસેથી પ્રજાસત્તાએ લોકશામન જીતી લીધુ ત્યારે ધર્મોનુ ઉત્પન્ન કરેલુ એ વિષ 'ન્યાયમન' રૂપે કાયમ રહ્યુ એ જ કારણ છે કે, આજે તમારી દુનિયામા એક માણસની ચોરી કરનાર, ઠોસો મારનાર કે ગાળ દેનાર બીજા એક માણસને આખા સમાજની તરફની મજા તરીકે દડ કે જોલ આપ્યા બાદ ઉપરથી વળી આખી જિંદગી સુધી એના ઉપર આખા સમાજની તિરસ્કાર દષ્ટિરૂપ વિષ વર્ણા જ કરે છે જે પ્રાથમિક જાતિઓ હજી તમારી દુનિયામા હયાત છે, તહેમનામા ધર્મ અને રાજકાનૂન નથી તેમજ આ વિષ પણ નથી તેઓના આક્રમણ અને બચાવ માટેના યુદ્ધો પણ નિર્દોષ દિલના હોય છે, અને પ્રેક્ષકોને મગ્દાનગીના દશ્યની નિર્દોષ મજા આપનારા હોય છે.

તહમારી એ વિકૃતિનો વધુ ભયંકર ભાગ તો એ છે કે, તહમે ચોરી આદિ ક્રિયા કરનાર જાતિભાષ સ્થામે આટલી હદની કૂરતા સમાજહિતના કાનૂનને નામે યોજી, પણ તહમારી સમાજહિતની ભાવના ચોરીની આવશ્યકતાને સ્થાન ન મળે એવી વ્યવસ્થા કરવાની જરૂરીઆતોનો સ્વીકાર કરવા જેટલી પ્રમાણિકતા શિખી નહિ દૂકમાં, કાનૂન ઘડવાની તહમારી દોડધામ એ કાંઈ 'પ્રગતિ'નું ચિન્હ નથી, પણ નિર્બલતા અને ભય-પ્રેરિત ક્રિયા અથવા ધમાલ માત્ર છે 'રાણીના સાળાનું રાજ્ય' તે આનું નામ.

વઃ—ત્હારે રાજના સાળાનું રાજ્ય ક્યાં હશે ?

અ—તહમારો દેશના ગ્રથકારો, પત્રકારો અને વક્તાઓની જ્ઞાતિમા

વ—અને ખુદ રાજનું રાજ્ય ?

અ—તહમારી દુનિયામા ? આજે ? વીસમી સદીમાં ? 'રાજ' ને લાયકની 'પ્રજ' મળે બતાવળે પછી પ્રશ્ન કરળે

* * *

પર ત્હારે પ્રગતિના પથિકને માટે ગ્રથો માત્ર—સાહિત્ય માત્ર—ધર્મશાસ્ત્રો સુદ્ધા નકામા જ કે ? .. એ પ્રશ્ન જ પ્રેરિત ગતિનો—ધમાલનો—અધૈર્યનો છે કાંઈ ખોરાક અપચો કરે છે, વૈદ્યે આપેલો કાંઈ ખોરાક ઉલટી કે ઝાડા કરે છે અપચો અને ઝાડા બન્ને બધ થયા પછી પેટ ત્હેની સ્વાભાવિક તદ્દુરસ્તીમા પાછું ફરે તે પછી ખોરાકનો કાંઈ વાધો નથી, જેમ સ્થૂળદેહમા તેમજ સૂક્ષ્મમા બને છે

મનુષ્ય પેઢીદગપેઢી જે હજારો-લાખો વિચારો, કલ્પનાઓ, ઇચ્છાઓ, લાગણીઓ પોતાની અંદર ઉપજાવે છે અને બહારથી અંદર આપાત કરે છે તથા ગફલતથી આવવા દે છે- એ મર્વને તે વિચારની અગ્નિમા બાળી શકતો નથી કે ક્રિયા દ્વારા બહાર ધક્કેલી શકતો નથી, તેથી તહેના સૂક્ષ્મ દેહમાં એ મર્વ ભગાઇ રહી સડે છે અને પછી એના વીર્યદ્વારા એના મતાનને એ મધળો કંઈ કંઈ કાળનો જામેલો સડેલો કચરો વારમામા મળે છે (તેથી જ જૈનશાસ્ત્રો કહે છે તેમ, દેવો મનુષ્યભૂમિપર આવવા કંવચિત નીકળી પડે છે, તથાપિ નીચેની બાયકર દુર્ગંધ આવવાથી અડધેથી પાછા ફરે છે ।) એ વાતસામાં વળી પેઢી દગ પેઢી વૃદ્ધિ થતી રહે છે (જેને તહેમે 'પ્રગતિ'નું ચિન્હ કહેા છે ।) 'હાથ પગ દોરડી અને પેટ ગાગરડી' જેવી દશા ત્વડારે આવે છે ત્વડારે પહેલ પ્રથમ મનુષ્યને જ્ઞાન થાય છે કે "ત્વડા હોય ત્વડા કાંઈક પણ 'રોગ' છે" અનતકાળના રોગના પરિચયે વેઘનો પણ પરિચય મનુષ્યજ્ઞાનને કરાવી રાખ્યો હોય છે અને જે પૃથ્વીમાથી અપચાનું કારણ થઈ પડનાર ખોરાક મેળવાયો હતો તે જ પૃથ્વીમાથી જાડાનું કારણ થઈ પડનાર ખોરાક મેળવનારને વેઘ' સજ્ઞા દુનિયાએ આપી હોય છે રોગનું જ્ઞાન થતા જ વેઘનું સ્મરણ થાય છે વેઘ કાંઈ ખોરાક આપે છે જેને તે પહેલા ખોરાકથી ઓળખાવવા 'ઓષધ' જેવી સંજ્ઞા આપે છે એ ખોરાકથી જાડા થવા ન પામ્યા તો બીજો ખોરાક આપે છે એમ ત્વડા સુધી જાડા અને પૂરતા પ્રમાણમાં જાડા ન થવા પામે ત્વડા સુધી વેઘ અને ખોરાક બદલાતા જ રહે છે એ 'પ્રયોગ કાળ'માં કાંઈ કાંઈ ઉપદ્રવ વધતા રહે છે, કંઈ કંઈ ઘટતા લાગે છે.

કેટલાય દરદીઓ લાખો વખત પ્રયોગશાળાબંધ રહેવા બેઠેલી શક્તિ ગુમાવી બેઠા હોય છે, તેથી પ્રયોગ દરમ્યાન અને પ્રયોગવડે જ મરણ શરણ થાય છે; કેટલાકનો મળ થોડે અને કેટલાકનો ઘણે અંશે દૂર થવા પામે છે, બહુ થોડા છેક જ અમળ થવા પામે છે. અંશે અમળ થયેલા અને સર્વાંશે અમળ થયેલાઓ જીલાબની અસર બધ થયા પછી ખોરાક અવસ્થ લે છે એ ખોરાકનું લેવાનું એમની સતેજ થયેલી જઠરાશ્નિનું કાર્ય છે, જીજ્ઞાસુલુપીપણાનું નહિ અને અગ્નિ એ ખોરાકને ‘રાધવા’—હજમ કરવા તેમ જ પાછો ઠેલવા સમર્થ છે, જેથી વિકારનો ભય નથી. ખીમાર અને વૈદ્યનો, દરદી અને દવાનો, ‘ભરવા’ અને ખાલીથવાપણાનો—જે સબધ તે જ સબધ સરેરાશ મનુષ્ય અને શાસ્ત્રાદિ સાહિત્યનો, જ્વરપ્રેરિત ઇચ્છાઓ તથા તર્કવિતર્કોવાળી દશા અને શાસ્ત્રાભ્યાસનો, સપાટી પર દોડાવી મારતી ગતિ અને એક પગે સ્થિર ઉભા રહેવાના તપ રૂપ ‘આજ્ઞા’નો આ બધું માત્ર ઉપચારના અખતરામાં જવાપાણું છે, અને અખતરાના પરિણામો પ્રાય ‘સન્નેગો’ પર અવલંબિત છે. પ્રથમ તો નાડી (વૃત્તિ) ને પિછાનનાર કુશળ વૈદ્ય જ જવલ્લે મળે છે દરદી જાણવામાં આવ્યું તો પણ દરદીની પરિસ્થિતિઓ અને અંતર સ્થિતિઓનું જાણપાણું કે જેના વગર કોઈ પણ દવા યથેષ્ટ અમર ઉપજવી શકે જ નહિ તે હોવાનો સભવ (પરિચયના અભાવે) ઓછો જ હોય છે અમુક દેશ-કાળમાં જ પાકતી ઔષધિ મેળવવાના સાધનની પણ હાજરી હોય વા ન હોય છેવટે, કાઈ નહિ તો એક ઔષધને તહેતું કાર્ય બજાવવાને

જોઈતો સમય મળ્યા પહેલાં, ખીજા કવચિત્ વિરોધી અસર ઉપજાવવાનો શુભ ધરાવતા ઔષધ તરફ નહિ ઢળવા જોઈતું ધૈર્ય પણ દરદી અને દરદીના આળી ચામડીવાળાં ‘સ્નેહી’ જનોમા ભાગ્યે જ હોય છે, આમ અનેક સંયોગો ઉપચાર દ્વારા રોગ મટાડવાના પ્રયોગ સાથે લાગેલા જ હોઈ, પરિણામે રોગ વધવાના સંભવ વધારે પ્રમાણુમા છે, ઘટવાના સંભવ થોડા હોય છે, અને મટવાના સંભવ તેથીય થોડા હોય છે શાસ્ત્રાદિ સાહિત્ય માત્રનું વાચન, શ્રવણ, તપાદિ ક્રિયા વિશેષનું આચરણ અને યોગાદિ તાલીમ વિશેષનું સેવન એ સર્વ પણ સંસ્કાર મનુષ્યને મળ અને અશક્તિ વધારનાર થઈ પડવાના સંભવ વધારે છે, મળ અને અશક્તિ ઘટાડનાર થઈ પડવાના સંભવ પ્રમાણુમા ઓછા છે અને મળ અને અશક્તિ મટાડનાર થઈ પડવાના સંભવ તો એથીય ઓછા છે પણ તે છતાં જ્યાં સુધી એક તરફ મળ અને અશક્તિ છે, અને ખીજા તરફ ખોરાકો અને ઔષધો છે ત્યાં સુધી ઔષધોનો ઉપયોગ અને વેંછનો ધધો તો ચાલુ રહેવાનો જ જ્યાં દવાથી અમુક દરદ મટ્યુ લાગે છે ત્યાં પણ દવાની અસર લોહીમા ખીન્ને ખાસ વિકાર તો જરૂર પ્રગટાવે છે કે જેનો ધસાજ કરવાનું તો દબરોમા એકને જ સૂઝે છે સર્વથા કુશળ વૈદ અને એકનિષ્ઠાવાળો દરદી એ બે સંજોગો મુખ્યત્વે હોય તો આરોગ્ય હોલે મોડે પણ જરૂર પરિણમે છે અને એવો વૈદ દવા વડે મળ દૂર કર્યા બાદ દવાની અસરને પણ બાળી નાખવા સૂતો નથી એ જ કારણ છે કે શુકલ યજુર્વેદના મુક્તિકાપ-નિપદના પ્રણેતાએ દેહ અને દુનિયાની સાથે સાથે શાસ્ત્રાદિ સાહિત્યની પણ ‘વાસના’ (પ્રક્ષેપ, આરોપણ મળ)માં ગણતી

કરી હોનોય ત્યાગ (‘હનુમાન’ જેવા નીરોગીને) કરમાવ્યો હતો. દૂકમા, ભરાયલાને ખાલી કરવા ઉધે મસ્તક કરતો અને પછી પાછો પોતાની મેળે જ ઉન્નત મસ્તકવાળો થવા દેવા-એ અનુભવી અથવા જ્ઞાનીની તાલીમનું રહસ્ય હોય છે, જે કાંઈ જીજ્ઞાસુના બુદ્ધિશરીરને કે લાગણીશરીરને સાચું લાગે તે દરેકને અસત્ય ઠરાવી આપવું અને અસત્ય તરીકે શ્રદ્ધાવધુ એ જ જ્ઞાનીનું કર્તવ્ય ‘જગૃત’ ને ‘સ્વપ્ન’ તરીકે ઘટાવ્યા બાદ શિષ્યને એ નવા ‘ભાન’ સાથે જગૃતમા ખેલવા સ્વતંત્ર રાખે છે વર્તનનો પલટો માત્ર દૃષ્ટિના પલટા પર્યંત જ રાખે છે ‘આવર્ત’ એટલે ‘વિવર્તનોય વિવર્ત’ થયા બાદ શિષ્યને માટે ચરાચર આખું વિશ્વ ખુલ્લુંમૂકું છે કારણ કે ત્યાં પછી શિષ્યની ગતિ અજ્ઞાનની અપેક્ષા પર હયાતી ધરાવતા જ્ઞાનથી દોરાતી નથી હોતી, પણ ‘નિરપેક્ષ જ્ઞાન’થી પ્રેરાતી અને દોરાતી હોય છે. એ જ્ઞાનમા ‘વિવર્ત’ કે ‘આવર્ત’ નથી ‘સર્વ’ સાર ઉપનિષદ્’ એની પિછાન કરાવતા કહે છે, “ તે આત્મપ્રકાશ છે, તે એ છે કે જે સર્વને પ્રકાશિત કરે છે, તે એ સ્વતંત્ર (અમર્યાદ, absolute) ભાન છે કે જેને કાંઈ આડખીલ નથી, તે એ ભાન છે કે જેમાં આદિ અને અંત નથી; જે સર્વ દ્વંદ્વો અને રૂપાન્તરોનો સાક્ષી છે. ”

* * *

૫૩ વિકારને નિમિત્તે વૈદ્યનો અને વૈદ્યને નિમિત્તે વેદનો ઉલ્લેખ થઈ ગયો એ જોઈ વૈદ્ય અને વેદ વચ્ચેના મૂળ સંબંધનું સ્મરણ થઈ આવે છે વૈદ્ય શબ્દનો ઉચ્ચાર

થવા માથે આળે આપણી સ્થામે એક એવી વ્યક્તિનો ખ્યાલ ખડો થાય છે કે નાડીપરીક્ષા અને ચિકિત્સા જાણતો હોય તથા આંધિઓ બનાવી અને વેચી જાણતો હોય દૂકમા એક ધધાદારી સાયન્ટીસ્ટ એ શબ્દ તહેના જન્મ વખતે જુદા જ અર્થમા પ્રવર્તતો હતો, પણ ખીજા ધણા શબ્દોની માફક જ એનું પ્રતિદિન અધઃગમન થતા થતાં આજના અર્થે તે આવી ગયો છે મૂળે વેદ અથવા 'જ્ઞાન'થી સંબધ ધરાવનાર એ અર્થમા 'વૈદ્ય' શબ્દ જન્મ્યો હતો બહારની તેમજ અંદરની દુનિયાની મળમુક્તિ અથવા શુદ્ધિ સાધી આપનાર જ્ઞાન અને એ જ્ઞાન ધરાવનાર 'જ્ઞાની' તે વૈદ્ય વેદ અથવા જ્ઞાન અને વૈદ્ય અથવા જ્ઞાની એઓના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા નથી, કારણ કે બહારની તેમજ અંદરની દુનિયાની ઉત્પત્તિ, લય તેમજ સ્થિતિ દરમિયાન બહારની દુનિયાથી અંદરની દુનિયા પર અને અંદરની દુનિયાથી બહારની દુનિયા પર પ્રક્ષેપાની અસરો અને તેની પ્રતિ-ક્રિયાઓ એ સર્વનો એના વિહારક્ષેત્રમા સમાવેશ હોય ખીજા શબ્દમા કહીએ તો શરીરરચના અને આરોગ્ય-ચારત્ર, પ્રાણ અને વૃત્તિશાસ્ત્ર, બુદ્ધિનિયમનશાસ્ત્ર, આત્મવિદ્યા, નગીતશાસ્ત્ર, શબ્દ-લિપિ-વ્યાકરણ-તર્ક-કાવ્ય-અલંકાર શાસ્ત્ર, પાઠ-વ્યાયામ-કામશાસ્ત્ર, સતતી-કૃષિ-વાણિજ્ય શાસ્ત્ર, રંગાણ-પત્ર-વિદ્યુત શાસ્ત્ર, વનસ્પતિ અને પ્રાણી શાસ્ત્ર, જીવન-મૃગોળ-ખગોળ શાસ્ત્ર, જ્યોતિષ-મત્ર-યોગ શાસ્ત્ર, સનાતન ગ્રંથના-ગમાજ રક્ષા-સમાજ વિકાસ શાસ્ત્ર (તદત-ર્થત વિગત, જ્ઞાન્તિ અને ધારાશાસ્ત્રો સહિત): ઇત્યાદિ સર્વ સંત્રાના જેનો પ્રકાશ ખેલતો હોય તે વૈદ્ય. એ પૂર્ણતાનો અંશ

માત્ર પકડી એને 'ધધો' બનાવવાની પ્રકૃતિ જેઓમા પ્રકટી તેઓ પણ 'વેદ' જ કહેવાતા રહ્યા-પણ સંસ્કૃત કાપ માફી પૂરે છે કે તે બ્રાહ્મણ અને વૈશ્યાના કે બ્રાહ્મણ અને શ્રદ્ધાળીના મયોગનુ સંતાન હોય, અર્થાત્ 'Mixed blood' ઉચ્ચ અને તુચ્છ વૃત્તિઓની મકરતાનુદ્ધન નરી બ્રહ્માકાર વૃત્તિના દ્ધને ક્ય-વિક્ય અને સેવા-સેવાદ્ધન મુજેય નહિ : આ વાચીને કેટલાએ અધી રાગો તર્ક વિતર્ક કરવા લાગી પડશે, શું ત્હારે ઉદરનિર્વાહ જેટલુય મહેનતાણુ ન લેવું ? શુ પેટ ભર્યા વગર જીવન અને સમાજરક્ષા શક્ય છે ? શુ સાધન વગર સાધ્યની સિદ્ધિ સભવિત છે ? શુ 'નીતિ' પૂર્વક રળાતો પૈસો પણ પાપ છે ? શુ પૂર્ણતા પૈસાનો દ્રોહ કરી શકે ? શુ દ્રવ્ય વગર માયન્સ કે સાહિત્યની પ્રગતિ થવી સંભવે ? આવા આવા એક હજારને એક પ્રશ્નો થયા જ નોંધએ પણ હરકોઈ અનુભવી કહી શકશે કે આ પ્રશ્નો મૂળ હકીકતના કુટુંબીઓ નથી, ઓળા છે જેમ બધા ઓળાને અવકાશ છે તેમજ આવા પ્રશ્નોને અવકાશ છે સૂર્યમા ઓળા નથી, બ્રહ્મભાનમા પ્રશ્નો નથી આ સધળા પ્રશ્નો 'ભય'માથી ઉત્પન્ન થાય છે કે જે ભય 'પ્રમાદ'નુ કાર્ય છે એક વિજેતા પોતાના અનુભવ કહે છે કે ' સન્વતો પમ-ત્તસ્સ મય સન્વતો અપમત્તસ્સણત્થિમય "—પ્રમત્તને કેન્દ્રથી ખસી ગયેલા ભાનને-એક નહિ પણ સર્વ તરફથી ભય કરે, અપ્રમત્ત-આત્મનિષ્ઠ કેન્દ્રમા સ્થિર ભાનને સર્વત અભય છે શુ થશે અને કેમ થશે એવો તરગ તપેલી જમીનમાથી જ નીકળી શકે અને તે પ્રમાદભૂમિકામા જ બને છે. અપ્રમત્ત-ભૂમિ પર આવશ્યકતા માત્ર આકર્ષાઈ આવે છે આત્મનિષ્ઠતા હૃદયાકાશમા થતો એક સકલ્પ માત્ર કંઈ કંઈ સાધનો તૈયાર

શાશ્વત રૂપે ખડા કરે છે-રે કઈ કઈ રાજ્યો, રાજ્યો અને પૃથ્વીઓ એના પગનો દડો બનવા કે એના ચાક પર ચડવા સ્વતંત્ર ઉમેદવાર બને પણ આ કાંઈ મ્હો મીઠું કરવાની કે સાહિત્યચર્ચાની વાતો નથી. આ તો સ્થિતિવિશેષનું ચિત્ર છે, પ્રમાદ જેટલે અંશે જીતાયો હોય તેટલે અંશે એ સ્થિતિ ઉગવા પામે પ્રમાદના જયની તાલીમ કે યુદ્ધ તે 'પ્રગતિ'. પ્રમાદની આગાથી સપાટી પર જેમ તેમ 'Unscientifically' ખેંચવું અને ખેંચાવું, લૂટવું અને લૂટાવું, મારવું અને માર ખાવો, બંધવું અને બંધાવું, ભોગવવું અને ભોગવાવું, ચડવું અને ચડાવવું, ઉચકવું અને ઉચકાવવું, પડવું અને પાડવું, વાચવું અને વચાવવું-એ માત્ર અશક્તિના કાફા છે-પ્રગતિના માર્ગ પર એ પગલાં કદાપિ જોવામાં આવતા નથી

*
* *

૫૪ પ્રસન્નવદના 'નમ સત્ય' ને મ્હોં એક વાર પૂછ્યું: "સત્ય શું અને અસત્ય શું?" તેણીની આખમાથી નમ્રિ ઝગવા લાગ્યો-જેને ક્રોધાગ્નિ કે ઝાનાગ્નિ એવું કાંઈ નામ આપવાનું મને તે વખતે સ્પુરણ જ થયું નહોતું. તે વખતે મને તેણીની આખની ક્રિયા મ્હારા હૃદયમાં જવાળા આપતી લાગી. "નમ સત્યની સ્થામે આવીને ઊભવા બાદ પ્રસન્ન નગ્નતા પોતે જ સત્ય પછી કયું સત્ય શબ્દ કે ચિત્રથી બતાવે" તે નગ્નતા માટે 'શરમાતી' નથી અને નગ્નતા તંત્રનાર તંત્રનો 'ભય' ધરાવતી નથી-કારણ કે મ્હારા સિવાય બીજા કોઈ કે કદા જોઈતું તે બધું મ્હારી નગ્નતાની જવાબમાં

બળી અદૃશ્ય થયું છે શરમ અને ભયનો અત્યંતભાવ
 એ જ સત્ય બાકી તમામ અસત્ય,—જો કે મહારી નગ્નતામા
 તો અસત્ય ખ્યાલ રૂપે પણ હયાત નથી અને માત્ર તહારી
 ખાતર એને હયાતી આપવી પડે છે તું જે નિ શકપણે કરવા
 પ્રેરાય તે, તે કાર્ય માટે શરમાયા વગર અને અન્યના ભય
 વગર કર, અને પરિણામ માટે પણ શકા, ભય કે લજ્જા ન
 થવા દે, એ જ નગ્નસત્ય ” અને એ આગના શબ્દો મહારા
 હૃદયમા લખાઈ રહેવા સાથે જ મહારી હૃદયવાટિકા બળી
 ખાખ થઈ, ઘણા યત્ને ઉછેરેલા ભક્તિ, દયા, સહાનુભૂતિ,
 નમ્રતા, સેવા આદિ સુગંધીદાર પુષ્પો ગુમાવી બેઠાં । ખરૂં
 કહું છું, ચારો ભૂલેચૂક્ય એ નાગી મૂગી ધૂર્તાના પડખે કોઈ
 ન ચ્હડશે ।

*
* *

૫૫ ગાંધીજીનું અહિંસક રાજતત્ત્વ સત્ય હોવા બ્રમણા હો-
 તે સાથે મૂકે કાંઈ નિસ્મૃત નથી પણ જે કાળે
 આર્ય પ્રજા લડાયકબળ તેમજ આખ્યાત્મબળમા શ્રેષ્ઠ હતી
 તે કાળની તહેની પ્રકૃતિ કે જે તહેની ભાષામાં પણ સ્વભાવતઃ
 ઉતરવી બેઠતી હતી અને ઉતરી હતી તે પ્રકૃતિએ એક શબ્દ
 રચ્યો હતો તે મૂકે યાદ આવે છે. એ શબ્દનું નામ ‘વૈશલ્લમ્’
 માણસના અનુમાનો તહેના અનુભવોને અનુસરતા હોઈ
 વીસમી સદીનો હિંદી એ શબ્દનો “ પ્રજાનાં શસ્ત્રો છીનવી
 લેવાનો કાંઈ કાનૂન વિશેષ ” એવો અર્થ કરવા તૈયાર થાય
 તો એથી આશ્ચર્ય ન થવા પામે પણ સંસ્કૃત શબ્દકોષ જોતાં
 એ અર્થનું ખોટાઈ સ્પષ્ટ દેખાશે. કાંઈ કહે છે. વૈશલ્લમ્ એટલે

ગવર્નમેન્ટ ! જે સમાજવ્યવસ્થામાં શસ્ત્ર રાખવાની જરૂર જ ન
 પડે એવી શાસનપદ્ધતિનું નામ વૈજ્ઞાનિક અથવા ગવર્નમેન્ટ !
 નલવાર, તોપ, ટોરપીડો જ માત્ર નહિ, પણ ફાંસી, જેલ,
 એક કોડને એક કલમવાળો કાયદો-છત્યાદિ સર્વ શસ્ત્રોની જરૂરી-
 આતને વટાવી જવાય ત્યાં સમાજવ્યવસ્થાના અખતરાએ
 યાને ગવર્નમેન્ટ પ્રગતિ (Progress) કરી કહેવાય. રાજ-
 સત્તાક હોવા પ્રજાસત્તાક હો, જે મરકાર આ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન
 કરી પછી પોતે ખસી જવું, એવા નિર્ણયનો પ્રમાણિક અને
 ઊંઝોલ એકરાર ન કરે તેવી તમામ સરકારો જનતાની કોહી
 છે, મનુષ્યવિકાસની ધાતક છે પૃથ્વી પરના મોટામાં મોટા રાજ્ય
 કરતા અનેક ગુણી મોટી પૃથ્વીઓ પ્રેરિત ગતિ, ખાલ અંકુશ
 અને દશ્યમાન સરકાર વગર કોડો વર્ષોથી અને નિર્વિધે છવી
 અને ચાલી ગઈ છે, માત્ર આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરવાની
 પ્રમાણિકતાનો જ અભાવ છે, નહિ તો અંતર્ગત કાનૂનને
 પ્રતાપે તમામ ગ્રામીણ ગ્રામીણ કહે છે તેમ સમાજને પણ ચાલી
 શકે એવી ચાવી નોખાવી અશક્ય નથી દરેક ગ્રામીણ ગ્રામીણ
 ગ્રામીણ જ કહે છે, દરેકગ્રામીણે ગ્રામીણ વચ્ચે ગ્રામીણ છેલ્લે સંસ્વાદ
 રાંધે છે, એક ગ્રામીણ અને બીજા ગ્રામીણ વચ્ચે આત્મવિદ્યાર કે આત-
 મવિદ્યાર નથી-કે તોની જરૂર પડતી નથી, એક ગ્રામીણ બીજા ગ્રામીણ
 કાલગીરી નથી, અવકાશ નથી, બીજા ગ્રામીણ ગ્રામીણ છે અને ગ્રા-
 મીણ નથી તે અવલાકાશી મનુષ્યમાનની સ્વચ્છતાને એ અવ-
 લોકન કરેલે અવ. લાગુ પાડવું અર્થમાધક છે તે વિચારવું
 જોઈએ તે અને એ વિચારના માટે મુશ્કેલી દુનિયાના એક-
 તમ બેલ-ગોનો પ્રચલ અદ્યાર કહે છે એક એક છે ત્યાં સુધી
 આ રહેતે અવગિયત પ્રચલ રહે ન રહે ત્યાં સુધી આખા

જગતની પ્રજા સાહિત્ય, શિક્ષણ, કાનૂન આદિ લગભગ તમામ પ્રવૃત્તિઓને સહીસલામતીથી મોકુફ રાખી શકે છે,—ફક્ત શાસકોને તે ન પાલવે એ જુદી વાત છે.

*
* *

૫૬ ‘મુક્તિ’નો જાપ જપાવનાર, ધર્મશાસ્ત્રના રચનારોએ ‘ધર્માત્માપણુ’ નથી ખેલ્યું, કે નથી ખેલ્યું ‘રાજદારીપણુ’ એમણે માત્ર ‘મનુષ્યત્વ’ ખેલ્યું છે, કે જે મનુષ્યત્વના ધર્માત્માપણુ અને રાજદારીપણુ આદિ અંગ માત્ર છે. નબળાઈને વટાવીજવાને રસ્તે મનુષ્યને મૂકવો એ જ એમની ગતિ છે, અને એને ‘ધેટાં’ઓએ ‘મુક્તિનો ઉપદેશ’ એવું નામ આપ્યું છે. સિંહ જેમ ‘સખાવતી’ નથી તેમ પુરૂષસિંહ ‘ઉપદેશક’ નથી હોતો; છતાંય તૃપ્તિવાદતૃપ્તિના ચિહ્ન તરીકે દુકડા ફેંકવાનું સિંહથી સ્વભાવતઃ બનવા પામે છે તેમ પુરૂષસિંહ તૃપ્તિના પ્રસંગે વિલાસ રૂપે મુક્તિ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવા પામે છે, જો કે તે પોતે તો મુક્ત કે મુક્તિ સ્વરૂપ જ હોય છે—મુક્તિનો ઉમેદવાર કે ઉપદેશક નહિ!

*
* *

૫૭ મનુષ્યમાં જેમ વધુ અંશે મુક્તિ પ્રગટતી જાય તેમ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ આપોઆપ ઘટતી જાય, આતર પ્રવૃત્તિ વધુ ને વધુ વિસ્તૃત અને ભયંકર થતી જાય. તર્કવાદીઓ માને કે ન માને પણ મુક્તિના પ્રાકટ્યની નિશાની જ ‘આપખુદી’ હોય અને મુક્તિના પૂર્ણ પ્રાકટ્યમાં આપખુદી સ્વભાવતઃ બળી ગઈ હોય! એ જવાબમાં ચતાં પ્રથમ સ્નાનથી ‘she’

અમર અને તુંડ અને અને ખીજા આનથી 'ખાખ' થાય !
એટલા જ માટે એવી વ્યક્તિ મમુદ (મમાજ) ની પેલી પારના
'પદાડ'ના-જર્ણ'મા વમવાટ કરે છે, કે જેથી એનું રૂપ જન-
તાની આખોને પીડે નહિ, એની તુડાઈ જનતાને ઈર્ષ્યા ઉપ-
જાળવે નહિ અને એની અમરતા નિગત મરતા માનવને સાહે
નહિ ! અને એની અમરતાને, એના રૂપને, એના પુનરુત્થાનને
અને એના ખાખ થવાપણાને Leo-પુરુષગિદ્દ જ જોઈ શકે !
કેવળ પક્ષી લેગઈને આ દર્શન કેમ થયું હશે?...મધળા મહજ
વિચારે શો છે, મધળા યોગીઓ Leo છે, પણ વિચાર-
કાને બાળનાર અને યોગીઓનેય ડગવનાર 'ખીજવારની
ત્યાગી' એ 'સદ્' છે, 'ગિદ્દ' છે, 'યોગીશ્વર' છે, ખાખ
જનાય મુડકાને ગતિમાન કરનાર છપુ તત્ત્વ છે, એ જ 'તત્ત્વ-
વેતા' છે ! આદિ ! તત્ત્વવેતાની ઉચ્ચાર્જને ઉચ્ચાર્જ કાણુ અને
કયા ગળથી અને કઈ ધીંગળથી માપો ?

* *

૫૮ વિચારકમા આપકતા હોય છે તેથી દન્ડિયોને
અગોચર એવા તત્ત્વને પણ સ્પર્શી નકે છે પણ
તેનાથી યોગ કરી ગમતો નથી, અર્થાત્ એકાકાગ્રણ કરી
સકાતું નથી એની એ સ્વપ્રાપ્તતા એને યોગીની ન્યામન માટે
તન્નાર જે બીજા હાય પણ 'યોગી' એકાકાગ્રણ કરી નકે
છે, પણ પ્રેમ કરી નકેતો નથી, કારણકે પ્રેમના અર્થતનું
પણ વધન નથી તેનું—પ્રેમપાત્રનું સ્મિત્વ કાલન ગળીને
તેનાથી બેગી મકાતો જ પ્રેમ નીચું છે, તેથી તત્ત્વને શો
અમર વિચારક Leo અમર યોગીને એટલા દન્ડિ છે ત્યારે
યોગીનો પ્રકૃતિને કારણે જોવા એવા અનુભવ થાય છે અને તે

ભય અગ્નિપરીક્ષા સૂચવે છે ! પરિણામે એકાકારપણાનો તે ગરબડો જવાળામાં ઝીપલાવી ‘ખાખ’ થાય છે—‘સિદ્ધ’ થાય છે—‘જ્ઞાની’ થાય છે અને સઘળી કિમતોના રાજ્યને વટાવી જાય છે, જ્યારે યોગી Leo પાછો ‘વતન’ તરફ—જે જનતામાથી તે છોડ ઉગ્યો હતો તે જનતા તરફ પાછો સીધારે છે ! હા, પહેલાં કરતાય વધુ શક્તિ સાથે પાછો સીધારે છે એ વૃદ્ધિગત શક્તિની સાખીતી એ છે કે, sheના નિવાસમા જવા વખતે Leoને પહાડની બે દાઢો વચ્ચે પાટીઉ મૂકીને ખીણુ વટાવવી પડી હતી, જ્યારે sheના નિવાસને છોડતી વખતે વગર પાટીઆએ જ ખીણુને થેકી જવું શક્ય બન્યું હતું. ‘વતન’ તરફ પાછો ફરેલો યોગી ભલે હવે સમર્થના ખેલ કરશે, પણ ખાખ થયેલો sheને તો જોઈ શકશે નહિ અને ખાખમા રહેલી મુડદાને ચલાવવાની શક્તિ પણ તહેના નશીબમાં નહિ હોય !...વિચારક ‘સ્રી’ છે, અને યોગી ‘પુરુષ’ છે,—પણ મુકાબલો બધી બાબતમા ન હોઈ શકે. દૃષ્ટાંત માત્ર એકદેશીય જ હોવા સભવે. વિચારક અખતરામાં આનંદનારો હોઈ વધુમા વધુ સાહસિક હોય છે અને તેથીજ જેના પરિણામની પોતાને ખબર નથી એવા પુનર્સ્નાન માટે તત્પર થઈ એ ‘ભયકર ભૂસ્કા’ને પરિણામે મુક્તિ મેળવી લે છે, જ્યારે સ્વરક્ષા અને સ્વઆનંદનો દાસ એવો જે યોગી વિચારકને પ્રજવાળતી જવાળાને જોઈ ભય પામી વતન તરફ પાછો ફરે છે તે તો મુક્તિનો પ્રસંગ ગુમાવી બેસે છે—કાંઈ યુગોને માટે ગુમાવી બેસે છે.

‘યોગી’ અને ‘વિચારક’ બન્નેનું જીવન ‘તપ’ રૂપ
૫૯ હોય છે—પોતા માટે કષ્ટો ઉપજાવવા દ્વારા જ તેઓ

જીવે છે. પણ તેમ થવામાં કાષ્ઠ પરગજુપણની બુદ્ધિ કારણ-
ગુન નથી હોતી, તે દેશની સિત્તલિત્ત જરૂરીઆત જ કારણ-
ભૂત હોય છે. પણ એમની એ જરૂરીઆતનો પડછાયો ધરતી
પર—જનતા પર—જુદા જુદા ચિત્રો ઉપજાવે છે. યોગીની પૂજા
અને વિચારકનો લય પ્રતિક્રિયારૂપે જનતામાં પ્રકટે છે અને
વસ્તુતઃ યોગી પોતાનો આનંદ મેળવે છે અને વિચારક જન-
તાને પ્રગતિના પાદચિન્હો આપનાર થઈ પડે છે. ‘લોકીકત્વ’
આ આલેખન ન માની નકનારે અવદાગ બુદ્ધિથી જ પુરૂષ
અને સ્ત્રીની પ્રકૃતિ તપાસી લેવી, સ્ત્રીની એમ લૂંટનાર પુરૂષ
પોતાનો જ આનંદ નથી દૂદનો તો ખીજી શું કરે છે? અને સ્ત્રી
ખાટલે પરી જે ‘પ્રભ’ જાણે છે તે પુરૂષની પ્રજા કરેવાય
છે અને જનતાને ‘ઉપયોગી’ થવા માટે હોય છે.

* * *
યોગી અને વિચારકનું સ્વૈક્ય થાય તો એમથી ‘જ્ઞાની’—
૬૦ નિરપેક્ષ જ્ઞાની જન્મે, પણ એવા લગ્ન બહુ જવશ્યે
જ પડે છે. ઘણે ભાગે એક, ખીજાને પોતા માટે અનિષ્ઠ
મનના હોય તે અને તેથી ‘અગાધ’ જ થઈ પ્રસંગ આવતો
નથી અને અગાધ થાય તો લગ્ન પડેવા બે વચ્ચે એકાદી
લસાકાતમાં ચક્રવક્ટ જગ્યા પામે અને કદાચ લગ્ન થાય તો
પૂર્વી કચ્છાટની લાગણી નહિ દેહાછેડા થઈ પામે! જેમ
મોઘા સીજ તેન પ્રતિ રુચેય.